

TAKÁTS SÁNDOR

**A RIÉGI
MAGYARORSZÁG
JÓKE DVE.**

BASCH

ÁRPÁD

AZ ATHENÆUM KIADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

195

TAKÁTS SÁNDOR

A
RÉGI MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE

Osztrák-Magyar Királyi

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1921

I.

A régi levelek humorá.

A csendes és a jóízű humor a magyar néplélektől elválaszthatatlan. Vele születik ez, s vele marad jó és balsorsában. A paraszti szégenységben csak úgy megtaláljuk, mint az úri renden. Nemzeti kincsünk ez, melyből minden magyar nyelven szóló ember örökölt valamit, ki többet, ki kevesebbet. A mi népünk szokása, hogy a szónak *sóval* és *borssal* adja meg a módját, mert szerinte ez az élet igazi fűszer-száma, csak ezzel vigadhat akkor is, mikor igazában sír; ezzel gondolhat a derűre akkor is, mikor sötétség borul rája.

Balítélet alá senki ne vegye, ha állítjuk, hogy a magyar humor olyan nemzeti sajátosságunk, olyan eredeti vonásunk, melyet hasonló formában semmiféle népnél meg nem találunk.

A magyar igazában a szív embere. A szív érzéseinék a hullámzása teremti benne azt az érzületet, amit a sírva vigad a magyar és a borúra derű mondások oly találóan kifejeznek. S mi az igazi magyar humor, ha nem ez? Kedvre perdül, nevet a lelke és sír a szíve egyszerre. Mintha csak zuhogó esőben a napsugár járna boszorkánytáncot a szivárványos égen.

A magyar a humorra való hajlandóságot őseitől móringlotta. Ki nem tudná, milyen fortélyos a népünk, mennyi hamis praktikát forgat a fejében? Bizony nem mondunk újat, ha állítjuk, hogy ő kigyelme szereti a tréfát s folyton azon incselkedik, mi okot vethessen a szomszédjához a maga megnevettetésére. Azt is tudjuk, hogy búsultában bolondságot mívelget, s ha a kedve haragra fordul, indulatos, mint a puskapor s bezzeg van ilyenkor keletjük a szegény szenteknek! Mikor bajba kerül, a felhőket fohászkodással ritkán szaporítja; inkább ide-oda kapálózik, mint az imes vízbe esett ember. S ha tanáccsal nem telik a tüsző, szántogatni a cigány lován sem röstel, jól tudván, hogy nem szénásszekér a szó, tehát könnyű megfordítania. Szóval, az élet minden körülményében keresve-keresi az ellentéteket. A darazsat piszkálja, bár tudja, hogy csíp; de ha az mást megszűrt, kisszedi a fulánkot. Lelkesedésében az egekig emeli az alacsonyt, de haragjában sárba tiporja a fenségest is.

Bár a humorra való hajlandóság a magyarnak veleszületett tulajdonsága, mégsem minden időben nyilatkozik az egyformán. Vannak bizonyos időszakok, melyekben a humor módfölött nekiindul, s viszont olyan idők is akadnak, amikor minden kedv elül, minden tréfa elhallgat. Nekünk magyaroknak mindkét fajta időből bőven kijutott.

Ha egy-egy század írott emlékeit végiglapozgatjuk, magunktól rájövünk, melyik kor kedvez legjobban a magyar humornak. Mi azt találjuk, hogy *minél erősebb, minél magyarabb a nemzeti közszellem, annál jobban virul a hazai humor*. Tudjuk, hogy legnemzetibb száza-

dunk a tizenhatodik század. Ha e kor kiadatlan leveleinek a tízezreit végiglapozzuk, meggyőződünk, hogy ez a század a magyar humornak aranykora. Nem is csoda! Mozgalmas, élénk, tüzes, változatos és minden ízében magyar világ járta akkor nálunk. A török meghódította ugyan országunkat, de a nemzeti nyelvünk és a szokásunk meg a törököt hódította meg. Aki egyik nap ellenségünk, másnap már barátunk. Akinek ma kitesszük a rokkáját, holnap már a házunkban füstölög. Ma örömtől megfogyott a népünk, holnap már diadal-mámorban úszik. A gyász és az örööm, a bánat és a vígság, a remény és a kétségebesés, a komolyság és a tréfa naponként egymást üzi. Mintha csak az ellentétek örökös harca szállott volna e földre, minden nap váltogatva hozza a jót és a rosszat, a vígságost és a szomorút.

Ilyen korban az embernek, akarva vagy nem akarva, a humorra kell adnia magát. Akinek a muzsika szól, a táncra készen kell állnia. És a mi jámbor eleink erre készen állottak. Csak elő kell szedégetnünk a leveleiket, hogy lássuk, minő kedv járta a szívüket. A maguk szava nyit nekünk ajtót, kijön rajta a kedvük.

A tizenhatodik század kiadatlan levelei tágas mezőt adnak annak, aki a hamisítatlan magyar humor virágait gyűjtögeti. Seregével szedégetheti ő itt jámbor eleinknek tréfás mondásait, amik a közmanodások erejével hatnak. A magyar humor minden fajából annyi példát gyűjthet, hogy a szeme nem a siralom, hanem a nevetés miá nedvesedik meg. Az embereket a maguk valóságában láthatja; szemmel nézheti, mint indul meg rajtuk a lehetetlen bolondság, mint kelepcélkednek, mint

eresztik meg a nyelvüket, ha a borból többet szívtak magukba; a házasemberek módjára mint veszekednek, milyen kusztánnal mennek egymásra. A sok között szinte nehéz lévén a választás, csak úgy találomra adunk itt egyetkettőt.

Azt mondják, hogy a magyar szépen tud temetni. A tizenhatodik században Európa-szerte azt hangoztatták, hogy a *magyar tud legszebben meghalni!* S úgy is volt. A vitézek a zöldbe borult mezőkön keresték a hozzájuk méltó ellenfelet s bátran szembenéztek a halállal. Szebb s dicsőbb temetőt a csataternél nem ismertek. S nemesak bátran, de *vígan* mentek a halálos veszedelembe. Tudjuk, hogy Mohács mellett a mieink előre látták veszedelmüket, s mégis humorizáltak. A tizenhatodik századi végbeliek is így tettek. Egész sereg levélben írják, hogy ők *vígan* akarnak meghalni. S ha módját ejthették, így is haltak meg.

A *vígan* való meghalást azok is megkívánták, akik távol a csatamezőktől, puha ágyban várták a halált. Gutaütött emberekről írják a tizenhatodik században, hogy csobolyával hor-datják az ágyukhoz a bort és a jófélé káposztás húst. A haldokló györi püspökről írja Szentgyörgyi Gábor uram 1565-ben: „nem haladhat messze halála; mert igen eltölt immár minden teste az nagy nedvességgel. *Vizi betegség vagyon rajta. Mind éjjel, mind nappal igen issza a bort.*”¹ Hogy őkigyeleme a bort nem orvosságul itta, mondanunk sem kell. Hiszen a vízi betegségről már akkor is tudták, hogy nem tűri a sok borítalt.

Szalay János pozsonyi gróf is azt tartotta, hogy többet ér neki a búcsúpohárhoz nyúlnia, mint az utolsó kenethez. Azért írta 1543-ban e nem éppen szent igéket: „Hogy nem mint morgó paphoz gyónnám, inkább akarok gyónatlan meghalnom.“ E jó emberekről is bizonyára elmondották, hogy kiszorultok az egek országából. Mivel e világon csak borokat kóstoltak, az örökkévalóságban hiába fohászkodnak egy csöpp vízért.

Tudott doleg, hogy jámbor eleinkben akkor sem romlott meg a magyar humor, mikor Bécsbe kellett menniök. Ezt a bécsi utat a hódoltság körában még az sem szívesen tette meg, aki az udvar szemében nem volt tüske. Egész sereg levélben olvassuk, hogy Bécsben levő uraink nem szívesen nyomták ott a pádimentumot s alig várták, hogy megszabaduljanak onnét. Így állván a doleg, gondolhatjuk, hogy miné kedvvel mentek Bécsbe! Hiszen tudták, hogy *a nagy emberek kedve igen nyúl hátan jár*. Tudták, hogy akit vendégül hívnak Bécsbe, igen gyakran fogva tartják ott. Mikor Báthory István uramat hívták Bécsbe, felövezte magát az útra. Azonban mikor egy mérföldre ment volna Ecsedtől, kérdé az embereit: „Jön-e utánnam Ecsed vára?“ Mikoron pedig hallá, hogy Ecsed nem jönne utána, imígyen szólt: „Ha Ecsed el nem menne vélem, nem megyek Bécsbe!“ S otthon maradt.

Nem Báthory volt az egyetlen, aki így cselekedett! Senki sem akarta, hogy régi magyar mondás szerint az udvar „*Móré László daljára fogja*“.

Nem sokkal a halála előtt Balassa Bálint (a költő) is fentjárt Bécsben. A királynak

ajánlta fel szolgálatát. Bizony sok kemény szót kellett ott felvennie. Hazajövén, lókupec kedéssel igyekezett a sorsán lendítgetnie. „Csigává kell lennem, — írja — hátamon leszen házam. Az mely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tővét érte, hanem egyék én ben nem ezután.”¹

Kávásy Jób uram írta 1576-ban ezt a bölcs mondást: „Az Isten nemcsak arra teremtette az vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.” (Azaz ivásra is.)

De vajmi kevesen voltak kortársai között, akik e szép mondást megszívlelték. Bizony bort s nem vizet ittak. Még pedig a kelleténél többet is. Nádasdy Tamásnak derék udvarmestere, a vitéz Tahy Bernát is lelke mélyéből utálta volt a vizet. Őkigyeleme 1551-ben írja a gazdájának, hogy a lova megsántult. Már pedig — úgymond — „az mely lónak három lába vagyon, azon nem szoktak hadakozni...” „Azt tudtam, — írja tovább — hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni ! de ím értem, hogy kegyelmed szabadságot adott reá, kit én kegyelmednek megszolgálok. Ugyanis mig részegeskedtem vala, minden marhám szaporodik vala. De mióta elhagyám az részegséget, azúta mind fogyni kezde és veszni.”

Úgy látszik, hogy Bernát uram nagyon is sűrűn éldegélt a gazdája engedelmével, mert Bolday Tóbiás följelenté ót részegeskedése miatt a nádorispánnak. Erre Bernát gazda így írt volt a nádorispánnak: „Kérem nagyságot, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna reám ; hanem ha mi

¹ Körmendi levéltár, Missiles, 1593.

dolga vagyon énvelem, magamnak mondja meg. Bizony ha ifjuságában megszokta volna is az eféle dolgot, hogy nagyságodnak megmondaná, az nagy jámbor szolgái közül házánál vagy szállásán ki mint eszik vagy iszik, immár vénségében el kellene hagynia. Jobb volna ha az fertőbéli tyukokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogy sem mint énreám visel gondot; mert bizony az énreám való gondviselésben nem sok haszna vagyon.“

Ezután megírja Bernát uram, hogy miatta már otthon sem mer enni és inni. Pedig Bolday Tóbiás a minap is úgy leitta magát, hogy lábán sem állhatott, sem nem nézhetett, hanem az asztalnál elaludt... „Az pórokkel — írja tovább — addig iszik, hogy kocsira vetik s úgy viszik haza, mint egy Kadácsy Antalt. Én pedig kegyelmes uram soha nem ittam az pórokkal, hanem mikor ittam, vagy házamnál, vagy szál-láson uraim emberekkel és nagyságod nagy jámbor szolgáival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás meg nem cirkál és meg nem talál.“¹

Vitézlő Ganzer György is alighanem sokat emelgetté a poharat. A levelei, amiket borítában irogatott, ugyancsak meg vannak rakva tréfákkal. Sajnos, az ő tréfáiban tüske is akad, még pedig elég. Egy ízben Verbas Jánosnak, Batthyány Ádám gróf főpecérjének (percnek is mondták akkor) írván, levelét imigyen kezdte: „Köszönetem után verjen meg téged

ama iszonyú nagy bakbűz ; üzzön meg a félonyul, kukucsáljon oldaladból három fán büdös babul. Nem tudom, mint viseled magadat az akasztófán... hogy semmit nem irsz ?... Kérlek édes perc uram, jöjj fel Grécbe (Grazba), házasodjál itt fent meg. Szép kecskemátkát szerzek, három szarvút, hosszú farkút, őzlábút, lóserényüt“ stb.¹

Az embereket a tizenhatodik században csak arra a formára ütötték, amire manapság. Az árnyékuk is csak olyan volt, mint jómagunké. E tekintetben még a szentéletű egyházi férfiak sem tettek kivételt. Nekik is megvoltak a maguk hibái. A jól táplált kanonokok például a tizenhatodik században is szerették a szakácsnék jeles főztjét. Az 1559. évben történt, hogy Nádasdy Kristóf uram hadba indulván, a soproni és a győri kanonokok házába is küldött néhány kvártélyos huszárt. A püspök azonban kiköttette onnét a vitézek lovait, mire Nádasdy Kristóf uram imígyen panaszkodott a nádorispánnak : „Bizony inkább illenék az pispek uram hivataljához, ha az győri és sopronyi káptalanból köttetnéje ki az papokkal az főzjüket“.²

A vitéz Orosztoni Péter uram 1566-ban szintén jól megmosta a papok fejét, írván róluk : „Zrinyi szolgái olyanok, mint az szem-

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1654. „Az nemes, hátra vitézlő stb. Verbas Jánosnak, az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádám főpecérjének, nékem jóakaró kocámnak... Kránicország főkapitányának adassék — a bakszar.“

² Ugyanő írja 1554-ben Kanizsay Orsikának : „Ha az kegyelmed nagy torkú bérere velem járt volna, hogy kegyelmedtől elindultam, bizony volt volna mit hovaj-gatni mellettem.“ (Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések.)

fényvesztő papok, azkik néha árvizet támasztanak, néha isméglen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is, mikoron akarják, hadat támasztanak, de isméglen, mihelyen akarják, azontúl elszállítják“.

Tudott dolog, hogy jámbor eleink a gyűléseken már a XVI. században is alaposan összeszólalkoztak. Zrinyi Györgynek íródeákja: Debreczeni György uramnak a mondása szerint „*tál, kalán sem lehet zördületlen, sokkal inkább nem lehet ember egymásnak való vétés nélkül*“.¹ Ezt a bölcs mondást a régi gyűlésekre nagyon is alkalmazhatjuk; mert biz azokon gyakran megesett, hogy a nem tetsző szónokot egyszerűen kihajították. Ez az eset kétszer is megesett Joó Balázs uramon. Úgy látszik, hogy ökigyeleme már megszokta a kidobatást; mert Nádasdy Kristóf ezt írja róla: „*Ezt ő, amint látom, annyira megszokta, hogyha ezután eberrúdon vetik ki is, semmit ő abban nem tud szégyenleni*“.²

Lehet, hogy Joó Balázs a szászokkal tartott, akik régente azt szokták mondani: „*Csapj areul még egyszer, hadd haragudjam meg*“.

Tudott dolog, hogy az adta-teremtette nálkunk már a hódoltság korában is nagyon járta. A káromkodás úgy elterjedt volt, hogy alig versenyezhetett más nép velünk. Ha a magyar ember megharagudott, bizony még a császárt is megkuraflázta. Azok a jámbor törökök, akik elismerkedtek s barátságot kötöttek a mieinkkel, nemcsak a magyar táncot és a táncolási kedvet tanulták el tőlük, hanem a káromkodás

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1579.

² 1569. Nádasdy-levelezések.

tudományát is. Krusith János, a nagyhírű korponai kapitány, 1565-ben Petheő Jánoshoz küldé Komáromba Juzref csauszt, aki követség dolgában fáradozott. Mivel Petheő semmi utasítást sem kapott a csausz továbbítására, a szegény török jó ideig Komáromban ragadt. Itt aztán annyira elbúulta magát, hogy búvában majd felakasztotta magát. „Bizony — írja Petheő Krusithnak — *elég visszavaló misét mond kegyelmed után*, hogy kihoztad és itt hagytad rajtunk.“

Eszerint Juzref csausz alaposan értette már a magyar káromkodás cifra igéit!

Törökről lévén szó, megemlítiük, hogy 1621-ben a lengyelek jól elverték a török sereget. A vezérbasa aztán hazánkba jött és Szigetvárott betegséget színlelt. Azaz, hogy akkori szóval éljünk, cigánybetegség bántotta őt. Ezért írta róla Ákosházi Sárkány István: „Nem tudom, ha csak az cigánybetegség bántja-e? Én inkább hiszem, az mint értegetem, hogy az lengyelországi purgáció csapta el a hasát.“¹

A régi magyar humor legkedvesebb emlékei közé kell soroznunk azokat a szép magyar leveleket, amiket Nádasdy Tamás és felesége: Kanizsay Orsika váltottak egymással. A nádorispán levelei már aláírásukkal is mosolyt keltenek. Majd minden levelét másképp és más-képp írja alá. Érdekesek például az ilyenek: „az te villámkovácsod“, „az te ősz kányád“, „az te herélt basád“ stb. Ha a leveleit lapozzatjuk, szinte magunk előtt látjuk az örökké

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1621. A lengyelországi purgáción az ottani vereséget kell értenünk.

vidám nádorispán mosolygó képét. A rossz-kedv még akkor sem tudott rajta erőt venni, mikor az orvosok metélgették a sebeit. Mindig jóízűen és tréfásan irogat. A feleségekiildte túlérett spárgára például egyik levelében ezt a megjegyzést írta: „nem különben kezdnek az papok tüle járni, mint az Kanizsai László vénasszonya az Ladom italjától.“ Mikor nádorispánná lett, kedves hangon írja a feleségének: elvárja tőle, hogy úgy fogadja, mint a nádorispánt szokás. S a felesége vidáman feleli neki: „Úgy fogadom, mint én édes nádorispán uramat. De jól meglássa nádorispán uram is, mint jön haza, mert nyilván kevély nádorispánné asszonyra talál! Továbbá (a nádorispánság) négy tisztinek egyike elég énnekem és az kumbíróságot kivánom; mert tudja kegyelmed, hogy én nem iszom bort. Az doktor ugyan azt mondja, hogy nem jó nádorispánné-asszonynak vizet innya; azért mégis jü valami bóza az bírságon s nem halok szomjjal meg... Továbbá azt írhatom kegyelmednek, az kevély nádorispánné félől, hogy viselő szoknyája egy sincs.“

Nádasdy Tamásnak az udvarmestere Tahy Bernát volt. Hűségesebb, megbízhatóbb embert s kitünböbb lovast nála keresve sem találhatott volna. Azonban Tahy Bernát mód nélkül szerezte a bort s borittában elhatalmasodott rajta a bolondság. Egy ily bolond órájában aztán azt írta Nádasdy Kristófnak, hogy elhagyja Tamás urat s féleszű urat keres magának. Nádasdy Tamás aztán ilyen választ adott néki: „Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról napra nevekedik rajtad, nem hogy esendesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszen való urat keressz. De én azt tanács-

lom, hogy idén (t. i. idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen az bolondság. És ha találsz aféle fél eszen való urat, siess rajta venni, mig eszibe nem veszi, hogy bolond vagy; mert ha halogatod és azonkörbe eszébe veszi, hogy nem vagy otthon, kárba fogsz maradni.”¹

A tanácsadó minden több volt, mint a követő. Az okosabbnál okosabb mondásokat seregével találjuk a régi levelekben, de hogy valaki megfogadta volna, arról már nem esik szó. Batthyány Ferenc bán, hallván, hogy unokaöccse, bár magának is alig van, másoknak igér jószágot, imígyen inti őt: „Hallottad-e egy régi példában, hogyha az egér nem bujhatik lukába, köt tökét farkára ?”... „Azt mondod — írja ugyanő 1548-ban — hogy nem fától lettél, hanem atyádtól, anyádtól. Bizony énnékem csodának tetszik.” — Ugyanez a Batthyány bán, aki a bécsi bornak a szagát ki nem állhatta, erősen kikel a magyar ifjak ellen, akik külföldön verik el a pénzüket. Az 1551. évben az ilyetén ifjakról írja a nádorispánnak: „De azt kegyelmed vélheti, mint jönek haza; mert ki lovát, ki egyéb marháját adja el és franciát hoz haza. Azért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.”

Batthyány Ferenc Nádasdynéval is vidáman levelezgetvén, gyakran megtréfálta őt. Mikor például Nádasdy Tamás Fráter György püspöknél járt, ezzel ijesztette meg a szegény asszonyt: Fráter Györgynek sok felesége vagyon, csak gyorsan egyikét reá veti az kegyelmed urára ! (1551.)

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ujvár, 1551 augusztus 24.

Batthyány Ferencnek a felesége is szerette a tréfát. Olykor — ha kedve támadt — leveleivel nem kis tréfát indítta. Mikor a nádorispán rossz üzletet akart véle kötni, komolyan írta volt: nekem kicsiny fejem vagyon, sokáig kell gondolkoznom. Mikor Nádasdy tréfásan azt írta a jó asszonynak, hogy kicsúfolja a vén embereket, imigyen vágott vissza: „Miénk volna az panasz; mert mi vagyunk aggok. Míg ifjak valánk, mi sem gondoltunk sokat ruhával; mert az ifjú ember anélkül is elég szép. Ím! ha mi meghalunk, hát nagyságod minden az én urammal egyetemben egy-egy ispanyol leányt vesztök, hogy kiknek ruháztatjokra tízszer többet kell költönötök, hogy nem most ránk költötök. Azokat csak ruházni sem győzitek.“ (1555 május 31.)

Vidám humor szólal hozzáink Országh Magdolna leveleiből. Egy alkalommal a kertjére büszke Batthyány Kristófnak azt írta, hogy a kertje zsidókoporsó szabású volna. Haragnéven vevén ezt Batthyány, Magdolna asszony így mentegette magát: „koporsó szabású töltésekkel látván ott, azt hittem, valami rác szent fekszik ottan és hogy búcsú mián vagyon. Sokszor megkerültem, azt vélvén, sok esztendeig tart a búcsú. Hányassa el kigyelmed; mert bizony nem nőnek meg ott a barackfák.“ (1553.)

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században nálunk a leánykérés és a menyegzőhívás erre alkalmatos bizottemberek, vagyis inkább legények útján történt. Ha a leányaformás és sokatigérő volt, a kérő gyakran ott ragadt s megbízója helyett magának szerezte meg a leányt. Az igazi kérő természetesen azt kívánta neki, hogy Ámán ablakára akasszák szellőz-

tetni. Így állván a dolog, a kérők nagy hálával tartoznak Mérey Mihály ítélőmester uramnak, aki 1554-ben ezt a jó tanácsot írta nekiek: „Leányos embert és nősző legényt nem kell menyegzőszerzésre küldeni, mert az legény gyakorta magának szerzi azt, akire kérik. Akinek pedig leánya vagyon, annak is gondját viseli.“ Manapság ezt úgy szokták mondani, hogy ebre nem kell a hájat bizni.

Jó tanácsot ad a házasulóknak Dersffy Ferenc uram is, írván Batthyány Boldizsárnak imigyen: „Addig válogat a sok szép leányok között, hogy végtére oly aggra talál, azki száján tartja, hogy ott ne járjon, az hol ő maga akarná.“

Már a XVI. században is keservesen panaszkodnak a mieink a nagy német adó miatt.¹ Az adókon kívül az udvar a gazdagabb urakat megkörnyékezvén, még kölcsönökkel is igyekezett az erszényükön eret vágni. Ilyen ügyben írta volt Batthyány Ferenc az özvegy nádorispánnének: „Ha szembe leszünk, megmondja kegyelmed, miért oly fösvény. Jól tudom én az miliom forintot nem akarja kegyelmed bocsátani, kit az németek mondják, hogy kegyelmed-nél vagyon. És mindaddig fösvénynek fogják mondani, míg ki nem adja kegyelmed.“ (1564 szeptember 13.)

Révay Mihály uram írja egyik levelében e sorokat: „Jó ország volt az szegény Magyarország! Mind népe s fölle jobb volt Lengyel-

¹ A német katonaságról írja Batthyány, hogy minden elvesznek s minden fölesznek. „Csakhogy az embert meg nem ölik, de minden ugyan megmivelnek, mint az török.“ (1566.)

országnál. Semmit nem vártunk mi magyarok Lengyelországból. Ha bort az országból nem adtunk volna nekik, pane pivával (t. i. sörrel) kellett bizonyítaniok a jezsuiták mondását, hogy a sör alávaló ital.“ (1576.)

Jámbor eleink — amint tudjuk — azt tartották, hogy egy-két pohár borban sok vidám tréfa lakik. Éppen ezért nem egy-két, hanem sok pohár bort ittak. Aztán, ha jól vetett asztalnál a bor felett mulattak, bohóságot bohóságra halmoztak. És emelgették a köszönő poharakat és ittak a jó fejedelmek egészségére. Tapolcsányi Mihály is ezt cselekedte Gadolius urammal s miután torkig itták magukat, búcsúvétlen ott hagyták a borgazdát: Nádasdy Ferencet. Másnap aztán így mentegette magát Tapolcsányi: „Az jó fejedelmek egészségeért addig ivánk, hogy bizony énnéköm az ablak és az vár tornya mind kettőznek vala és az híd is, hogy kimentem, úgy tetszett, hogy mind megyen alattam. Gadolius uramat az szálláson úgy tanáltam, hogy az philosophiát az szegre tette és azt kérdezi, hogy mikor és miképpen jött ki ő az vár ból.“ (1582.)

Az ilyetén mulatságokon nagyon gyakran megesett, hogy a palackpecérek nagyobb káromlással megeresztvén nyelvöket, egymásra támadtanak. De hogy miképpen kívánták egymás címerébe a pozsonyi akasztófát, arról jobb hallgatnunk! Itt is teljesült a régi magyar példabeszéd: „Azminemű jónapadása kegyelmedtől vagyon, ha veszi, olyan istenfogadját magának tulajdonítsa.“

A mulatozást a kornyadozás követte. Mert régi és arany-igazság az: „Mikor kedvetek tartja, annyit isztok, amennyit akartok. Ha

pedig megbetegültök a bortól, annyit kell szenvednetek, amennyit nem akartok."

Ám igen rövid ideig tartott, míg a borivók a bort meg sem merték bűzleni! S ha ki nem cégezették őket, vagy valami galibába nem estek, újra kezdték a mulatságot, azt tartván, hogy a jókedv az embernek gyakorta egészséget szerez. Amint hogyan úgy is van.

Tudott dolog, hogy nálunk a töröknél is több bajt és keserűséget okozott a beszállásolt császári katonaság. Bizony ahová e hadinép a lábat tette, ott nem maradt semmi sem. Hiába rakta a szegény ember kévegabonáját kalangyába, elvitték azt a katonák. Sőt azt sem hagyták ott, ami még lábon állott. Gondolhatjuk, a szegénység minő nagy bódulásban volt emiatt! Vitnyédy uram írta volt egyik levelében a beszállásolt császári katonaságról: „Gonosz lapos tetvek azok, s ha befeküsznek az vármegye ködönében, nehezen pörzsölök ki.”

Ezernyi és ezernyi panasz ment Bécsbe e katonaság rablásai miatt. Olykor vizsgálatot is indítottak, de ennek eredménye sohasem volt. A bécsi kommisszáriusok minden bűntelennek találták vitézlő fiaikat. Így aztán csak a mieink nyöghették keservesen: „az róka náthája nincsen rajtunk, hogy ne éreznénk az latorságnak becstelen büzit.”

Eszterházy Miklósnak, a nagy nádorispánnak temérdek levele hever még kiadatlanul. E levelekben sok-sok elfeledett példabeszédet s vidám magyar mondást találhatunk. Ha országos gondok nem bántották őt, vidáman levelezgetett ismerőseivel. Mikor például Batthyányné Miklós napja előtt megszerecsézte őt s ajándékot is küldött neki, nagy

jókedvvel felelte néki: „Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komját!* Még szent Miklós napját el nem értük s immár penig kegyelmed megköttet. Kedvesen vesszük ezt az megelőzést.”¹

A derék Pálffy Pál nádorispánnak ismert mondása volt ez: „Az francúzok azt tartják, az ki egyszer megcsal, vigye el az ördög; ha másodszor, engemet is; ha harmadszor, mindenketőnket ujabban.”

Abban az időben, mikor Thököly Imre fejedelem pénzt veretett a nevére, Széchenyi György érsek meg akarván öt kissé tépázni, imigyen írt róla Batthyány Kristófnak: „Thököly úr pedig immár izelitvén az szép falatot és neki örülvén, hogy immár pénzt vertek nevére, nem örö mest bocsátaná ki torkából; de általakadt rajta s nem nyelheti el azt az zsíros falatot, minthogy mindenünnben odalázdott az török.”²

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1636.

² U. o. 1682 október 13.

II.

Bejczy őram mókái.

A rég letűnt idők egyik legszebb hagyatéka az alispáni tisztség. Sok-sok század jeles fiai minden ízében magyar méltósággá, nemzeti életünk csobogó kútforrásává tették az alispáni hivatalt. Tekintélyt szereztek neki; a magyarság mentsvárává tették, melynek falain meg-tört minden idegen befolyás, minden alkot-mányellenes támadás. Nemzeti történetünk fényes alakjai imigyan az alispáni széknek eltörölhetetlen nimbuszt szereztek. S ez a nimbusz tovább fog élni magánál a tisztségnél is, amint-hogy tovább él a zöld borostyán a múlt idők romjain.

Bizony bővesen akadnak alispánjaink, akik talpig emberek voltak. Nem egy közülök az igazi magyar jellemnek és a hamisítatlan magyar egyéniségnek tiszta tüköre lehetne. Talán éppen ennek köszönhetjük, hogy az alispán nálunk típussá lett; olyan típussá, melyben a magyar jellemnek legszebb vonásai élnek. Nem a hatalom, hanem a magyar szív, a magyar érzés és az emberség szerezte meg alispánjainknak azt a becsülést, melyet a paraszti szegénység és az úri rend egyaránt tanúsított irántuk

minden időben. Talán az egyetlen magyar tisztség ez, mely mindenkor népszerű volt s amely tekintélyéből sohasem veszített, mert nem a félelem, hanem a tisztelet és a közbecsülés volt a méltóságának a fundamentuma.

Mindez nem megy csodaszámba. Hiszen tudjuk, hogy az alispáni székbe régi hív szolgákat, tősgyökeres, ágasbogas familiák érdemes fiait ültették, akik híven szerették nemzetük szent ügyét s azért szenvedni is készek voltak. Az ilyenekről előre tudták, hogy nem rőffel és iccével mérik a törvényt. Tudták, hogy az inséges időben törödnek a néppel, s ha büntetnek is néha, igazságosan teszik azt. A szerető embertől vett sebek pedig mindig kedvesebbek, mint a gyülölkönek csókjai.

Irodalmunk s politikai történetünk sok jeles alispánunk életére és működésére vetett már világot. Azonban a rég lettűnt századokban kevés olyan alispánunk akad, akinek viselt dolgairól és jelleméről részletesebben szólhatnánk. A legtöbbjéről ugyanis alig maradt ránk írott emlék. De az alábbi adatok kétségtelenül hirdetik, hogy a XVI. században is akadtak nálunk népüket szerető, munkás és lelkes alispánok, akik békességen és hadas időben egyaránt helytállottak magukért. Ilyen volt például nemzetes Bejczy Gergely uram is, Vas vármegyének alispánja. Egész sereg bizalmas levele maradt ránk a XVI. századból.¹ S e levelek teljes világot vetnek az ő gondolkozására, jellemére és ismereteire. Törvénytudó, kitünlő tollú, prókátori fogásokban vándorlott ember volt őki-

¹ Az itt felhasznált levelek mindannyija a Batthyány hercegek körmendi levéltárában vannak.

gyelme, akinek tanácsával legnagyobb családaink éltek. A Zrinyiek, a Nádasdyak, a Batthyányak stb. ügyesbajos dolgaitől forgatta, pöreiket dülöre ő vitte. Akik sóhajtották a segítséget, azoknak ingyen is szolgálatjokra volt; mert mindenkor azon igyekezett, hogy a szegények jót mondjanak reá. A tisztségeken sohasem kapott; amit az életben elérte, erővel vetették a nyakába. Nyilt, szókimondó ember volt s a szíve mindenkor egy nyomon járt a nyelvvel. Szép okossággal áldotta őt meg az Isten, de legfőbb kincse mégis az ő örökké vidám kedélyhangulata volt. Ez a vidámság aranyozta be az életét; ezzel derítette föl a földi bajoktól zaklatott ismerőseit is. S ez a vég kedve, ez a derűs humora soha nem hagyta őt el. Ha az inség nyomta, akkor is incselkedett; ha reájött a pénztelenség, ha ösztövérül állt a sorsa, akkor is tréfára fogta a dolgot s nagy vidáman enyelgett. Még a betegség sem bírta kedvét elrontani, akkor is tréfálkozott, mikor a lelkét készítgeté a mennyország felé.

Bejczy Gergely először mint Vas megye dicatora (rovója) szerepel. Ő vetette ki a rovásnak vagy ravatalnak nevezett adót. Mivel az adókivetés és az adószedés már a XVI. században is népszerűtlen foglalkozás volt, bármilyen emberséges ember lett légyen is Bejczy uram, az urakkal többször meggyűlt a baja. De hát ő keveset törödött az urak szélpál írásával s a fösvények morgásával. Sőt azon incselkedett, hogy minél több okot vethessen hozzájuk a zúgolódásra. Csak a szegénységet igyekezett támogatni. Az ügyefogyottak javára sohasem kímélte fáradságát. *Ki védelmezze a jobbágyokat, — írja — ha én nem védelmezem?*

Az urak haragja miatt könnyen vigaszta
talta magát. „Régi proverbiumban olvastam,
— írja 1568-ban — ha valamely ebet agyon
akarnak verni, dühödt nevét költik. Igaz, raj-
tam telik az proverbium.“ „Már mindenki ha-
ragszik rám“ — írja Batthyány Boldizsárnak.
— „Attul félek, hogyha odamegyek, nagyságod
is kész rám haragudni. De valahogy kegyelmet
kell nyernem az többinél, hogy ha nagyságod
is haragudni fog, legyen hova bizodalmam. Régi
proverbiumban hallottam, hogy az, ki féltébe
meghal, fi.... harangoznak neki. Tízezer tég-
lát, négy pest (kemencze) meszet adjon kegyel-
med. Egy tornyot rakatok, abba rakatom ma-
gamat, ott senki sem bánthat...“ „Szerdán ott
leszek nagyságodnál, de ilyen conditióval, hogy
salvus conductust (menedéklevelet) adjon ki-
gyelmed énnékem, hogy sehult, se uton, se ut-
félen, se erdőn, se mezőn ne bántson. Ha ez le-
velet megadja, odaviszem az szegény teste-
met mind lélekkel egyetemben.“

Mivel Batthyány tréfásan agg ebnek ne-
vezte Bejczy uramat, ökigyeleme szintén
tréfásan felelé fentebbi levelében: „Csodáлом
én kegyelmedet, hogy császár ő felsége rovó-
jának ezt meri mondani. Eféle vén embert agg
ebnek ne mondj, mert apád vagyok! Egy csöpp
szénám, sincs, — folytatja — nyolc barmom holt
meg a nagy kövérségnek miatta, hogy a szal-
mán koplalt!“¹

Amint e tréfás sorokból is láthatjuk,

¹ Már ebben az időben is járta az a hit, hogy ha Medárd napján esik, negyven napig el nem áll az eső. Bejczy uram ezt is tréfásan (hajdúbeszéd módjára) írja meg Batthyánynak: „Sanctus Medardus permerdavit se nunc 40 dies postquam minxerat“ etc. (1575 június 8.)

Bejczy uram nem volt haragtartó. Hamar megbékült mindenivel s egymás után irogatja ismerőseinek a vidámbbnál-vidámabb leveleket. Fogas ebnek való a csontrágás, — mondogatá igen okosan — ő bizony nem törödik azokkal, akik szarkamódra ugrándoznak a beszédjükben.

Benső barátság fűzvén őt a kor legmiveltebb főurához, Batthyány Boldizsárhoz, számtalan levelet vált vele. S minden levelében tud valami tréfás, vidám dologgall előállni. Az 1569. év július 31-én például jelenti Batthyánynak, hogy kezes lett érette. „Nagyságod — írja tréfásan — csak itt is annyival adós, kiért kezes lettem, hogy minden marhájával sem éri meg nagyságod. Ha nagyságod hatszáz téglát kündene és négy stertin meszet, az én házam megkészülne és öt antikvitást adnék az kanna födélfre. Ha penig meg nem küldi nagyságod, meg nem készül az én házam s pápai átkommal megátkozlak érte. Az két herbáriumot is megküldtem nagyságodnak. Ugy adtam nagyságodnak, hogyha elvész, Rohonczot foglalom el érte.“

Lovat vásárolván Batthyánytól, száz loeos tallért igért a hitvány lóért. „Adjon Isten — írja — oly szívet kigyelmednek hozzám, hogy ideadja a lovát, különben gyalog kell járnom.“

Pici kis házacskája volt Bejczy uramnak Szombathelyen, de ő igen nagyra tartotta azt. „Ma jövék meg — írja — az én erős váramból. Jól lakánk, csak éhel nem halánk.“ Volt neki Rohonc mellett birtoka is. Az 1570. évben aratás idején itt szorgoskodott s innét írta Batthyánynak: „Ha olyan nagy úr volnék, mint kigyelmed, nemhogy Rohonczra jönnék

asztagrakni, hanem jégböl csináltatnék egy tornyot, oszt abban lakdogálnám jó bort. Immár most hogy szegény legény vagyok, mind tüdőmet, májamat általfütötte a nagy hévség. Mint egy prusz (?) csuka, csak olyan vagyok. Ez sok kaszálás, aratás kivonta immár minden erőmet. Örömest mentem volna kegyelmedhez, de lovaim mind tisztán elfáradtak. Ím küldtem kegyelmednek smaragdot, topázt, ezüstöt, aranyat. Egy rétem vagyon, azon találtuk ; de ehhöz én semmit nem értek. Dinnyét örömest küldhetnék, de tudom, hogy elég vagyon kegyelmednek. Én örömest küldök mind dinnyét, mind uborkát, csak hogy kaszást küldjön kegyelmed érte.“

Ugyanez év december 3-án a nádorispán-nétől jövén meg, menyegzőre kellett volna Batthyányval mennie. Azonban nem volt menyegzői ruhája. Tehát arra kérte Batthyány Boldizsárt, adná el neki a boldogult Batthyány Kristóf bársony supicáját és nyest subáját. „Én is hadd öltöznék fel, — írja — mint az tar varju, ki sok madártul kért volt tollat s végre ki-ki mind elveszi az ő tollát s meztelen marad.“

Az 1571. évben bölc tanácsokat írt Bejczy uram Batthyány Boldizsárnak. „Ifjú ! — írja a többi között — nagy sok gondod vagyon, időnap előtt elaggasztolod magadat. Az leányok sem fognak szeretni, ha megaggaszt. Az urasággal osztozzunk meg s kevesebb gondja leszen kegyelmednek. Olyan hamar meg nem agg kegyelmed, ha megosztozunk.“

Hát Batthyány bizony nem osztotta meg vele hatalmas birtokait. De küldött neki egy pár karmazsin csizmát. „Egy csizmát hoztak, —

feleli a küldeményre Bejczy — nem tudom, ha kegyelmed nekem küldte-e? hogy ebben menjek el kegyelmeddel. De a fekete ruhához fekete csizma illenék ám!“

Az 1572. évben Bejczy uramnak a megyéje vitézeivel hadba kellett mennie. Jókedve ekkor sem hagyta őt cserben. Vidáman írja Batthyánynak: „A hadakozástól igen félek; mert nincsen lovam. Ha lovam volna, örömet együtt halnék meg kigyelmeddel. Hiszem, nem hagy ló nélkül kigyelmed.“¹

„Nagyon kéne a beata pecunia (ebányázta pénz)“ — írja más alkalommal. Ő azt hitte, hogy Batthyány kérés nélkül is megsegíti szükségében. „Ím, — írja — látom, hogy Ördög Mátyásként bizzál, bizzál, de keveset.“

Az 1573. évben Bejczy uramnak az oktavalis törvényre Eperjesre kellett mennie. Se hogy sem tetszett neki ez a pátria s alig várta, hogy ismét szülőföldén lehessen. Kérve kéri Batthyányt, hogy oltalmazza magára hagyatott feleségét. „A mi földünk — írja Eperjesről — jobb ennél, tejjal-mézzel folyó. Itt minden drága; 60—70 forint egy hitvány gebe. Csak már mehetnék békével haza, ha az bal lábamat itt felejteném, sem jönnék érette vissza!“

Szerencsésen hazajövén, megint hadba kellett indulnia. „Magamnak — írja ez alkalommal Batthyánynak — itt kell meghalnom, de feleségemet és gyermekemet oda küldeném kegyelmedhez.“

¹ Egy másik levelében írja: „Én azt hittem, hogy az hitvány fosos lovát száz locsos talléron ideadja kegyelmed... Adjon Isten oly szivet kegyelmednek hozzá, hogy ideadja az lovát, külömben gyalog kell járnom.“

Hát a hadban nem halt meg ökigyelme. Visszajött s tovább is rótta a megyéjét. Nagyon emberségesen tehette ezt, mert a legnépszerűtlenebb foglalkozás neki nagy népszerűséget szerzett. Az 1574. évben már az egész megye öt kívánta alispánjának. „Én — írja Batthyány-nak — eléggé ekszkuzálom magamat, de az vár-megye azt akarja, hogy én legyek előttük.“

Bejczy uramnak e kijelentése meg egyéb tettei világosan mutatják, hogy ökigyelme igen szerény ember volt. Mikor 1575-ben ismét a török ellen kellett indulnia, mint egyszerű közember vonult az ellenség ellen. „Nem úgy megyek, — írja — mint viceispán, sem úgy nem megyek, mint hadnagy, hanem úgy, mint egy házhely-nemes ember.“

A hadas idők miatt akkor az alispáni hivatal temérdek dologgal járt. S hozzá még Vas megyébe német katonaságot szállásoltak be, mely a bevett szokás szerint mód nélkül nyúzta a szegénységet. Bejczy uramnak tehát sem éjjele, sem nappala nem volt. Gyönyörűek azok a levelei, miket ekkor a szegény magyar nép érdekében írt. „Tennünk kell valamit a szegénység érdekében“ — írja. „Ujvárt is meg-raknám éléssel, csak érthetném, szegény magyaroknak miben vagyon dolgok.“ Hívséges maga forgolódásával eleget veszödött, hogy a német fegyveresek a szegénység jószágában ne praktikálhassanak. Írt az uraknak s Bécsbe is fölment; szóval minden megtett a nép érdekében. Nem csoda aztán, hogy az egész megye az ő szaván és tanácsán járt.

A hadakozás és az erőltetett munka igen aláásta az egészségét. Gyakran betegeskedett. De jókedvét akkor sem vesztette el. Hamar

vidult s a bokros gondok feledtették baját. „Úgy vagyon az dolgom, — írja tréfásan — mint az tündér vitéznek. Egy nap egyutt, másnap másutt... Én azt hittem, hogy elveszett volt az purgatorium. De én most onnajd jüttem. A Bonaventura azt írja, hogy Szent Ferencet megtörte volt, mikor megholt. De még ugyan vagyon az szikrájába; alig szaladék ki belőle!“

Történt 1575-ben, hogy Bejczy uram egyik szolgáját megverték volt s a pörösök őt fogták bíróvá. Ez alkalommal írta volt a többi között: „Sárkány Bernátként örö mest jábor volnék, ha az szomszédek jáborak volnának. De az ember soha oly jó nem lehet, ha gonosz szomszédja vagyon, hogy gonoszszá nem köll lennie.“

Lakodalomra híván őt Batthyány, azt feleli neki, hogy régente négy levéllel hítták az embert menyegzőre. Akit csak kétszer híttanak, az el sem ment. „Azért, — írja — e féle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek.“ Kigyelmed költekezik, az én házamnál meg nincsen répa, lencse, borsó, káposzta.

Bizalmas barátságban állván Batthyánnyal, többször küld neki ajándékot. Viszont ő is kér tőle egyet-mást. Egyik alkalommal, február havában halat kért Batthyány Boldizsártól. Ez azt felelte, hogy majd halászatkor küldhet csak neki, mikor tudniillik a jég elolvad. Bejczy uram e levélre imígyen felelt: „Ha akkor küld kegyelmed halat, mikor elbocsáttatja az tavat, akkor én ludfiat is ehetem; mert eljü az Szent György napja, míg abba halászhatnák. Énnekem is vagyon egy kis halastóm, kit egy szűzleány általhugyozhatnák. Abban elég hal

volna ; jeles halak, peterkék.¹ De nem megyen el az jég róla. Ha én is meghalászhatnám egy tök peterkét, asszonyomnak én is küldenék ; mert értem, hogy megúnta az nagy halat s apró halat kéván.“ ²

Bejczy uram, mint igaz magyar, sohasem állott hadilábon a jó borral. Ha volt, hát meg is itta. Sőt ökigyelme orvosságnak tartotta a jó bort. *Pistalotius*, a nagyhírű bécsi orvos írja egyik levelében, hogy ő Bejczyvel egy véleményen van s azt tartja, hogy a *podagra elűzésére a legjobb orvosság a jó, a nemes bor!*³ Ebből magától következik, hogy Bejczy uram nagyrabecsülte a jó bort. Ilyent kérvén egy ízben Batthyánytól, ezt írja neki : „Ha jót küld kigyelmed, dicsérlek. Ha hitvánt küld, visszamondom az istentartsonmeget.“ Egy alkalommal az inasa útközben kiitta a bort Bejczy uram pincetokjából s vizet öntvén belé, megszökött. Bejczy a nagy esetet még Batthyánynak is megírta. „Ha megfogom őt, — írja — kitöröm a fogát.“

Az 1575. év augusztus havában Batthyány megírta Bejczynek, minő szép nyereséggel jött vissza a csatáról. Bejczy uram iziben felelt neki : „Te kigyelmednek írhatom, hogy ez éjjel fogtam vala három martalócot álmombra. Igen

¹ T. i. apró halacskák.

² „Az te kegyelmed erdeje mellett — írja — hideggel kell meghalnom.“

³ *Pistalotius* levele Batthyányhoz 1575 szeptember 26. Ebben írja, hogy Bejczy urammal együtt ő is azt tartja, hogy : „ad propulsandam podagram nullum praestantius remedium sit, quam bonum et generosum vinum.“

örülék vala nékik. Fölserkenyék, hát semmi nincsen benne. Megesala az álom.“

Batthyány többször küldvén őt a váci püspökhöz, Bejczy uram ezzel állott elő: „Az váczi püspökhöz addig küld kigyelemed, hogy az köszvényt megkapom tőle. Isten oltalmazzon az másik betegségétől.“

Az 1575. évben már maga Bejczy uram is nagyon rászorult az orvosságra. A gyomrával volt baja s Batthyánytól kért valami orvosságot az arena (föveny) ellen. Batthyány tévedésből podagra ellen küldött neki orvosságot. Mire a beteg Bejczy félig komolyan, félig vidáman imígyen felelt néki: „Úgy vagyon kigyelemeddel dolgom, mint mikor Babilon tornyát rakták, mert mikor meszet kértek, akkor téglát adtak; mikor téglát kértek, akkor meszet adtak föl. Én arena ellen kérek orvosságot, kigyelemed pedig podagrára küld. Egy kalánnal megittam benne, azt hittem, hogy arenáról való orvosság. Még most is fáj az gyomrom belé. Ha valaki arena ellen való orvosságot kér, azt adom neki s megmondom, hogy Batthyány uram orvossága ez!“

A jó Bejczy uram már közel volt a halálhoz, mikor e sorokat írta, de jókedve és pompás humora még ekkor sem hagyta el. Csak mikor a nyelve szólása megszünt, akkor némult el szívvidámító humora. Az 1575. év végén, mikor már közel járt a véghez, Batthyány Boldizsárt Bécsbe hívták. Valószínűnek látszott, hogy nemzetünk e kitüntő fiát s egyik legkiválóbb hadvezérünket letartóztatják. A beteg Bejczy megérezte a veszedelmet s így írt Batthyánynak: „Jól meg kell gondolni az németnek való jókaratját az magyar nemzetéhez! Sokat

hivtak szép szóval fel Bécsbe, kiket meg is fogtak bennök és sokáig tartották fogva. Az urak könyörgésére hét esztendőre bocsátottak el bennök. Ugyanott meg is haltak az fogásban. *Mostan penig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az németek előtt.* "S a jó Bejczynek igaza volt !

Mikor halt meg, nem tudjuk. A felesége, Szalay Krisztina, 1576 április 4-én már özvegynek írja magát. Tehát ezidőtájt költözhetett el az élők közül legvidámabb s legmagyarabb alispánjaink egyike. A hamisítatlan magyar néphumornak egyik legszellemesebb képviselője volt ő. Ha sajátkezüleg írt levelei egykor napvilágot látnának, irodalmunk is gazdagodnék s történetünk is gazdagabb lenne egy szinmagyar jellemmel.

III.

Bírák uralmék ökegyelmök.

Szent királyaink írva hagyták nékünk, hogy bíráink ökegyelmök minétig eszes, végző és jámbor emberek voltak. S ki merné tagadásba venni, amit régi királyaink pöcsétes leveleikben mondanak? Igenis, bíráink tanácsos elméjű, eszes emberek voltak, akik szerették a tisztességet s nem akartak kívüle járni. Ki is csordult a híruk hetedhatár ellen is! S nem egy emberünk sóhajtva kiáltotta (főleg, mikor a farát verték): mily kívánatos állapot a bírói szék!

S vajjon miben nyilvánult a régi jó bírák eszessége és okossága? Elsősorban védték városaik kiváltságát. Nem kicsiny doleg ez, mert ugyancsak sokszor kellett Bécsbe menniök „írássokkal, némely friss halakkal és óborral!“ Hát nem okosság ez? Eszes bíráink tapasztalásból tudták, hogy az instancia Bécsben hal, bor és egyéb ajándék nélkül annyit sem ér, mint pribék ellen a pöcsétes levél. Tehát jól megbélelve vitték instanciájukat Bécsbe.

Eszes és okos bíráink tudták, hogy nyolcvan magyar ember húsz hiján száz pört jelent.

A folytonos pörlekedést pedig egykoron *bíróbúsításnak* hítták. S melyik bíró szerette azt, ha búsítják? Be is hozták az úgynevezett törvénypénzt s aki ezt előre le nem olvasta a bíró asztalára, nem pörölhetett, ha száz pöröse lett légyen is. A „búbos rendhez“ tartozó vénasszonyokat azonban még a törvénypénz sem tartotta vissza a pörlekedéstől. Az ilyeneket a böles bírák aztán a pellengér mellett lévő kalickába záratták, hogy egyszersmindenkorra elmenjen a kedvök a bíróbúsítástól. Jámbor eleink az ördögnek pirított fokhagymás kevyeret tettek a küsszöbre, hogy hamarabb elkotródjék. A bírák a pellengéren mérették ki a különféle büntetést, hogy a szemlélőknek is elmenjen a kedvök a vétkezéstől.

Magyar embernek sohasem volt erős oldala az adófizetés. A pénz nem is igen duzzasztotta az erszényét s így nehezen adta azt a kevéskét, amije volt. Eszes és okos bíráink jól tudván ezt, majd minden pörös félt pénzbírsággal sújtottak. S jobbára csak a nagyobb bűnösök farát kínálgatták somfabottal.

Ennek a böles szokásnak kettős haszna volt. A bírság java része a bírák uraimék zsebébe vándorolt, a maradék meg jobbára a közös kasszát gyarapította. Így állandó a dolog, jámbor bíráink százával hozták az ilyes ítéletet: „csöki neki 100 forint... csöki neki 200 forint“ stb. Ehhez az ítélethez természetesen minden hozzátették, hogy két rész a bíráké, harmadik rész a megnyert félén. Ezenkívül még a tanuszedés díja is a böles bírák zsebébe vándorolt. A szokástörvény szerint ugyanis minden beszedett tanutól 12 krajcárt, minden vallástételtől 50 pénzt kellett fizetni. Ha va-

lami főbenjáró per folyt, akkor alkú szerint egyeztek meg.

Régi bíráink nemcsak törvényt ülteken, hanem törvényt esináltak is. Ha ugyanis homályban voltanak s ha a város fenyítékje nem volt alkalmazható a szóbanforgó esetre, akkor a bírák maguk kalkuláltak szentenciát. Innét van, hogy a városi ítéletek között olyanokra is akadunk, amelyek még Mózest és Salamon királyt is zavarba hozták volna. Csak például említjük, hogy 1633-ban Eötvös János uram szolgálójának valaki törvénytelen gyermeket épített. A leány az eset után megszökött. A komáromi bírák erre ilyen ítéletet hoztak: „Ha Eötvös uram elő nem állítja paráznasággal vétkezett szolgálóját, szenvedje ő azt, amit a szolgáló érdemelne.”¹

Olykor természetesen bőles szentenciákat is hoztak a bírák. Az idegen tollal kérkedőkre például ma is ráillik e bőlcs mondásuk: „*Senkinek nem engedtetik az más ember tegzébe rakott nyilakkal lövöldözni.*” Bőles mondás a bírák uraimék részéről ez is: „Az ki a szénára fekszik, maga sem ehetik benne s másnak sem engedi.” Valamivel borsosabb ez a szentencia: „*Az mi egyiknek tetszik, az másiknak is tetszeni köll.*” Hogy ez nem így van, azt maguk a szentenciázó bírák is tapasztalták. Mikoron ugyanis Fekete György és Kenyeres István szomszédok hajbákaptak s pört jelentettek a komáromi bíráknál, ezek „békességre csigették” őket. Fekete György uram erre azt felelte, hogy neki nem kell a békesség s úgy elveré a szomszédját, hogy több sem fére reája. A bírák

¹ Komárom város jegyzőkönyve 1633.

Fekete Györgyöt „ezen szavájára“ tömlöcbe vetették. Őkigyeleme erre így kiáltott a bíráihoz: „Disznó légyen a lölke is, az ki többé köztetek marad, meg az is, az ki köztetek vagyon.“¹

A régi bírák *látás alapján* ítélték. A látás jelentette a törvényes vizsgálatot s *igazlátóknak* is hítták a bírákat. Azonban az eszességhoz tartozott az is, hogy a bírák olykor nem láttak. Ha ugyanis a könjó vagy a bírák érdeke úgy kívánta, még a bűnösöket is megjámborították. Ilyenkor a bírák uraimék nem a bűnt, hanem csupán „az iргalmasságnak mérő serpenyőjét“ látták.

Említők, hogy a régi bírákat vigyázóknak is mondják szent királyaink. S szent igaz, hogy őkigyelemök mindenre vigyáztak. Ha széket nem ültek, mindig az utcákon jártak. S mikor a bíró égnek fordított szemmel, félrebiggyeszett ajakkal, nagy eziüstös botjával megjelent, minden ember süveget vetett néki. Mert ha nem tette, a bíró előtt járó hajdu vagy népszószóló (tribunus plebis) jót húzott reá. Mikor a városi bíró esténkint hazafelé ballagott, a hajduk lámpással kísérték hazáig, éppúgy mint liktorok a római konzulokat.

Amit a bíró járás közben észrevett, arra aztán másnapon a székben szentenciát hozott. Komárom városában például ősrégi szokás volt, hogy télvíz idején a kofák és a kenyeresasszonnyok fazékban parazsat tettek a szoknyájuk alá, hogy meg ne fázzanak. Az egyik kofa imigyen kigyulladván, nagy ribillió támadt a piacon. Bírák uraimék aztán másnap szigorúan eltilták a parázsos fazék használatát. Okosan tet-

¹ Komárom város 1676. évi jegyzőkönyve.

ték! Hiszen maguk mondják, hogy őkegyelmök csak nem mehetnek kofát oltani!

De bírák uraimék nemesak vigyázók, hanem okos emberek is voltak. Példákkal igazolhatjuk eszes voltukat. Ők már a XVIII. században tudták, hogy a verebek és a varjak kártékony állatok. Komárom bírái tehát meghozták a verebek nagy veszedelmére e végzést: „*Az vetisekre és gyümölcsfákra kártékony varjak és verebek irtassanak ki!*“ És mindenkinek madarásznia kellett, hogy beszolgáltassa a reá kivetett kvantumot. Az már aztán nem a bírák hibája volt, hogy a verebek tovább is csiripeltek s hogy a varjak azután is károgtak.

A bírák bölcsességére mutat az a rendelkezés is, mely a rossz orvosságot rendelő orvosokat eltiltja a betegek gyógyításától! Hát aztán nem bölcsesség volt-e az, hogy a bírák uraimék a tisztújítás alkalmával a város költségén pompás ebédet adattak? Ilyenkor adták ki a végzést: „az belső és külső tanácsurak számára böcsületes ebéd készíttessen — determináltatott!“ Egyik ilyen ebéden történt, hogy a komáromi trombitások nem tudták a vendégek zenei érzékét kielégíteni. Erre a bírák uraimék kimondották: „*uri ebédeken az trombitások kasszáltassanak és cigánymuzsikusok hozattassanak*“. Ez meg is történt, de a cigánymuzsikusok mód nélkül eláztak s így a tanács egy év mulva már a következő rendeletet adta ki: „*uri ebédeken a cigánymuzsikusok kasszáltassanak és trombitások hozattassanak*“.

¹ Komáromban három státus volt: polgári, katonai (naszádos) és nemesi. Mind a három státusnak meg volt a maga bírója. Vagyis Komáromban állandóan három bíró volt.

Bírák uraiméknak az italhoz is kellett érteniök. Addig ugyanis semmiféle bort el nem fúrhattak (csapra nem üthettek), míg a bíróhoz *látó poharat* nem küldöttek. A bíró kihörpintvén a bort, megszabta, hogy mennyiért árulhatják a bor pintjét. Különben az italméréssel járó ügyeket külön *borbírák* intézték majd minden városunkban.

Faluhelyt a bírák majd minden bűnt bírsággal büntettek s akinek a büntetés nem volt az inyére, az *igazító székre* föllebbezhették. A falusi bírák összehíván a *valált* (a községet), a kiáltó székből hirdették ki a szentenciát. Sajnos, a falusi bíráink törvénylátásáról igen kevés emlék maradt ránk. Csak például emlíjtük, hogy 1557-ben Kanizsa mellett az egyik faluban az a nem minden nap eset történt, hogy egy Nagy János nevű ember az ő hites feleségének a tudtával vagy elnézésével a szolgálójával latorkodott. A falu székin aztán ilyen törvényt mondta a fejére: Nagy Jánost az ő hites felesége nyakazza le s ha nem akarná az urának fejét venni, akkor Nagy János vágja le a feleségének a nyakát! Ezt a bőles ítéletet azonban nem lehetett végrehajtani; mert egyik sem akarta a másikat lefejezni. Ezért Nagy János uramnak megkegyelmeztek s csupán 40 forintnyi bírságot vetettek ki reá. A valál (község) azonban ebből sem látott egy fillért sem; mert az istentelen Nagy János megsökött a szolgálójával s otthagyta a feleségét.¹

Az uradalmak és a vártartományok falvainak főbírája az udvarbíró vagy az ispán volt. Ezek a tekintetes perszónák hol itt, hol amott

¹ Országos Levéltár. Nádasdy levelezések.

tartottak széket. A büntetés minden pénzbírság volt. Testi fenyítékre csak akkor került a sor, ha a bűnös fizetni nem tudott. A legtöbb helyen a halálhozó lopás vagy gyilkosság stb. bírsága 40 frt volt, vagy akasztófa. Néhol a lányrablás díja is 40 frt volt. De már például Sándorfalván a szűz elrablását csak két forinttal büntették. A lólopás bírsága 40 forint vagy akasztófa volt. De már a tehénlopást vagy a disznólopást csak hat forinttal büntették. Fogaras vidékén az a szokás járta, hogy a tolvajnak a lopott tehén, disznó, vagy juh helyett kettőt kellett adnia. Ung megyében, Baksa István falvaiban ilyen szokás járta: „az ki minemű vétekben találtatik, bírságot fizet, amennyibe megalkhatik.”¹

A kisebb bírságoknak két része az úré, harmada az udvarbíróé volt. A csetneki uradalom 1662. évi utasítása szerint aki céges vétekben esik, melyért halált vagy súlyos bírságot érde-melne és megszökik, a bírságot az udvarbíró köteles megfizetni. A sárospataki 1693. évi utasítás arra inti a bírákat, hogy az egy forint-nál többet érdemlő büntetést egyforintossá ne esinálják! A lopóknál talált javakban — mondja az utasítás — az udvarbíró harmados.

A bírság éppoly jövedelme volt a földes-uraknak, mint egyéb adó. S ha a bírságból kevés folyt be, akkor leszállították a bűnök díját. Vagyis maguk biztatták a jobbágyaikat, hogy minél többet vétkezzenek.

Említők már, hogy a különféle látókat (Beschauer) másképpen bíráknak is hívták. A rév-

¹ Az efélékről tömérdek adattal szolgálnak a régi urbariumok és conscriptiák. (Országos Levéltárban vannak.)

látónak például *révbíró* volt a neve. Ő vigyázott a hidásra s ő tette a befolyó pénzt „a rév partján tőkébe eresztett pénztartó pikszisbe“. A posztolátót (Tuchbeschauer) nálunk *szűrbírónak* hívták; a birlátónak meg *borbíró* volt a neve. A hódoltság korában majd minden városunkban voltak *székbírák* vagy *mészárosbírák*, akik a marhavágást és a húskimérést ellenőrizték s akiket *látóbíráknak* is hívtak. Régi írott emlékeinkben gyakran találkozunk a *kútbírákkal* is, akik a vándorló pástornéptől az úgynevezett gémpénzt szedték s őrködtek, nehogy a kutak körül háborúság támadjon. Debrecenben külön *kancabírák* voltak. A *mezei bírák* a tizedlés és a kilencedlés körül foglalatoskodtak. A *csűrbíró* a csűrnek, a *malombíró* a malomnak volt kiskirálya. A *pallérbíró* a munkásokra, a *majorbíró* pedig a majorra ügyelt. Az esküdtet sok helyen *futosóbírónak* is hítták. Az urak is tartottak udvarukban *futosóbírót*. *Halászbíró* az a mester volt, akinek keze alá adták a gyalmot. A *céhbíró* az egyes céhek maguk fogták maguknak. A tőzsérek, mikor útra keltek, nyílvetéssel választottak maguknak *fogott bírót*. Körös város számadásai bizonyítják, hogy a hódoltság korában *szénabírák* is voltak; mert hát a töröknek sok széna kellett s ennek behajtását a szénabírák végezték. Hogy *kocsisbíró* és *koldusbíró* is elég akadt nálunk, az tudott dolog. Aki oly szerencsés volt, hogy birtokot szerezhetett magának, azt az *iktatóbíró* helyezte jogaiba. A *kisbíró* faluhelyt ma is olyan ismert ember, hogy nem szükséges róla több szót ejtenünk. A külső és a belső *vásárbírák* az árus néptől a helypénzt, a vámot és az úgynevezett körösz-

tölöpénzt szedték. Alföldi városainkban a *szerbirák* és az *utcabírák* még ma is ismeretesek. A végházak hadi népe fölött a *seregbírák* ítéleztek. Ha az ügy föllebbezés útján a kerületi generális hadiszéke elé került, akkor a *hadbíró* mondott ítéletet.

Tudjuk, hogy nálunk a hódoltság korában sok pásztorfalut ültettek. Aszerint amint vla-chok, rutének, oláhok vagy tótok lakták a falvakat, a bírákat kenézeknek, krájnyikoknak, vajdáknak és soltészkeknek hítták.

Bírák uraimék — amint látjuk — ugyan-
csak szép számmal voltak. Pedig idáig még
nem is említettük a becsületes török bírákat,
noha ők is sok böles ítéletet mondottak volt
nálunk. Ezeknek a kádiáknak igen jó hírük
volt s nemcsak a magyar paraszt, de még a
magyar nemes is szívesen kereste náluk az
igazságát. Nyitra megye jegyzőkönyvében ol-
vassuk például, hogy „Török György nem akar
nemesi törvénnyel élni, hanem azt akarja,
hogy a kádia (török bíró) elé menjünk Eszter-
gomba“.

IV.

Törvénybéli orvosság.

A törvénybéli orvosságot másképpen igazságnak is hívták. Valamint ma, úgy régen is, ezt az igazságot keresni kellett. A gazdag ember úgy ahogy, meg is találta; a katonai renden lévők nem is keresték s nem is találták. Őkigyelemük ugyanis pajzsul Őfelsége szolgálatját vették s így a császár erejével nekik külön igazság járt! A szegény ember egyért, mert gyámoltalan pór volt, másért meg, mivel emberszámba alig ment, az igazságot rendesen hiába kereste s ha törvénybeli orvosságot, fölötte keserűt adtak neki, igazító székre hiába várt, ügyét föllebb nem vihette; mert az espán vagy a községi bíró székin a szegény ember törvényének rendesen vége szakadt.

A törvénybéli orvosságokat a bírák készítették, akik előbb széket ültenek, azután az igazságot vagyis az orvosságot a kiáltó székből a törvényváróknak kihirdették. A törvénybéli orvosság igen sokféle volt, mivel a bírák uraimék a tudományt nem a törvénykönyvből szedték, hanem a helyi szokás alapján ítéleztek. Mindnyáján tudjuk, hogy a magyar ősidők

óta törhetetlenül ragaszkodott jámbor előrei szokásaihoz. Maguk a bírák is a szokás rabjai voltak. Az ősi szokásokból keletkeztek a kivált-ságok, az intézmények, no meg a törvények. Ha a helyi szokás úgy tartotta, hogy a bírák az ótestámentumbeli törvények alapján ítéleznek, hát úgy ítélezek, mert hisz ebben Isten vezért adott nekik, az istenfélő Mojzest. És városaink régi jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy bizony nem is ritka eset volt, amikor a bírák a törvényben az istenfélő Mojzesre és más jámbor zsidó prófétára hivatkoztak.

A régi jó időkben a legegyszerűbb törvény a bírság volt. Uradalmainkban és falvainkban a bírság éppoly rendes jövedelem volt, mint a tized, a váltópénz, vagy a karácsony adója. A bírság egyik helyen nagyobb, a másik helyen kisebb volt. Ha jámbor eleink vért vagy kéket (t. i. kék foltokat) mutattak, a vérmutatás vagy a kékmutatás fejében, a tetteseken hatvan pénznyi bírságot szedtek. Kéket mutatni azonban csak nappal volt szabad. Az igazság úgy szólt, hogy az, aki részegségében estve kéket mutat s reggel meg nem újítja, pöre leszáll, azaz hogy semmit sem ér. A méltatlan panasz bírsága rendesen 36 pénz, a parázna személy bírsága 1 forint, a hatalom-mondás bírsága 1 forint 20 pénz, az orvbírság 1 forint volt. A feleségtől elválás bírsága 12 forintra, a pecsét-bírság 1—12 forintra rúgott. A lólopásnak és a leányrablásnak volt a legnagyobb a bírsága: 40 forint vagy akasztófa. Ezek a bírságok természetesen helyenkint változtak. Néhol például az akasztófáról való leváltást meg sem engedték, másutt meg a gyilkosságnak is csekély volt a bírsága. Lugos részére (1577.)

Báthory Kristóf adta szabadságlevél például a többi között azt mondja, hogy az orzott marhát akképpen kiáltassák meg, hogy a káros ember rátaláljon; a tolvajt váltságra ne tartsák, hanem ha két forinton felett vagyon a lopott jószág, a tolvaj meghaljon érette, törvény látatván rá! Másutt meg az volt a szokás, hogy a tolvajnak az ellopott marha, ló vagy disznó helyett kettőt kellett adnia a károsult fél részére. Mondanunk sem kell, hogy a legtöbb ember a nagyobb bírságot megfizetni nem tudta s így maradtságban lévén, az akasztófára került. Az úgynevezett *akasztóispánok* ezért szanaszét jártak s a fizetni nem tudó bűnösöket felköttették. Ezt a szokást még a török is meg-tartotta. Az 1632. évben például Kecskeméten a törökök egész csomó legényt felkötöttek s a nehéz munkába annyira belefáradtak, hogy Mohamed törvényével mit sem törödvén, 82 pint bort megittak.¹ Mivel faluszert olyan bűnök is előfordultak, amikről a bírságtörvény mit sem szolt, ezeknek megítélésére széket ültek, azaz a *valal-t* összehívták.

Sok vidám humor nyilatkozik meg a XVI. és a XVII. századi ilyetén törvénylátásban. Faluszert — amint említők — a legtöbb bűn egyedüli büntetése a bírság volt. Ha az ember a szomszédját úgy megcsépelte, mint a zsuppot; ha verekedés közben másvilágra küldte, vagy ha a házasságtörésre jött kedve: egyszerüen leszúrta a bírságdíjat s békésen tovább ballagott. Ha negyven forintja volt, még az akasztófától is megválthatta magát. Bölcsen volt ez így elrendezve! A jobbágy megmenekült a testi

¹ Kecskemét város jegyzőkönyve írja ezt.

büntetéstől, az úrnak meg jövedelme volt a bírságból. Természetesen, ha szűkös idők jártak s ha az ebányázta pénz megritkult: a szegény jobbágy a kedvére nem is vétkezhetett, nem lévén miből megfizetni a díjat. Ilyenkor a jószívű földesurak, hogy a jövedelmük meg ne csappanjon, a bűnök díját (bírságát) a felényire leszállították. Azaz hogy magyarán szól-junk, ők maguk noszogatták a jobbágyokat, hogy minél többet vétkezzenek. Ez az eljárás sem szűkölöködik humor nélkül.

A törvénybéli orvosságok a városokban sokkal változatosabbak voltak mint a vidéken. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a városokban is legnagyobb részt a szokás (usus) volt a legfőbb törvény. Maguk a városi jegyzőkönyvek, de meg az ítéletek is világosan mondják, hogy „az usus, az, ki az legfőbb törvény“ accomodálja bírák uraimékat az igazsághoz. Az usus vagy a szokás leginkább az isteni és az egyházi rendeletekhez való ragaszkodásból fejlődött és gyökeresedett meg. A régi bírák ugyanis, mint a komáromi jegyzőkönyv mondja, „legkiválthatóképpen az nagy Isten tisztelességit nézik, hogy ő gyönyörködnék az szép egységekben!“ Az, hol minden bizonysság megszakad, — mondják a komáromi bírák — Szent Pál mondása szerint minden kételkedő dolognak az hit az vége! Az isteni és az egyházi törvények lévén az irányadók, az ítéletekben számtalan-szor találunk hivatkozást a próféták és különösen Mojzes törvényeire. A városi bírák azonban még az ótestámentombéli törvényeket is enyhéknek találták s különösen a XVI. században mód nélkül szigorították azokat. Mojzes csak azt mondta, hogy fejért fejet, szemért

szemet, kézért kezet, de a régi várósi bírák igen sokszor egyetlen szóért is fejét vették a vádlottnak s olyan büntetéseket találtak ki, amilyenek a nagyeszű és istenfélő Mojzesnek eszébe sohasem jutottak.

Négy magyar városnak, Debreczennek, Györnek, Kecskemétnek és Komáromnak jegyzőkönyveit és pörös írásait vizsgálgtatván, arra az eredményre jutottunk, hogy a XVI. és XVII. században a kálvinista városokban sokkal szigorúbb törvényekkel éltek, mint a pápista városokban. A rideg és a kérlelhetetlen szigorúság, főleg a XVI. században, nem ritkán szinte kegyetlenséggé fajult. Igy pl. Komáromban a gyermekgyilkos leányt tövissírba elevenen eltemették és aztán hegyes karóval általverték.¹ Debrecenben az ökörtolvajt még 1669-ben is tüzes fogókkal szaggatták és nyársba vonták. Az 1586. évben Komáromban a bírák még ilyen törvényt mondottak: „az, ki jámbor asszonyt nyilván való személynek mond, az álla alól az nyelvét hányják ki neki!“ Ugyanezért a bünért néha a nyaka csigolyáján át vonták ki a nyelvét! Debrecenben a gyermeket elrekentő asszonyt elevenen eltemették.

A büntetések szigorúságából nem szabad azt következtetnünk, hogy a XVI. és XVII. században városainkban a bűnök nagyon is elharapóztak. Ellenkezőleg! a jegyzőkönyvek és a pörös iratok arról tanuskodnak, hogy a nagyobb bűnök, amilyen a rablás, gyilkosság,

¹ Prothocollum civitatis Döbröczön. 1618. szerint a gyermekét elrekentő asszonyt elevenen eltemették. A fattyas lányokra, a rekentő asszonyra, vándorló menyecskékre más-más büntetést mértek. A korhely kofáakra 40—40 botot vertek.

rablógyilkosság stb., alig fordulnak elő. A vád-lottak legnagyobb része az asszonyrendből került ki s olyan bűnök miatt kellett törvényt állaniok, amiket ma nem is büntetnek. A civakodás, pletykázás, káromkodás, rágalmazás, az erény útjáról való letérés, a tiltott szerelem stb. a legközönségesebb és leggyakoribb bűnök. Ezek a bűnök adtak bírák uraiméknak legtöbb dolgot, no meg aztán a különféle pör. Pörölni ugyanis a magyar ember már akkor is igen szeretett. Dessewffy János uram írta 1557-ben egyik latin levelében e magyar mondást: nyolc-
van polgár húsz híján száz pört jelent! S mi úgy találtuk, hogy Dessewffy uram nagyon is közel járt az igazsághoz. A magyar polgár ugyanis a régi időkben is azt tartotta, hogy egy fillér kicsiny pénz, de jussából annyit sem enged. És pört jelentett és futotta a bírákat és megjárta az igazító székeket, ha birtoka ráment is. S ha a keresett igazságot még sem sikerült megtalálnia, más város szárnya alá költözött és új bírót fogott magának; mert jámbor ember s jó nemzet, ha fejével éri is meg, igazságát nem hagyhatja.

Amint láthatjuk, régi bíráinknak elég dolguk volt a pörlekedőkkel. De hát esziük is volt, hogy a pörlekedési kedvet némileg lehútsék. A sok pört, az örökösi pörlekedést a régi jó időkben *bíróbúsnak* hívták. S hogy a bírákat büntetlenül senki se búsítsa, arra való volt a bírság! Az 1632. évben a komáromi bírák pl. ilyen törvényt kiáltottak ki: „hogy az pörlekedési kedv elmenjen és az bírákat ne terheljék aféle marcona dolgokkal, elvégezte-tett, hogy az, ki pörölni akar, mindenekelőtte bírák uraimék részére egy forintot tartozik

letenni al- és fölperes és csak azután mond-hassák el a dolgot". Mivel ez sem használt, később az örökösen pörlekedőket megbüntették. Az 1690. évben például a bírák ilyen ítéletet mondta: „ahányszor öreg Kozákné bú-sítja a bírákat, minden nyiszor két forint bün-tetésen marad, melyet ha meg nem adna, az kalickában tétessek minden nyiszor!“

Bírák uraimék az ítéleteket néha argumentumokkal is elegendően megrakták, aztán nem ritkán elvi kijelentéseket is tettek. Mivel mindezek nemesak a kort, de egyúttal a magyar észjárást is jellemzően megvilágítják, egyet-kettőt felemlítünk. *Asszonyembernek nyelve az ő kardja* — mondják nem egyszer a bírák — s mégis ez ellen a nyelv ellen indították a legnagyobb hadat! A nyelv mosó, csacsogó, nyelvével nem bíró s mások tisztességeit gyalázó asszonyok az asszonyi rend tisztessége-nek ellene vannak, tehát az ilyenekről bírák uraimék „nem aránzották, hogy az városban maradásuk lehessen!“ Volt azonban olyan eset is, amikor a bírák az asszonyi rendet védel-mükbe vették. Így például 1619-ben az egyik debreczeni polgárt keményen megbüntetik, mert ilyen nyilatkozatot tett: „annyi jámbor asszony vagyon Debreczenben, hogy két ökrök kivihetnék.“ A komáromi bírák fölmentették azt a vádlottat, aki „férfi-asszonyállatoknak“ nevezte a városbeli szűzeket, mert — mondják a bírák — „sok jótisztességbeli asszonyállato-kat neveznek férfiui természetűeknek s maga-viselésükben, szólásukban férfiakhoz hason-lóknak.“

Igen érdekes és megszívlelhető nyilatkoza-tot tettek a komáromi bírák 1624-ben, amikor

is Pozsgay János uram nagyobb káromlással megeresztvén nyelvét, így szólott: „ez ti prédi-kátortok sem szólja az igazat, és nem azt prédi-kálja!“ Ezért a mondásért Pozsgayt elítélték. A bírák az ítéletet a következő szavakkal kezdték: „az úton járó embereknek legelső regulájok az, hogy senki hitét ne vizsgálják, ha békével akarnak, mert nagyobb emberek is megfáradtak az alatt. Keresztény emberben igen jó az igaz valláshoz való buzugóság, de csak módjával!“

Az 1619. évben történt, hogy nemes Marthon Szabó Pál uram Komáromban isterázsát állott vala. Szabott végezés volt, hogy az takarodó dobolás után koresmára járnia senkinek sem szabad. És íme egyszerre nagybugyogós korsókkal diákok jönnek, hogy bort vigyenek a tanulóházba. Marthon Szabó Pál uram bottal és harag szóval támadt rájok, mondván: „keresztes bestyék, ördög hírével járó farizeusok, takarodjatok haza!“ Közben-közben jót húzott a diákokra, akik közül aki szaladhatott, futton-futott a tanulóházba, de az egyik, valami Bogyoszlai Miklós, kardot rántott s a derék Szabó Pált agyba vágta. A lármára előszaladtak a szomszédek és teli torokkal kiabálták: hamar isterázsa, hamar! ím arcul vágták az nagy jámbor embert, Szabó Pált! De hiába volt a segítség, Marthon Szabó Pál uram negyednapra meghalt. Nagymagyari Ágh Jakab és Péczeli Király Imre (Emericus Regius de Peczel) prédkátor uraimék, akiknek becsületes nevét irodalmunkban is jól ismerjük, minden elkövettek, hogy a szegény diákokat megmentsek. De hiába volt fáradságuk. Bogyoszlai Miklóst halálra ítélték s csupán az előzetes kar-

levágást engedték el neki kegyelemből. A tiszteletendő becsületes bírák uraimék és a tizenkét belső tanács ez alkalommal az ítéletet a következő tanulságos szent igékkel kezdették: „nem különben mikor az zsidóság Zakariás papot Barakiásnak fiát az oltár előtt megölték, az mely nap az zsidók hét bűnt cselekedtenek, először papot öltek, másodszor törvénymagyarázó bírót, harmadszor prófétát, negyedszer ártatlan vért ontottak, ötödször az Úr házának pitvarát megfertőztették, hatodszor az szombatot hasonlóképpen, hetedszer az kegyelemek napját is. Ezek az diákok is így tettek, mert nemes embert, bíróságtartót, jámbor személyt, az városnak és az eklézsiának egyik pátronusát tökélyes jámbor céhbeli embert, ártatlan vért, vasárnap az strázsán öltenek meg!“

Az 1640. évben Jankó János nevű legény lólopás miatt került a komáromi tömlöcke. A szegény ifjú sejtvén, hogy halál vár rá, „kezét tördelvén és térdre esvén az bírák előtt, az mennybéli igaz Istenért és szent fiáért nagy alázatosan könyvek közt könyörög, hogy legyenek irgalmasok és kegyelmesek, soha ez egyszernél többet nem lopott, soha többé nem lop. Ne nézzék ez egyszerbéli vétkét, Krisztus Urunk a bűnösökért halt meg, s ki az, ki nem vétkezik“. Jankó János kétségeesett viselkedése annyira meghatotta a bírákat, hogy ítéletet mondani nem tudtak. A vádlottnak csak annyit mondta: *Isten az parancsában nem azt mondja, hogy sokszor, hanem, hogy ne lopj! Tehát egyszer se lopjon!* Aztán, hogy valami hirtelenség ne légyen a dologban, a törvénymondást máskorra halasztották. Amikor is a

szegény Jankó Jánost csakugyan felakasztották.

Ha a tizenhatodik és tizenhetedik századi büntetéseket összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a bírák a tizenhetedik században a kegyetlen szigorúságból sokat engedtek. A régi szokásokat ugyan még mindig emlegetik az ítéletekben, de már rendesen eltérnek azoktól s maguk a bírák mondják, hogy azoknak kell a bocsánat, akik vétenek. Amíg az előző században a jegyzőkönyvekben ilyen ítéleteket olvashatunk: „lött törvény Detrekői Pál diák és Szabó János fölött, akik loptak; László Benedek akaszsza föl őket!“ Addig a tizenhetedik század végén már ilyen ítéletet mondanak a bírák: „a legény fölöttebb sértő büntetést nem szenvedhet: a lopás fejében egy pár félfontos gyertyát adjon az egyháznak“. Még a kikapós lányok büntetése is enyhült; sőt az is megbeszélt, hogy a bírák a nyilvánosan megbotozott leánynak kijelentették: „ha az jámbor bírákat megkeresi, gondolkodnak az tisztessége megújításáról!“ De azért a mai fogalmak szerint a büntetések még mindig elég szigorúak voltak. S a városoknak legnagyobb és legkeresettebb látványossága még mindig a piac volt, ahol pénteki napokon pellengérhez kötött lányokat, kalickába 'zárt asszonyokat lehetett látni. Aztán megjelent a mester (a hóhér) s fent az emelvényen megcsapta a lányokat, amint a jegyzőkönyvek írják: „isterázsa fentállván, pendelyüket tartván és az pálcákat számlálván!“ Aztán jött a városból való kicsapás. A lányok fejére szalmát tettek vagy pacalt kötöttek s a hóhér kivesszőzte őket a városból. Az ilyen menetet olykor a félváros

kísérte és hangos sírántozás között búcsúzott a kicsapott személytől. Az efféle büntetést persze maguk a kortársak is igazságtalannak és embertelennek tartották. A vádlottak ezt nem egyszer a bíráknak is megmondották. „Benn ültök a törvényben — kiáltá 1606-ban Kelemen Györgyné — és olyan törvényt csináltok, az minéműt akartok.“ Bírák uraimék erre így feleltek: „kövesse meg az tanácsot, és az dolognak száz forint legyen az *csöki*!“ (Ez a csök, csöki szó minden ítéletben szerepel, ahol pénzbírságról van szó.)

De hát lássunk egynéhányat a tizenhetedik század szelidebb büntetései közül. Előre megmondjuk, hogy a legközönségesebb büntetés a piacon való botozás volt. A bírák, úgy látszik, bizonyos tekintettel voltak a gyöngédebb nemre, mivel az asszonyokra és leányokra rendesen csak tizenhat botot verettek. S ha véletlenül három pálcára (azaz száz botütésre) ítélték is, nem egyszerre, hanem három egymásután következő pénteken olvasták rájuk a szentenciát. A szegény férfiak már nem részesültek ilyen kiváltságban. Nekik egyszerre kiadták mind a száz botütést. S azt hisszük unos-untig elég is volt nekik. A botozás, mint törvénybeli orvosság leggyakrabban a szerelmes leányzóknak és asszonyoknak járt ki. Ha a pásztorórán csípték őket, másnap már megvolt az ítélet: „Piroskán az jövendő pénteken az pelengérben az hóhér tizenhatot üssön, s aztán a városból kibotozza.“ (1618.) Torzsa Ágota kisasszonyra a komáromi bírák 1617-ben ilyen törvényt mondta: „minthogy az bizonyág részint báhozta, hogy az legényt szobájába bocsájtotta, de mint-hogy homályos az dolog, az jövő pinteken vala-

mig az prédkáció áll, az pelengérben legyen és tartassék. Annak utána az hohér tizenhatot üssön az farán és buesztassák ki az városból 12 mérföldre s többé magát ne mutassa, mert feje vétetik.“ Székely Mihálynét és Nagy Katát 1619-ben, mivel legényekkel cimboráltak, a bírák börtönbe vettették és kimondották, hogy 15 nap alatt tizenketterd-tizenketterd magukkal purgálják és mentsék magokat jámbor tisztességes személyekkel. A 15 nap leteltével a vádlottak felmentésüket kérték, mivel zárva lévén, tanukat nem szerezhettek. Bírák uraimék e védelmet nem fogadták el, országunk törvénye mellől — mondák — el nem lehetünk, holott eféle főbenjáró dologban nem szokás elbocsájtani az foglyokat. Annakokáért mind Székely Mihálynénak, mind Nagy Katának feje vétessék! Ugyanilyen ügyben 1639-ben a bírák ilyen ítéletet mondak: „Kovács Ilona és Pápai Katalin asszonyok megérdemelnék a Dunának a vizit, de irgalomból jövő pénteken a pellengérbe téteszenek és két óráig ott tartassanak, aztán tizenkét mérföldre menjenek az városból s ha visszajönnének, bizonyosan az Dunába vettetnek.“¹ A komáromi bírák az asszonyuktól megkövetelték, hogy uraikat tiszteljék. 1606-ban például ilyen törvényt mondak: „ha az asszony urát nem tiszteli, pellengérbe tegyék és onnét az tömlöcbe vigyék“. Ugyanezek a bírák 1645-ben Vörös Annuskára ilyen törvényt mondak: „a hohér homlokára

¹ 1634. évi jegyzőkönyv írja e két leányról: „Sok gonoszság és mindenféle csintalanság hallatott felőlük, annyira, hogy az ég és a föld az ő gonoszságukat nehezen szenvedi!“

bélyeget süssön, és az városból verje ki paráz-
nasága miatt ; ha penig ezután is itt találtatik, vettessék az Dunába". Szalay György uram 1696-ban amiatt panaszkodott, hogy felesége, Kecskeméti Kató asszony, az italban mód nél-
küj elmerült volna, úgy, hogy sokszor nem is reflektálhatta magát, hanem idestova hevert, mely bünért, ha jól elverte, mindgyárt elfutott, s otthagyta őt. A böles bírák erre kimondták, hogyha Kató asszony még egyszer ilyen illetlen dolgot cselekszik, a piacon megvesszőzik. Az 1640. évben, mivelhogy az asszonyok nyelvének csacsogása meg nem csillapult, a komáromi bírák kimondották, hogy a pletykázásnak ezentúl 24 forint a büntetése, melynek fele a becsületes bíráké. Ismétlés esetén a pletykázó asszonynak nyelvét kivágják. S ha harmadszor is teszi, fejét veszik. A böles bírák, amint látjuk, arról megfeledkeztek, hogy a nyelvezvágott asszony immáron többé nem pletykázhatik, tehát a har-
madik büntetésre szükség már nem volt.

A régi bírák, úgy tetszik, nemcsak a tilos, de még az idő előtti szerelemnek is ellenségei voltak. A jegyeseket, ha a pásztorórán meg-
csipték, megbotoltatták. Az 1632. évben tör-
tént Komáromban, hogy Szabó Katus időnek előtte második házasságra adta magát, holott — mint a város tizenkét tanácsa és bírája mondá — minden jó házas személyek bizonyos ideig egyik a másik halálát nagy szomorú állapottal és magaviselésével szokta viselni. A bírák, mint kegyes atyák, az igazsághoz akko-
modálván magukat, a kiáltó székből ilyen tör-
vényt mondottak : „Szabó Katus siralmas és alázatos gyász magaviselésével megkövesse és kérje az bírákat, Annakutánna a városból taka-

rodjék ki.“ Erre Szabó Katusnak férje kegyelemért esedezett, mivelhogy „Katus büntetésének terhét és terhének iszonyú súlyát ő neki (t. i. a férjnek) kell viselnie!“ És a tanács megengedte, hogy Szabó Katus visszajöjjön. Tolnay Mátyásné gonosznyelvű asszony volt s a jámbor föembereket gyakran búsította. Legalább a komáromi bírák ilyen súlyos véleményt hagytak felőle az utókornak. Ki kéne vagni a nyelvét, — mondják róla 1643-ban — mert még a bírák előtt is pergeti mocskos nyelvét. Tolnay-nak igazsága nem lévén, az tömlöcházat meg-hágta és elfutott. Ezért a bírák ilyen törvényt mondta rá: „az jövő vasárnap reggel kézi kalodában tévén kezeit nyakastól, 12 óráig ott szenvédjen. Kijövén a nép az prédkációból, egy koldust melléje felállítván, az egész község hallatára megkiáltassék, hogy valaki ennek utána felebarátját, mint Tolnayné meggyalázza és szidalmazza, hasonló büntetése leszen. S ha Tolnayné még egyszer teszi, több törvénye nem lészen, hanem mingyárást az mester (t. i. a hóhér) kezébe adassék s mint aféle gonosz személy kivesszőztessék és üzessék az városból.“

Ugyancsak a komáromi bírák 1691-ben Bucsy Annuska ügyében ilyen törvényt mondta: Bucsy Annuska félretevén az tisztaság-nak reguláját, melyben minden leánynak élnie kellett volna, *a régi szokás szerint*, az mely törvény helyett vagyon, pellengérre és a városból való kicsapatásra ítéltetik.

Ugyanez évben történt, hogy az urára féltekeny Prinyi Panna reggel a kocsonyadiacon üldögélt. Egyszerre megjelent ott Finta Zsuzsi, akit a városban „a szép Kásáné“-nak hívtak.

Prinyi Pannát elfutotta a méreg s így kiáltott a szép Kásánéra: „Miért, hogy mikor semmi árúd sincsen, ide mersz ülni az tisztes asszonyok közé; tán az szépsígedet hoztad vala árúba? Jobban akarnám, hogysem az budai törököt látnám, semmint tégedet, szintén olyan, mintha kést vernének az szívembe, mikor téged látlak. Ó, rút... csunya, utálatos, Duna fene-kére való asszony!“ Erre a szép Kásáné csúf *cipellős szájúnak* mondá Prinyi Pannát; ez meg *húst harapott* Kásánéra, meredt szeműnek csúfolá s azzal fenyegette, hogy kicsapatja a városból. Erre aztán lön nagy összvezajdulás! A fő jámbor emberek szétválasztották az ördög erejétől tüzelt asszonyokat, kiket bírák uraimék aztán nyelvváltságra (*emendae linguae*) ítélték.¹

Ilyen és ehhez hasonló esetekkel telve vannak Debreczen, Kecskemét és Győr jegyzőkönyvei is. A perlekedők és a vádlottak legtöbbje e városokban is az asszonyi rendből kerültek. Debreczenben a tiszteletes tanácsnak annyi dolga akadt, hogy a tizenhetedik században maga sem restelte bevallani: *nem bír a nyakas kösséggel!* A debreczeni bírák az olyan leányokat és asszonyokat, akik *pajkos kézre adták magukat*, vagy a pajkosokkal latorkodtak; aztán meg az olyanokat, akik nőtlen legényeknek cifra gatyamadzagot és keszkenőt varrtak, vagy *tésztadiót* küldöttek, épp úgy büntették, mint a komáromiak. A perlekedő

¹ A jegyzőkönyv szerint Finta Zsuzsi ezt is mondta volt Prinyi Pannának: „Ha szeret is az ura, szébb asszony vagyok én őnálánál. Nem vagyok oly nagy ajkú és nagy szájú, mint ő.“ (1676. évi jegyzőkönyv.)

asszonyok közt a debreczeni tanács legjobban tartott Szücs Ferencnétől, akiről az 1627. évi jegyzőkönyv örökemlékül hagyta, hogy *hajdú módon üvöltött és hujogatott* és „lódingos lövő, puskapalackos, lovon nyargaló, nagykontyú, égettborosvitáz asszony“ volt.

Csáni János uram összezördülvén a debreczeni bőcsületes céhekkel, a sárga földig legyalázta őket. Bíróság elé kerülvén, a debreczeni magisztrátus ilyen ítéletet mondott a fejére: „Mivel Csáni János az céhmestereket tolvajoknak mondotta, *nyelvén maradt* ellenök. Azért az *henger* (t. i. a *hóhér*) *vessen fogót az nyelvére* és vigye ki az plengerhez s ott kiáltassa meg véle, hogy az ki olyan dolgot cselekednék, hogy mást gyalázatos szóval illetne, ilyen büntetése lenne. De mivel Csáni könyörög és mások is mellette esedeznek, hogy henger kezébe ne adják; mert az céhből kiesik, bíró uram az esküdt uraimmal könyörgését meghallgatván, az előbbi büntetést mitigálták ilyenképpen, hogy harmadnapig tartassék az templom előtt való kalodában. Henger kezében nem adatik.“¹

Ugyanez a bölcs bíróság 1638-ban kimonotta, hogy akik mulatságból szánkáznak, a tömlökre hányattatnak és 15 napig fogva tartatnak. Egy vasárnapon pedig a templom előtt való kalodába tétetnek.²

Turi János uram borittában lámpás nélkül bandukolt Debreczen utcáin. A város derék őrzői el akarták őt fogni. Turi uram azonban az egyik városi őrnek kardját elkapván, az őr-

¹ Debreczen város jegyzőkönyve, 1638, 23. 1.

² U. o. 30. lap.

séget jól megvagdalta és szétkergette. Törvény elő kerülvén, bátor cselekedetire már semmit nem emlékezett. Csak annyit tudott, hogy ö akkor az italban nagyon elmerült volt.

A törvény nem fogadván el mentségit, ez a szentencia szállt a fejére: „*Deliberatum, Turi János az piacon a nyakvasnál levonattassék és a furatossal* hatvan csapással megverettessék.”¹

A furatos lapáttal való ilyetén verettetés az alföldi városokban (s néhol Erdélyben is) nagyban járta. Az „adta mondásért” 50, a „teremtettéért” 100 furatos ütés járt. Ami untig elégséges volt egy emberséges embernek arra, hogy elmenjen a kedve a káromkodástól.

Debreczen városa, úgy látszik, később leszálította az ütések számát. Fodor Szabó András például adtával és teremtettével káromkodván, ilyen büntetést kapott: „*vasárnap kétszer a két templom előtt kalodában tétekké, a nyakára kövek köttetvén és midön elbocsáttatik, furatossal tizenkettő üttessék*”.²

Kecskeméten a kikapós lányokat és asszonyokat a piacon 50—50 csapással korbácsolták,³ holott a legényeket nem a piacon, hanem a deresben botozták. A városból való kicsapáskor ugyanitt a lányok és az asszonyok nyakába pacalt vetettek, vagy harasztot s szénát kötötték. Volt eset, hogy egyszerre egész csomó lányra harmine botot vertek, aztán összekötve a városból kiűzték, mivel „juhászokkal és kvártélyos katonákkal illetlenül társalkodtanak”.

¹ U. o. 1702. 440. lap.

² U. o. 1704. sz. jk. 835. lap.

³ Ez a szokás a városi jegyzökönyvek szerint még 1739-ben is járta.

Simon Jánosné Jutka asszonyra ugyanezért a búnért a kecskeméti bírák ilyen büntetést szabtak: az templomból mikor az község kijön, szénát kötvén fejére, hatvan bottal való sujtás adassék neki, isterársa föntállván és ruháját tartván! (1728.)¹

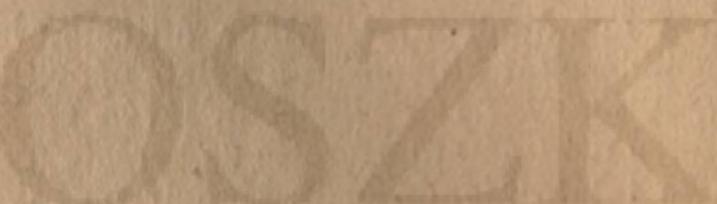
A hajdúvárosokban a büntetések szintén igen szigorúak voltak. A régi hajdurendtartás szerint például azt a hajduvitézt, aki adtával, teremtettével káromkodott, falóra ültették, elbocsáttatván, keményen megverték. Ismétlődés esetén a káromkodó vitéznek egész napon át a falovon kellett ülnie, nyakában nagy követ tartván. Mikor pedig a falóról leszállott, meg kellett városszerte kiáltania, hogy halált érde-melt.

Ha pedig harmadszor is káromkodáson csípték, elevenen megkövezték. A hajdúvárosokban, no meg Debreczenben és Kecskeméten a görögök és az oláhok nem élvezhették a városi törvények védelmét. Ezeket még a szokásos esküre sem bocsátották, hanem régi szokás szerint *bodzafa keresztre kellett esküdniök*.² A hajdúvárosokban az is bevett szokás volt, hogy *vérontás alkalmával a prédkátorok a harangok kötelit fölhuzatták, hogy ártatlan vér föl ne kiáltson az égbe!*

¹ Úgy Kecseméten, mint egyebütt is még mindig járta a békelyeggel való sütés is. A lótolvajt Budán is békelyeggel sütötték. A Kecskemét városi jegyzőkönyv írja az egyik vallatásról: „Miért vagyon hármonon sütéspatkó, vagy akasztófa-sütés? — Betyár vagyok, hol itt, hol Szegeden dolgozom jó embereknél.”

² A rácoköz ezt viszonyozták s a magyart nem fogadták el tanunak. Az ercsi bíró mondával a kecskeméti tanura: „Pogányok az magyarok, nem veszem be őket tanuknak.”

A jámbor olvasó mindenből megítélheti, hogy a régi jó idők törvénybéli orvosságai, bárha jámbor bírák erejével adattak lógyen is, nem mondhatók a pörösök gyógyító flastromának. Ellenkezőleg, a gyógyító flastromot csak azután kellett előszedni, ahogy az ember a törvénybéli orvosságot már megkapta.

V.

**A régi magyar parasztpélda, tréfabelséged,
hajdúbeszéd.**

Nem mondunk újat, mikor állítjuk, hogy a közmanodásokat különösen a keleti népek kedvelték. A magyar is egy sorban lévén ezekkel, valamikor mód nélkül szerette és kereste a szellemes és találó mondásokat. Hamar meggyőződünk erről, ha a régi magyar leveleket lapozgatjuk. Különösen XVI. századi leveleink bővesek a ma már alig ismert példabeszédekkel. Mikor a magyar nép a török szárnya alatt nyomorgott s mikor a társadalmi érintkezés a két nép közt már minden napivá vált, egymás után vesszük át a töröktől az ismertebb közmanodásokat. Annyira ment ez a szokás, hogy régi leveleinkben még török nyelvű közmanodásokkal is találkozunk. Pedig a törökök példabeszédei merőben elütöttek a magyarokéitól. A török példabeszédek vagy közmanodások minden komolyak, mélyrehatóak és erkölcsi tartalmúak. A magyaréi ellenben — humorának megfelelően — vidámak, tréfásak és szellemesek. A magyarnak nemzeti sajátossága tehát a példabeszédeiben is kifejezésre jut,

Azokat a tréfás és szellemes mondásokat, melyek később aztán közmondásokká váltak, a XVI. században még *tréfabeteszédeknek* hívták. Jámbor eleink mód nélkül kedvelték ezt a tréfabeteszédet. S minél találóbb, minél szellemesebb volt az, annál többre becsülték szerzőjét. Apor Péter írja eleinkről, hogy „az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál. Azért azhol tréfás, játékos embereket tudtanak, azokat magukhoz hívták, asztalnál jól tartották s mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat.“

De vajjon mi is az a tréfabeteszéd? Nem nehéz a kérdésre felelnünk. A tréfabeteszéd nem egyéb, mint humoros zamattal elegyített szellemes és találó mondás. Középhelyet foglal el az adoma és a közmondás között. Minél sikerültebb volt a tréfabeteszéd, annál hamarabb elterjedt. Szájról fülre járt az, még pedig eleinte a szerzője nevével. Később aztán, mikor már közkinecsé vált, a szerzőjéről megfeledkeztek s csak mint régi közmondást használtak.

A régi levelek anyagából számtalan jeles példabeteszédünknek a szerzőjét megismerhetjük. Ugyancsak e levelekből tudjuk, hogy a tréfabeteszédet meg a találó mondást — ha már a köznép is használta — *parasztpéldának* is hívták.

Írva hagyták nékünk, hogy a régi világ az enyelgéshez keveset tudott. A tréfabeteszédnek ránk maradt anyaga ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A tréfa akkor is járta nálunk, mikor jámbor eleink nem a bortól zajosodtak. Ne haljunk meg búval — kiáltották a legszomorúbb időben is. És meggeszmélték magukat. És tréfát indítottak. Nem törödtek azzal sem, hogy mások nyelvére esnek. Arra való az eb,

hogy ugasson — mondották ilyenkor. Akinek aztán jó vénája volt a beszélgetésre, megindítá szelleme sziporkázását s akik hallották, hamarosan melléje ereszkedtek. Az igazi mulatság-nak csak azt tartották, ahol *vigan* lakhattak. Vagyis ahol nem csupán az ételnek, hanem a szónak is sóval és borssal adták meg a módját. Az ilyen helyen aztán folyt a tréfabelséged. S ki amit hallott, később tovább adta. Kiadatlan leveleink bővesek aztán a sikertülnél sikérültebb tréfabelséddel. Nincs mit esodálnunk ezen. Hiszen a XVI. században s némileg még a XVII.-ben is ismert és kedvelt irodalmi műfaj volt, melyet legkiválóbb embereink szeretettel ápolgattak. E minden ízében eredeti és saját-ságos tréfabelsédben élt a nemzet kedélye. Ebben szólal meg legjellemzőbben a magyar lélek, a magyar gondolkozás. Ez tárja fel leg-jobban azt a magyar szívet, melyben a bánat és vígság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa folyton egymást űzte. Balítélet alá senki ne vegye, ha kimondjuk, hogy nincs semmi, ami a magyarság életét, jellemét, eszméit találóbban rajzolná, mint a régi tréfabelséged. Annál különösebb, hogy eddig még senki sem foglalkozott vele. Bizonyára amiatt van ez így, mivel a tréfabelséged egész anyaga úgyszólvan még a levéltárakban kopik. S ki tudja, lesz-e idő, mikor összegyűjtve minden-kinek hozzáférhetővé leszen? A XVI. század szereplő emberei közül nagy mestere volt a tréfabelségednek Mérey Mihály uram. Több jeles mondása ma már mint közmondás forog közszájon. Szerinte a titkot a tyúkok is kivakar-ják a szeméten. Egyik szép levelében írja, hogy a külföldi nemzetek folyton vágolják és korhol-

ják a magyarságot : de majd egykor — írja — ha ők is a végső veszedelemben forognak, észreternek s megtudják, mi minden tett a magyar nemzet ! Egyik igen jóízű levelében olvashatjuk azt a pompás tréfabelséget a leányos emberről és a háztűznéző legényről, melyet másutt már ismertetünk.

Hogy Mérey uram jeles mondásai később is járták, elégséges Sándorffynak 1582-ben írt levelére hivatkoznunk, melyben a többi közt ezt is írja : „Nem heában mondta szegény Mérey uram, hogy embernek házánál az gazdasszonnyal nem jó törvényt tenni ; mert talán az jámboroktól külömben tanáltatik.“

Nádasdy Tamás nádorispánnak a mondása szerint a három ujj csak ír, de az egész test dolgozik.

Báthory András írta volt 1551-ben, hogy *fogas ebnek való a csontrágás*. S ez a bölc mondása hamarosan elterjedt.

Méltán sorakozik mellé Petheő uram mondása : „*Az hol sok fej vagyon, sok veszedelem vagyon !* ... Ördög ördögül cselekszik.“ (1552.)

A XVI. század derekán még sok tréfás mondás forgott közszájban Mátyás királyunkról. Ilyen például ez : Szegény embernek nem jó éneket mondani Mátyás királyról ! Egyik 1553-ban írt levélben olvassuk : *Mátyás király, Mátyás kovács, melyik másik ?* (hoc est : *Mathias rex Mathias faber, quae qualis ?*)

Sok mondás maradt ránk a XVI. századból az özvegyasszonyokról. Jól hangzik például ez : „*Jó földekbe esett az vetés és nem özvegyasszony holdjaiba, kiknek az hossza rövid, az szélessége keskeny.*“ (1559.)

A régi példabeszéd, mely szerint az özvegy-

asszonyt még az ág is vonsza — több formában maradt ránk. Ilyen például ez : Ha az özvegyasszonynak kapufája aranyos is, de ugyancsak özvegy és örajta még az ág is vonsz.¹

A régi magyar mondást, hogy a békának igen nehéz a dér s hogy az egér nem bírja a maeskát, ma is hangoztatják ugyan, de hogy e böles mondások több századosak, azt már kevesen sejtik. A gyáva katonákról maradt ránk e mondás : oly vitézek, mint a Dalos vénasszonya !

A szakállfürösztőben, amit másképpen morgó színnek is híttak, szokták volt mondogatni : farkasnak nem kell berket mutatni ... Egy műtot² hazudnak s egy gyűszűnyit el nem hisznek.

Bánffy Katának 1538. évben írt levelében olvassuk : Mit használna használatlan választ tenni ? Ember esak bánkódnék rajta !

Nádasdy Kristóf írja 1556-ban : Az török ökör alatt is borjut keres.³

Minden közelebbi magyarázat nélkül írja 1570-ben Bejczy Ambrus : „úgy jártam mint gonosz Markó Zágrábott“.

Vadas Boldizsárnak a mondása : farkas nevével az bárányt más ember is elviszi.

A magyar paraszt agyafurtságát s csaláfintaságát már a XVI. században is gyakran emlegetik. Dessewffy János írja például

¹ Eszterházy Mária 1663-ban július 4-én írt levevében ezt ilyen változatban adja : „Nem hiába szokták mondani, hogy az özvegyasszonyt még az ág is szakasztja.“

² A műt német mérték 31 magyar vékának felel meg.

³ Nádasdy Tamás írja 1556-ban : „Az megszállottaknak az tud tanácsot adni, azki az kast tolja ; az utonjáróknak penig az, aki az utba vagyon.“

1557-ben : „Nyolcvan polgár (t. i. jobbágy) húsz héján száz pört teszen.“ Nádasdy Ferencnek írják 1571-ben : „Az parasztember dolga olyan, hogy akárm a kevésért is nagy panaszt teszen urának.“¹

Erdélyi Gáspár óva inti kortársait, hogy a leányoknak ne higgyenek! Bizonyára tapasztalatai voltak e téren ; mert a többi közt e bölcs mondást veti papirra : „ minden ujonan nőszött embernek elvész az esze.“ (1537.)

A jó kaboldiak búsultokban azt a bolondot írták a rohoncziaknak, hogy tanácsért tökkel mennek hozzájuk. A rohonzciak erre ilyen választ küldöttek a jó kaboldiaknak : „Rohonzra nem jöttek még tanácsért tökkel és észért tarisznyával. A kaboldi észért azonban nem tökkel és tarisznyával, de társzekérrel megyünk s Kaboldon ész nélkül maradnak.“²

Sárkány Antal uram írja 1558-ban : „Nemek szintén úgy vagyon dolgom, mint az farkasnak, ha vizen huriltják, ha nem vizen is huriltják.“³

A XVI. században széltében járta ez a bölcs mondás : „Az frigy megvagyon, de azért azki közel lakik az törökhöz, otthon ne háljon.“

Mágocsy Gáspár főkapitány írja 1557-ben : „Azkik oroszlánnal akarják bárányokat őrzetni, bárány nélkül maradnak és ők maguk is megszaggattatnak tőle, mint az, ki ördögnek szolgál, kínnal fizetnek neki.“⁴

¹ 1586-ban írják : „az parasztságban sok álnokság vagyon.“

² Körmendi levéltár. Missiles, XVI. századi levél kelet nélkül.

³ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1558 febr. 12.

⁴ Cs. és kir. állami levéltár. Turcica.

Illésházy Istvánnak 1589-ben írt levelében olvassuk e régi magyar példabeszédet: *Fös-vénység nagy tisztességet aláz.* Kakas István 1620-ban mint közönséges példabeszédet írja le fentebbinék e változatát: „az szegénység nagy embörséget gyaláz”¹.

A ravasz emberről járta nálunk e találó mondás: igen agg sólyommal madarász, nem fog vele semmit sem.

A jósívvvel küldött csekélyke ajándékról szokták volt mondani: szegény háztul ösztövér bárány.

Zrinyi György írja egyik levelében, hogy Bánffy Lászlónak gyakorta való szava volt ez: „Én azt tudtam vala, hogy marcapán, ha tekéntem tehát olasz kolbász.”

Magyar Bálint szerint a végháznak védelme nem tökzörgetéssel lészen; mert attól semmit nem fél a török, hanem emberrel szokták az végházat tartani és szablyával oltalmazni.

Ugyane tárgyról maradt ránk e böles mondás: várat ijesztéssel megvenni, mint róka farkával a fát levágni nem lehet.

A XVI. században a tréfabelségek egyik legkiválóbb mestere Bejczy Gergely uram volt. Sok régi példabeszédet és hajdubeszédet örököltetted ő meg a leveleiben. Az 1570-ben írja például: „Úgy volt dolgom, mint azki zarándokok Rómából jünek volt régen. In proverbiis mondják vala: tászkánkból comedit, palackunkból bibit, pad alatt dormit, mégis plaga de lett.”²

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1620. Batthyány Ferenchez.

² Körmendi levéltár. Az ő levelében olvassuk ezt is „lator levélre nem szoktak választ tenni”.

Mikor Balassa János megszökött pozsonyi tömlőcéből, Bejezy uram ezt imigyen fejezte ki: „Úgy hallom, hogy nem várta az törvényt. Gyepre veté az táncot, vagy használ véle vagy árt.”¹

„Régi proverbiumban hallottam, — írja ugyanő — valamely ebet agyon akarnak verni, előbb dühödt nevét költik. Igaz! rajtam telik az proverbium.”

A XVI. század egyik legeszesebb és legszellemesebb embere kétségkívül Batthyány Ferenc bán volt. minden iziben magyar emberő, akinek a leveleiben seregével találjuk a legpompásabb tréfabelsédeket és az ismeretlen példabelsédeket. Ő írja a többi között házasodni készülő rokonának: „Nem sánta embernek való a nőszés; mert még ép embernek is gondja vagyon benne.” Mint ősrégi mondást idézi ugyanő: hal szamár, hal császár! Mikor unokaöccse egyik birtokán akart túladni, Batthyány ilyen kérdéssel fordult hozzá: „Hallottad-e, hogyha az egér nem bujhatik a lyukában, tőkét köt a farkára?” Aki sokat vásárol, — írja ugyanő — sok pénzinek kell lenni. Egyik későbbi levelében találjuk az ősrégi mondást: „Mikor az ember egy nyilat ellő és elveszti, tehát ismég mást lő utána, hogy anynyival hamarabb megtalálná az elveszett nyilat. De gyakorta lészen az, hogy minden két nyíl elvész.” Batthyány maga írja, hogy háromszor annyit ad közcélra, mint amennyit reá rónak. „Én magam sem hittem, — írja — hogy ilyen nagy úr legyek, hogy mind az egész hadnak

¹ U. o. 1570 március 18.

² U. o. 1568.

gondja csak énrajtam álljon... Nem jó az emberre oly terhet vetni, az kit el nem viselhet; mert leesik alatta. Ha az ló örö mest vonsz, nem kell azt ösztökelní!“

Igaza volt Batthyánynak, de a régi magyar példabeszéd szerint a taresák minél inkább vonszák a szekeret, annál jobban csapják.

A nemzeti élet és szellem a XVII. században hamar hanyatlóra fordult. A tiszta magyar nyelv is a nemzeti hanyatlással egyetemben idegenszerűségekkel telik meg. A régi magyar tréfabelső megritkul. Az eredeti magyar példabeszédeket kezdik elfeledni. Csak kevés levélírónk akad, aki még a régi módon ír és gondolkozik. De ezeknek az írásainban még mindig járja a régi szellem és a régi hang. Sőt ha elvétve is, de tréfára is akadunk néha. Hiszen a XVII. században is voltak embereink, akik „nem ültek veszeg, hanem más embernek cipellőjébe követ hánnytak“.

Mikorон Bethlen lovasságának gyalogtámadást kellett indítania, Kamuthy Balázs kijelenté, hogy kész arra, de „seregben menvén a hidon, szélül nem jár, megvert futó hadban utol nem marad, ostromnak elől nem megy.“

Eszterházy Miklós Erdély ellen indulván, Bosnyák Tamás így szolt hozzá: „Az ki Erdélyre akar menni, az lova farkára minden lovas egy-egy hajót kössön és elvigye magával s hagyja az Tiszaparton, hogyha vissza kell jönni, ott találván, ne kellessék az Tisza vizét akaratja ellen megkóstolnia.“

Eszterházy Miklós egyik kiadatlan levelében olvassuk: „Az bécsiek szokásuk szerént vannak. Ha az ellenség megáll, ottan vigadnak,

ha megindult, megest megrezzenek. Most, hogy egy kevéssé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben ; azért nem nehéz tovább vigadniok.“

Eszterházy levelében fordul elő ez a jeles mondás : „Két sár között elfogy az hajas. Ezt a mondást később Vitnyédy is használja.¹

A XVII. század egyik leghumorosabb levélírója Csáky László volt. Ha jó kedvre derült, csak úgy ontotta magából a szellemes mondásokat. Ilyenkor írta volt : „Jó pennám s jó tintám lévén, írnom kell.“ A haza szomorú dolgáról elmélkedvén, imígyen írt volt : „Ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölce sohasem leszen. Nehéz dolog az ellenség kölcsönpénzével, s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemek ellenállni. Kicsiny kompánia is erős, ha egyes. Bizony csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk.“

Csáky levelében olvassuk e jeles tréfábeszédet is : „Az farkasnak mondják, hogy pater noster, de ő azt mondja bárányláb.“²

Suták Mihály uram írja 1623-ban : régi példabeszéd „hogy beteg ember és bolond néha igazat szokott mondani és az eszes ember néha aféle szókról gondolkodik“.³

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1619, Batthyány Ferenchez írja Eszterházy Bethlen támadásakor : „Amaz régi magyar proverbium, hogy t. i. az két sár között az hajas elfogy, most kezd beteljesedni... Kiveszik az más ember lábából az töviset és magok lábában teszik.“

² U. o. 1628. levele Poppel Évához.

³ U. o. — Balassa Zsigmond írja 1614-ben : „Eb vegye magára, sem ujja, sem galléra.“ (Török mente egy fajának nem volt sem ujja, sem galléra. Thurzó levéltár, 34. fasc.)

Az 1606. évben mint régi magyar proverbiumot hangoztatták: azki madarat akar lőni, ne pergesse az ijját.

Iktari Bethlen István mondása ez: „Kiki felebarátja magának és mindenkor egyéb köntösnel közelebb szokott lenni az ing az testehez.“ (1616.)

Puk György írja 1640-ben: „Tartják az tehénnek szarvát s más feji.“ — Kemény János fejedelem mondása: „A mely kölyökagarat az első vad fogásán igen megvernek, fogytig félelmes lésszen.“

A fiatal korában nagyon vidám Forgách Ádám is szerette a tréfabelséget. Leveleiben gyakran találkozunk ilyennel. Az 1645. évben írja például: „Az hol Isten szentegyházat épít, ott az ördög kápolnát akar építeni magának... Megnyomta az csörsz ökre lábomat; másképpen kezdk az táncot fujni s nekem úgy kell járnom.“

Forgách Ádám fivére: Zsigmond arról írván, hogy hazánk romlására idegen ellenséget hoznak földünkre, a többi közt ezt a megjegyzést teszi: „Így szokták *parasztpéldában* mondani: ha az tölgyfát levágják, tehát az ág hasogatására magából a tölgyfából csináljanak éket, így meglehet; de fűzfából ne; mert végre nem viszik.“

Ugyancsak Forgách Zsigmond írja 1641-ben Batthyány Ádámnak: „Minapában volt Debreczenben az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségöket az kan deákoktól; azt végezték, hogy valamely ifjú legény húsz esztendős koráig meg nem házasodik, aztán ha megházasodik is, de senki őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, míg csuklyába az ekklézsiát

meg nem követi.“ — Én — írja Forgách — régen készülök az ekklezsia követésére! ¹

Wesselényi nádor az 1663. évben írta volt e felkiáltást: „mely fent hágatta kegyelmedet az *uborkafára* parancsolt vezére“.

Jámbor eleink azt tartották, hogy addig volt nálunk jó világ, amíg csak kártyán látták a német képet. De mikor nagyon is el kellett ismerkedniök véle, a két szemük is kiapadt a sok sírás miatt. Ilyenkor aztán Vitnyédyvel együtt sóhajtva kiálták: „Adja Isten, hogy ausztriai bugyogót, stíriai joppont és csehországi sarut ne rakjanak előnkben, hogy abban öltözöködjünk.“ (1663.)

Jó Vitnyédynek a mondása ez: „Nem poszata-fészek Buda, hogy az kakuk az benne lévő tojásokat megigya és másokat tojjék helyében.“

Barkóczy Krisztina egyik levelében olvas-suk: „Páter Agatin sóhajtja az tábori életet. Az bünök fejébe Mátyás király mestereként éjjel sem alhatik.“ ²

Említők már, hogy a mieink sok példabeszédet átvettek a hazai törökötől. A magyarországi basák és bégek leveleiben sok ilyet olvashatunk. Tehát nem csoda, hogy egyik-másik országszerte elterjedt. A szerencsétlen Báthory Gábor fejedelemre írta például Zkender basa: „Egy marok hajduval és egy erszény

¹ Széchy Miklós írja 1623-ban: „Kegyelmed két ajtó közibe teszi az ujjait, de félő, hogy ott rekednek. Forgách Ádámnak 1647-ben írt levelében olvassuk: *Szegény ember szándékát boldog anya birja.*“

² Károlyi-nemzettség levéltára, 1710. Ugyancsak Barkóczy Krisztina írja: „Rendes dolog, hogy egyik boldont a másik által kell korrigálni,,, Ha szíjra akadna, elvetné az madzagot.“

pénzzel mind az egész világnál magát nagyobb-nak állította. Az ki más ember kezével arcul nem esappattatott, az ő maga kezét vaskéznek állítja.”¹

Tudott dolog, hogy a törökök nálunk Demeter napján, vagyis a hideg beálltával mindenig megszüntették a harcot. Kemény János az 1623. évről írja e dologban: „Nincsen már a törököknek egyéb szent Demeter napja, hanem csak Bethlen Gábor napja. Akkor, mikor ő akarja, lészen az ő szent Demeter napjok, kitők kászon gyürű-nek hivnak.”

A XVII. századi magyar levelekben többször találkozunk e török tanáccsal: „Ha fekszel, nyugszol. Ha ülsz, kevés ember lát. Ha állasz, sokan látnak. Ha mégy, félj az botlástól. Ha botlol, félj az eséstől. Ha esel, megtagodnak.”²

Elterjedt török példabeszédek ezek is: Aki a szemtől távol van, a szívtől is távol vagyon. Ha a szem nem lát, a szív nem aggódik. — Aki olyat kérdez, amihez nincs köze, olyat hall, amihez nincs kedve. — A hallgatás ékessége az életnek, s ha szól az ember, szava ne legyen a pusztító záporhoz hasonló.³

•

¹ Hadi levéltár. Feldakten, Zkender basa Thurzó Györgyhöz 1614-ben.

² Vitnyédy is idézi e török mondást 1657 október 29-én kelt levelében.

³ Nádasdy Tamás 1532-ben ezt a tréfás török mondást írja Bakithnak: „dulbullenem zeldem thaze kal-dibenom vonanthom kaor.” — A végbeli törökök írták a pápai és a veszprémi vitézeknek: Az kit felsőznak, föl van sózva.

Csak példákat adtunk itt a rendelkezésünkre álló nagy anyagból. Tarlóhárogatás, kalászgyűjtés csupán ez a tágas mezőkön. Aki nem rösteli a fáradtságát s tréfát akar indítani, seregével találhat leveleinkben tréfabeszédet s parasztpéldát. Aztán ott van a hajdubeszéd is, amely osztályos ugyan a tréfabeszéddel, de alantjáró, durva, sőt gyakran trágár is. Hajdubeszédként említik például ezt: Meddig až agár sz..ik, elszalad a nyul. Ilyenforma ez is: Félénk nyulas pásztorok előtt gyapjat sz..ik a farkas.¹

Az ilyenfélék bőven találhatók a végbeli katonák leveleiben.

A tréfabeszéd együtt fejlődik, együtt virul a nyelvünkkel. A XVI. század a virágszakasza, a XVII. a hervadás kora. A XVIII. század, vagyis az idegenszerűségek kora aztán elfeledte a XVI. század tiszta magyar nyelvét. A deákosság kap lábra még a magyar levelekben is. Latin közmondások fordításával találkozunk benök s esak szórva-hintve akadunk egy-egy régi tréfabeszédre. Még a levélíróink is jobbára idegenből kölcsönzött tollakkal pipeskednek. Hiába! míg a felvetett alma alájő, idő változik. S az idő változásával az ember is más formára üti a házát.

¹ Hajdubeszéd ez is: „Az ki féltében meghal, f...gal harangoznak neki.“ (1567.)

VI.

A magyar katona és a humor.

Rég letűnt mesés idők elevenednek meg előttünk! Jó Magyarország bátor fiai indulnak a vitézi próbára. Lelkesedéssel sietnek oda, ahol a halál dandárral jár. Önbizalom, vakmerőség s lelkesedés van a szívükben. Nem rettegik az erősebb ellenfelet; kapva kapnak a veszedelmen; tűzön-vizen általútjok vagyon. Mindent könnyen nélkülöznek, s ha egy falat kenyérre sem virradhatnak, azért meg nem keserednek. Jókedvvel keresik a harcok izgalmát s vetélkednek, ki a különb köztük.

Negyedfélszáz év előtt ilyennek írták a magyar katonát! Ilyennek festi e korszaknak lelke és visszhangja: Balassa Bálint s verselő krónikása: Tinódi.

Hosszú idő mult el azóta s bizony elfeledtük már régen a vitézi kor harcosait és harcait. Elszoktunk az emberöléstől s a fejlődött kultúráról azt hittük, hogy immár lehetetlenné tette a nagy vérontást. Nem így történt! Kiütött a nagy háború s véreztek fiaink, s tán több könny öntözte a magyar földet, mint negyedfélszáz év előtt! Nem volt napunk aggodalom nélkül.

Pihenést, megnyugvást sehol sem találtunk. S mégis, mintha valami csodás hit, benső erő fel-emelte volna fáradt, törődött lelkünket. Itthon és külföldön himnuszokat hallottunk zengeni a magyar hősökről, a magyar vitézségről. A hír szele sólyomszárnyon vitte mindenfelé a magyar katona, a magyar nép tündöklő erényeit! Oly helyeken magasztalták népünket, ahonnét századokon át csak lenézés és gyűlölet szállt felénk. Állandó gyümölcse lesz-e ez a magyar vitézségnak, vagy csak múló fény ez is, mely ideig-óráig világít? A jövő fog rá felelni.

Negyedfélszáz évvel ezelőtt is megtörtént az, ami mostanában. A külföldi költők akkor is versekben zengték a magyar vitézséget, harci tudást és bátorságot. Vitézeinkről németül, latinul és magyarul szólt az ének. S olyik költő még sokallta is a magyar katona vakmerőségét!

Lassan-lassan azonban elnémult az ének. A magyar katona ugyan nem változott, de másra fordult sok minden. Nemzeti törekvéseinket, jogos küzdelmeinket félremagyarázták s mesterséges eszközökkel gyűlöletet támasztottak ellenünk. S ezzel megkezdődött ránk nézve a szenvedések kora. Az elvesztett bizalom azontúl csak akkor szálldogált felénk rövidke időre, mikor a dolgok állapota veszedelemre fordult. De azért a magyar katona maradt, ami volt.

Mondják, hogy a néplélek századokon át nem változik. Ha valamikor, úgy a most mult nagy háborúban igazolva láttuk e mondást. Napról-napra hallottuk s olvastuk, mi módon állta meg a sarat a magyar katona a rettenetes küzdelmekben. Győzte a fáradalmat; megbírta a nélkülvilést, s vakmerően küzdött a túlnyomó erővel. S közben az ő víg kedve, az ő lélekvidítő

humora soha el nem hagyta. Mit jelent ez ? Azt, hogy a magyar katona sok százados multja a jelenben is él ! Igen, a magyar katona ma is olyan, mint amilyen volt a vitézi korban. Katonai erényei a letűnt századok alatt semmit sem gyöngültek ; a hosszú békesség az ő vitézi keménységét meg nem lágyította ; szellemét meg nem változtatta. Aki ismeri a XVI. század lelkes küzdelmeit, aki tudja, minő páratlan vitézi erényekkel ékes volt akkor a magyar katona ; az a most folyt harcokban újra élni látja Balassa Bálint korát !

A XVI. században a török Európa legnagyobb hatalmassága volt. Nagyszerű katonasága sikерrel küzdött mindenféle néppel. Így hát ismerhette ellenfeleinek jó és rossz tulajdonságait is. S a török a XVI. században nem késsett kijelenteni, hogy *csak két vitézkedő népet ismer : a magyart és a törököt !* E két vitézkedő nép aztán másfél századon át állandóan azon vetélykedett, melyikök a különb vitéz ?

A XVI. század magyar katonájáról német mester : Gabelmann írta, hogy minden lehetetlenre vállalkozik ; a fáradtságot, az éhséget és a szomjúságot könnyen szenvedi ; a hazájáért és családi tűzhelyéért szívesen küzd ; a jó névre és a vitézi tisztességre sokat ád !

Gabelmann mester a magyar katona humoráról ugyan nem emlékezik meg, de sok oly dolgot elmond, amiből napnál világosabban kitűnik, hogy vitézeink az egészséges magyar humor nélkül akkor sem szűkölöködtek. Leírja például, mint szemtanu, Esztergom 1595. évi ostromát. A hajduk — szerinte — a falakig mentek s az ott levő törökötet csúfolgatták, amin aztán a magyar vitézek nagyokat kacag-

tak. Egy hajdú és két magyar zászlótartó begrott a vár árkába, s ott a törökök leghevesebb tüzelése közben a hajdútáncot járták. Az ember azt hinné, — írja Gabelmann — hogy lakodalomban s nem háborúban van!

Mikor a török naszádok megjelentek a Dunán, Gabelmann szerint a magyar vitézek begázoltak s a vízben küzdöttek a törökökkel. (Seien ihnen die Hungern gar in das Wasser nacheilet und alles niedergehauen.)

Több német krónikás féljegyezte, hogy a komáromi hajdúk Székesfehérvár tövében leselkedtek a törökötökre. Egy ízben a székesfehérvári ifjú bég a menyasszonyát várta. Kellő kísérettel meg is érkezett az, de a vár tövében elfogták őt a komáromi hajdúk. A menyasszonyt és a zsákmányt magukkal vitték, a bégnek pedig elküldték a menyasszonyát kísérő vénasszonyt!

Gabelmann említi, hogy 1595-ben nyolc komáromi vitéz Tatára ment gyümölesért. A tatárok kettőt közülök elfogtak s az akkor török kézen levő Győr várába vitték. A két komáromi vitéz másnap lóháton s pompás török ruhában tért vissza. Megszöktek Győrből, s magnukon kívül még egyebet is hoztak magukkal.

Az ilyen mulatságos dolgoknak persze hamar híre futott. A végházakban egyébről sem beszéltek, mint az eféle sikerült kalandról. Törte is a fejét minden jóvaló magyar vitéz, mint lehetne olyat, amin minden végház elcsalákoznék! És ezer fortélyt eszeltek ki, ezernyi tréfát müveltek a hare közben. Mintha csak a vérontás is mulatság lett volna. A budai pasák nem egyszer írják, hogy magyar lovasok török süveghen jönnek a török végházak alá s törökül

kiáltják: Jöjjetek ki, itt és itt magyar csata rejtőzik; kévesen vannak, könnyen szétverhetjük őket! Ha a törökök nem vették észbe a fortélyt s kimentek, a mi lovásaink gyöpre vetették a táncot s belé bojtorkodván az ellenségbe, letiportak minden. Ha a törökök a hívó szóra nem jöttek ki, a huszárok csúfolni kezdték őket s káromkodással megeresztvén nyelvüket, szórták az adtát és a teremtettét. A szegény szeneknek ugyancsak volt mit hallaniok! Mit törödött ilyenkor a huszár azzal, hogy kiszorul az egek országából? Búsztában káromkodott mint a kereketörött kocsis. Ha a bajviadalra kihívott török vitéz nem mert kijönni, a mieink rókafarkas, disznófarkas kopját, asszonyoknak való rokkát, más eféle megszégyenítő dolgot küldtek neki.

Haragot a magyar az ellenséggel nem igen tartott. Ha alkalma nyilt, szívesen mulatott a török szomszéddal. Ha két csata népe találkozott egymással, a mieink mindenjárt készen voltak a felszólítással: „Ha már ennyire jöttünk, törjünk egy-egy fát (kopját) s egy keveset mulatnánk.“

Az egri vitézek például 1579-ben vendégségre hívták a hatvani török vitézeket. „Lakozunk együtt, — írták az egriek — együnk, igyunk s az vitézek is egymással mulassanak.“

„Ott ösznek s isznak, — írja a budai pasa — aztán megrészegülnek, egymás közt kérköznek, s végre is kardra mennek!“

A vidámság, a humor katonáink minden harcában megnyilatkozik. Bár a XVI. században a bú úgyszólván korlátlan sajátunk volt, katonáinkból csak az élet megtört fáklyájával alszik ki a jókedv. Még a legsilányabb palán-

kokból is azt irogatják az ostrom előtt, hogy ők vigan akarnak meghalni a keresztenységért.

S mivel az eféle jelenség a XVI. században általános volt, kétségtelen dolog, hogy a harc dolgában hadi néünk egylelkű testület volt. A túlheviült lelkesedés, a meggondolatlan vakmerőség, az élettel való nemtörödömség, a szer-telenség után való vágyakozás jellemzi majd minden vitézünket. Nem kell őket harcra buzdítani, hanem a legszigorúbb büntetéssel kell őket a harctól tiltani. A végházakban Rudolf korában már fejvesztéssel fenyegetik azt, aki portyázásra, száguldásra vagy lesvetésre indul. S mégis, nap-nap után a zöldbe borult mezőn küzdenek vitézeink. A borbélyoknak kemény büntetés alatt hagyják meg, hogy a sebes katonák neveit felterjesszék. S a mi végbeli vitézeink eltagadják még sebeiket is, de a harcról le nem mondanak.

A XVI. század negyvenes éveiből ránk maradt legrégebb huszár-regulamentumok ki-vétel nélkül mutatják, hogy a magyar katonát nem biztatni, de visszatartani kellett. A nevezett regulamentumok ugyanis kemény büntetés alatt tiltják a huszároknak, hogy a kapitány parancsa nélkül a sorból kiugrassanak s az ellenségre rontsanak! Tiltja azt is, hogy az ellenséget gúnyolódással kopjatörésre hivják és kényszerítsék.

Az idegen lovasság részére kiadott regulamentumok illesmiről egy hangot sem szólnak. Ellenben ugyanazon helyen azt írják, hogy az ellenség elől meghátrálókat a többiek szúrják le. (Die in Schlachten, Scharmützlen im Feldt oder sonst Flucht machten, so soll der naechst auf ihn schlagen und stechen.)

Ez a különbség a magyar és idegen lovassági regulamentumok között a XVII. században is megvolt. Soha senkinek sem tünt fel ez a különbség; pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk, nagyon jelentős dolgot kell abban látnunk. A magyar huszár szelleme világít ki abból, a magyar huszáré, aki a hátrálást, a gyávaságot nem ismeri!

Az 1542. évben Scheurerer Rézmán császári követ Buda felé tartván, Esztergomban megállt. Amint ő maga írja követi jelentésében, megérkezésekor a törökök erősen ágyuztak és lövöldöztek. Követ uram nem tudta mire vélni a dolgot; már szinte hinni kezdte, hogy az ő tiszteletére szólnak az ágyuk, mikor meglátja, hogy a Duna túlsó partján hét surányi vitéz — próbált főlegények — táncoltatják a lovaikat s harsogó hangon viadalra hívják a török vitézeket. Ezek cselektől tartván, nem mertek ki-menni, hanem ágyuikkal tüzeltek a hét huszárra. A jó huszárok azonban kutyába sem vették a tüzelést, hanem tovább ordítottak: Ha van szívetek, jöjjetek ki! S mikor látták, hogy hiába csalogatják a törököt, gyalázatos káromlásokat kiáltottak a várban levőkre!

Az 1556. évben a györi és a komáromi magyar vitézek éjjel megtámadták Esztergomot s felgyujtván a palánkot, nagy zsákmánnyal szerencsésen visszatértek. Velicsán bég ezért bosszút esküdött. Mikor javában törte a fejét, mint fizesse vissza a kölcsönt, következő eset történt: Négy derék györi huszár a sötét éjben Esztergom alá lovagolt s hajnalsötétekor döngetni kezdték a várkaput. A török kapunállók kérdezték, kik légyenek künt? A négy huszár azt felelé, hogy a györi kapitány van itt egész

hadával ! Lön erre nagy riadás Esztergom várában ! Csákhamar megszólalt a rézdob s dörögni kezdtek az ágyuk. Lárma, fegyverzaj s kiabálás hallatszott belülről. A négy vakmerő huszár pedig ott állt mosolyogva a várkapu előtt. Csak mikor a várban már teljes volt a zúrzavar, fordultak vissza s minden baj nélkül Györre értek.

Eféle kaland ezzével esett meg a hódoltság korában. Mindannyia hirdeti, hogy a magyar katona nem ismerte a félelmet, s hogy a leg-veszedelmesebb vállalat közben sem veszíté el jó humorát. Ez utóbbi tartotta benne a lelket az üldözés és a lenézés korában. S bármi sors érte is őt, a humora haláláig nem hagyta el. Tudjuk, hogy karóba vont hajduink csöndesen pipáztak, míg a halál be nem állt. Az elfogott kóborló szabadlegény, mikor a csontjait törék kerékkel, nótára gyújtott, énekelt, s jajszó nélkül türte a legrettenetesebb kínokat. Az elfogott hajdúkém maga metszé el a torkát, hogy titkait kínzással ki ne vehessék belőle. Másutt — mondák ekkor az idegen tisztek — az ilyen embert hösnek tartanák, Magyarországban ez közönséges dolog ! S úgy is volt. Sőt — hál' Istennek — úgy van ma is.

VII.

Csáky szalmája.

Csáky Lászlóról tudjuk, hogy a szentgott-hárdi, véglesi, lévai, tatai és a pápai főkaptányságot viselte. Komárom és Zólyom megyéknak főispánja is volt. Egyideig az országbírói tisztet is viselte. Kedvelt embere volt a bécsi udvarnak. Egyik fiának III. Ferdinánd király volt a kereszttapja. Mivel bátyjával, Istvánnal együtt Erdélyből szakadt hozzánk, a király mindenkor azon volt, hogy jóindulattal és bőkezűséggel lekösse őt. Csáky Lászlónak tehát nem volt nehéz dolog uradalmakat szereznie. S szerzett is annyit, hogy sok földjét még vétésre sem szántathatta; temérdek szalmáját föl sem használhatta. Sok elegybelegy ember tehát az ő szalmáját hordta. S Csáky uramnak eszébe sem jutott üldözőbe venni azokat, akik az ő szalmája mellé ereszkedtek.

Nem ritka jelenség a rég elmult időben, hogy valakinek egy-egy jó mondása szállóigévé lévén, a nevét is jó emlékezetben tartotta. Csáky Lászlónak is voltak efféle törölmetszett magyar mondásai. Sőt róla is támadtak ilyenek. Melyik magyar nem ismeri például ezt a mondást: Nem Csáky szalmája ez. Mily kü-

nös dolog, hogy Csáky vitézi dolgairól semmit sem tudunk; nagy méltóságait, politikai szereplését régen elfeleadtuk, de a szalmája százdokon át nem ment feledésbe. Igen, a szalmájának köszönheti, hogy a magyar nép ma is széltében emlegeti a nevét!

Nem lesz érdektelen dolog erről a szép és hatalmas Csákyról egyet-mást elmondanunk. Csak olyan dolgait tárjuk föl, amik a levél-tárak rejtekeiben kopnak.

Csáky László Magyarországba költözvén, a Dunántúlon vonta meg magát. Batthyány Ferencnek művelte és derék leányát, Magdolnát vevén nőül, nagy vagyonra tett szert. Szerző ember lévén s udvari befolyását is felhasznál-ván, egyik uradalmat a másik után szerzi. Volt tehát mit aprítania a tejbe. Isten a házasságát derék gyermekekkel is megáldotta. Ezeket nagy gonddal nevelte s amint felcseperedtek, akadémiás városokba küldötte. Mivel a deáknépséget igen kedvelte, a fiai mellett szegény nemes deákokat is tartott és taníttatott.

Csáky László tanult és olvasott ember volt. Emellett jeles tréfájú, játszi vitéz ember hírében állott. Gyönyörű, kaligrafikus írása volt s a pennáját úgy forgatta, hogy a stílusa kör-társainak bármelyikével vetekedik. Bizonyos dolog, hogy ha véletlenül az irodalmi pályára adja magát, jeles magyar író vált volna belőle. Sajnos, csak leveleket irogatott. De e levelek nem minden naplók. S ha egykoron napvilágot látnak, becsületet szereznek az írójuknak. Úgy látszik, hogy Csáky László a tollforgatást és a tiszta magyar stílust édesanyjától, Vesselényi Annától tanulta. A XVII. századnak egyik leg-kiválóbb magyar asszonya volt ez a Vesselényi

Anna, akinek pompás leveleiben különösen megkapnak bennünket a szellemes és törölmet-szett magyar mondások, melyek közül nem egy legszebb közmanodásaink közé tartozhatnék. Csáky László szakasztottan úgy irogatott, mint az édesanyja. Azaz hogy ő is szenvedélyes levélíró volt; ő is kereste a szellemes mondásokat és a találó kifejezéseket. Édesanyjától csak annyiban üt el, hogy ökigyeleme a vidám hangot, a játszi tréfát, a jóízű humort is örömmest alkalmazza leveleiben. Írni is jobbára csak akkor írt, ha kedve s kedélye vidámságra hajlott. Ilyenkor szokta mondani: „*Jó pennám s jó tintám lévén, írnom kell.*“ S írta is egyik levelet a másik után.¹

A vidám hang Csáky leveleiben azért meg-lepő, mert ökigyeleme majdnem állandóan betegeskedett s nagy kínokat szenvedett. Betegségek természetes következménye lett volna az elkedvetlenedés és az elsavanyodás. De Csákynak lelki ereje, szellemi frissesége nagyobb volt, hogysem a nyavalyák erőt vehetek volna rajta. Tréfálkozik, humorizál s pajkoskodik akkor is, mikor „Isten fogáságában lévén“, az ágyat kellett nyomnia. S ha lábadozó-félben volt, bizony hamar feledett betegséget, orvosságot, s félretévéni az óvatosságot, a víganlakáshoz látott. Mód nélkül szerette a vidám cimborákat s a mulatságot. Ritkán hiányzott olyan helyről, ahol dáridót vagy mulatságot tudott. „Az vígan lakástól — írja ő maga Batthyánynak — nem vagyok idegen, az mint kegyelmed is tudja!“

¹ Kiadatlan levelei a Batthyány herceg körmendi levéltárában és az Országos Levéltárban vannak.

Ha valami akadék miatt egyik-másik traktán nem jelenhetett meg, bizony búsulásnak adta a fejét. Ilyenkor aztán legalább tudni akarta, mint s hogy folyt a mulatság. Az 1644. év őszén például nem lehetett el Batthyány lakomájára. Szeptember 19-én tehát a többi között imigyen írt vala néki: „Páter Paczóth beiktatá magát véletlenül hozzánk az kegyelmed levele mellett. Megszolgálom kegyelmednek, hogy örvendezett s áldást adott szaporodásunkra. Azon jókat adja Isten kegyelmednek is. *Agon ülve vártam, hogy valamit hallhassak az szombati traktáról.*“

Más alkalommal Szily uram hibájából elkésve kapván Batthyány meghívását, tréfásan írta: „Én váltig verekedném az rossz úttal jönni az *Szent András poharára*, de mit tehetek róla, ha Szily uram is bolond volt s ő sem kolompozott. Az kegyelmed várának oly természeti vagyon, hogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitől oltalmazzon Isten minden férfiat s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.“

Az 1636. évben fia születvén, otthon tartózkodott. Ekkor írta Batthyánynak: „Hírrel hallok az kegyelmetek vigan való lakását s nem löttem volna oly udvartalan, hogy kegyelmedet meg nem látogattam volna eddig, *de nagyobb habot hajt az itt való szerelem.*“

Ehhez még hozzáteszi, hogy az ő neveletlen kis legénykéje még most is kereszteletlen.

Sokat járt Csáky az anyósához, akit igen szeretett. Az 1637. évben azonban valami rövidke elhidegülés támadt köztük. Nem volt ez Csáky uram ínyére s ápril 9-én Pápáról imigyen kérleli anyósát: „Emlékszem azokról az

eszterdőkről, melyekben énnálam nélkül ízeten volt nagyságodnak az husvéti bárány! De megfordulna az nagyságod szájának izi s így énnekem eszemen az falatok is kedvetlenek jelenlétemben. Ez az én szerencsétlenségem és az időknek fogása... Mikor nagyságod báránykái szózatát hallja, újítsa meg hozzánk megvadult szívét, kik immár régi magjai vagyunk nagyságodnak."

Anyósáról aligha írtak valaha oly szépen, mint Csáky László az övéről: Batthyányné Poppel Éváról. Egyik hozzá intézett levelében írja például: „Azt hisszük, egy pohár víznek italja az Krisztus érdemeihez tévé, mennyországot érdemel. Egynéhány matring selyem is az nagyságod anyai szeretetivel sok mázsát nyom.” Más alkalommal meg így ír anyósának: „Nagyságodat kérem, írjon meg két dolgot nekünk; egyikét: egészségét, hadd örvendjünk rajta. Másikat: hová tevé az én régi szerelmes anyámat Poppel Évát? És ha ugyancsak kicsiny korunkban kellettünk s tetszettünk neki, mikor tér viszont meg az mi anyánknak szíve az mostohaságtól?”

Mikor Poppel Éva súlyos betegségbe esett, Csáky aggódva írta neki: „Jó az Istenben bízni s az természetben is, de az okos ember a szükségben az orvosságot meg nem veti. Magyar példabeszéd: Isten is a magasegítőt segéli. Kérem asszonyom nagyságodat, ne gyűlöölje magát; se fölebb életénél szája ízit ne eressze. Egy kis orvosságnak keserűségétől úgy ne irtózzék, hogy magának is, nekünk is annál sokkal nagyobb keserűséget ne szerezzen... Nem vagyunk félelem nélkül.” (1640 dec. 23.)

De Csáky nemcsak az anyósával szemben

volt minden ragaszkodással és szeretettel. Többi rokonai is minden készen találták őt szolgálattételre. Nem kis doleg volt ez! Batthyány Ádám ugyanis nem a legkellemesebb sógor volt, de Csákyt még ő sem tudta haragra indítani. Megesett például, hogy Batthyány Ádám erővel elvette Csáky feleségének egyik szőlőjét. És Csáky ezért nem szállt pörbe, nem is korholta Batthyány Ádámot, hanem minden össze csak ezt írta volt néki: „Az atyafiságbontó, idegenségszerző világi életben semmit szébbet nem tartok az atyafiságos szeretetnél s correspondentiánál. A szeretetnek szánkban marad az ízi minden ezen, minden egy más világban! Nem tudom, kik lehetnek árvábbak az kegyelmed hugainál?“

Az erővel elvett szőlőre pedig ezzel a tréfás megjegyzéssel felelt: „Adj Isten, sokat teremjen és sok esztendeig bírhassa kegyelmed. Fogadást teszek, valamikor kegyelmedhez megyek, mindenkor csak annak a szőlőnek a borából iszom! A saskeselyű kis madarakon nem kapdos! A nagy emberek is kicsiny kárban vagy haszonban nem szokták magukat megjegyeztetni.“¹

Amíg Batthyány még azt is elvette Csáktól, amihez jog a nem volt: addig Csáky még ajándékokkal is igyekezett néki kedveskedni. Egy alkalommal például kedves agarát küldötte néki, írván: „Egy kis kölyök-agarat küldöttem kegyelmednek. Bizony énnekem kedves marhám volt; de az kegyelmed kívánságát magam kedvénél feljebb becsülöm. Jó

¹ Pápa, 1632 április 9.

leszen sátorörzeni, ha nem egyébnek. Az pápai kuvaszok nem bánják elmentét innet.”¹

Amint valamennyi leveleiből kiolvashatjuk, Csáky lelke mélyéből gyűlölte a viszálykodást. A szeretet vezetvén őt minden dolgában, még ha kárával járt is, könnyen megbocsátott s így hamar megvidult.

Csáky igen kedvelte másik sógorát: Erdődy György grófot, Batthyány Erzsébet (Betuska) férjét. Sokszor felkereste a házaspárt nyájas és vidám leveleivel s ha másokhoz írt volt is, akkor is mindég szeretettel szólott róluk. Mikor az ifjú házaspár első gyermekének születését várták, Csáky jó kedvvel írta meg anyósának az örvendetes hírt. „Boldog ország az, — írja — hol ily hamar érik a szilva. Minálunk csak nem is virágzik !”

Csáky Lászlónak sok hivatala lévén, gyakran kellett utazgatnia. Bécsbe is föl-föl kellett néznie. De már itt nem jól érezte magát s alig várta, hogy a bécsi levegőtől megszabaduljon. *Nem jó szelek fúnak ott, —* szokta volt írni — s még magyar mentében is didereg az ember ! Bécsből írt leveleiben hiába keressük a megszokott vidám hangot. Ehelyett a hazafiúi aggodalom és a bánat szólal hozzáink. Nem is csoda, hisz szemmel lássa, füllel hallotta, minő kevés becsülete van ott a magyarnak ! Igyekezett is tőle telhetőleg, hogy minél előbb az övéi közt lehessen.

Ismeretes doleg, hogy a portára küldött török követeknek, ha németek voltak is, magyar ruhában kellett Konstantinápolyba indulniok. Azt is tudjuk, hogy a XVI. században

jobbára magyarokra bízták az eféle követséget. Csáky korában a török követségek dolgában teljesen mellőzték a mieinket. Az 1649. évben a Konstantinápolyba induló követség tiszteletére nagy ebédet adtak Bécsben. Csáky uram is fent volt akkor, de őt sem hívták meg. December 22-én aztán imígyen írt Batthyánynak: „Az én kötelességem adván okot az írásra, tudom kegyelmed is nem nehezteli olvasását, kiváltképpen, ha valami jó hírekkel trágyázhatnám szegény veszni induló hazánk jobbulásáról.”

Sajnos, — úgymond — jó hírekkel nem szolgálhat. A nádorispán Késmárk és Kassa felé indult. „Tartok tőle, hogy az secretumok is kikelettel az földi veteményekkel és fákkal ki ne bimbózzanak. De csak hozzanak jó gyümölcsöt azután, nem ártalmast. Jó félelem az is, azki nem confundálja, hanem jövendő veszedelem ellen készíti az embert! De ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölce soha sem leszen. *Nehéz dolog az ellenség kölcsön pénzével s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemnek ellenállni!* Kicsiny kompánia is erős, ha egyes! Bizony csak csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk. Soha az felföldi segítséggel Magyarország meg nem tartatott: anynyival inkább Erdélyvel. Nem tudom, mint fordula így el rólunk az pokróc és creditum magunk honyjában... Tegnap igen nagy pankettjök volt (tudniillik a török követségnek), sok herceggel és udvari grófokkal. *Magyar ott több nem volt Schmidt (konstantinápolyi követ) uram magyar köntösénél!* Itt hagyatta az török szabókat fő követségre való köntösöket

csináltatni, noha még nem közönséges — hiszem — az útja. *Akkor szolgált inkább nekünk az ilyen követség, mikor német szabók szabták még vont aranyból az magyar köntösöket az követeknek, ha az földön vonszolódott is az ujja!* Együgyűbbek és sincerusabbak voltak az emberek; de jó legény az kovács is, lám jó patkókat csinál, s úgy hiszem, most is jól reá fejezi, az mi ő rajta áll. *Volenti non fit injuria!*¹

Ezután leírja, mint csinálják Bécsben a békességet s tréfásan jegyzi meg: „Csak Krisztus születésekor volt az egész világon olyan békességes csöndesség, azminemű most leszen! Ezennel arany időket élünk. Azonban én is itt hagyom az ó esztendőt Bécsben s ha privilegiális levéllel vagy regalissal nem hivattatunk is, nálunk lévén az atyafui szolgálatnak tartozása, minden utunkat s dolgainkat úgy rendeljük, hogy ad 6. februarii egy zöld pálcával szolgáljunk Rohonczon kegyelmednek.”¹

Ha Csáky uram hivatalos ügyekben forgolódott, magyar gondolkozását és érzését soha sem tagadta meg. Egy ízben (1647-ben) az ausztriai komisszáriusokkal tanácskozván, minden kérdést jól megfontolva tárgyaltatott. „Ne mondják azt is, — írja — hogy hirtelenséggel vétünk az őfelsége tekinteti ellen. Noha oly tiszamelléki magyarokra is találhattak volna, kiket az ilyen tekintetek kevésbé viselnek. Nem szeretem az temporizálást! Nékünk semmi közünk az ausztriaiak nehezelésével.” (Kismarton, 1647 szept. 23.)

Néminemű nem magyar vonást is találunk

¹ A zöld pálcára való hivatkozás menyegzőt jelent. A násznagyok hordták a zöld pálcát.

Csáky László uramban. A közterhek ellen nem zúgolódott, sőt igazságosaknak találta azokat. Egy alkalommal Bécsből írja Batthyány Ádám generálisnak: „*Becsületes emberek ítéletit is szem előtt kell tartani; mert ha jó az közjó, jónak kell az köztehernek is lenni!*” Jobb egyszer eligazodni, hogysem kétszer veszekedni.” (1641 március 4.)

Megesett, hogy néha igen kellemetlen megbizatást kellett teljesítenie. Bár nehezen, de azért mégis csak reá adta fejét. Batthyánynak például 1640-ben megírta, hogy parancsolatát teljesíti, „noha — írja — igazán mondom, addig nem örö mest megyek *immár* ki, míg fekete legény nem leszek. Ha az tarkóm úgy maradna, azt nem bánnám, de az meghaladja akaratomat s köpönyegeskedik.”

Az 1640. évben anyósa meghalván, ő maga írja a megkapó gyászjelentést. „*Mi hozzánk — úgymond — az prédikátori stílus nem illik; röviden igen megmondani az dolgot nagy embereknek természetök.*”

Az 1641. évben keresztelőre menvén, Batthyánynak megírja, hogy a szombathelyi prépostot magával viszi. „Ha valahogy — írja — sem a koma, sem a képe nem érkeznék, minden pap s minden koma lehetnek.”

A bajon és a kellemetlenségen hamar túltette magát s hamar vidult. Mint bölcs ember ilyenkor ezt a régi magyar mondást használ-gatja: „Az meglött esőnek nem kell köpönyeg.” Ha imitt-amott a kiadások nagyon meglaposították az erszényét, azzal vigasztalta magát, hogy „pénzzel jár az bűcsú”.

Gyakran irogat a diákjairól, kiket igen kedvelt. „Ím — írja az 1647. év őszén — az én

györi deákik itt lepénék. Nem tudom, mint indulhatunk innét. Ők ám ballagjanak, mivel most szabad legények.“ Az 1654. év augusztus havában írja: „Az deákokat pedig vakációikban itt Szentgotthárdon akarom jó rendben hagynom, hogy néha az szomszédságban szolgáljanak gróf uramnak és mulassanak. Ez okáért én is odatekintek.“

Említők már, hogy Csáky László majd minden évben betegeskedett. Savanyúvizet használt, fürdőkbe járt s levegőt változtatott. Az édesanya s főleg az anyósa gyakran siettek betegágyához s kínálgatták őt mindenféle orvossággal. De Csáky a savanyúvizen kívül nem akart más orvossággal élni. Az 1632. évben az erdélyi gyülésre kellett volna mennie, de betegsége miatt nem indulhatott. Anyósa (Batthyány Ferencené) mentette őt ki a fejedelem előtt. Rákóczi György fejedelem udvariasan felelé Batthyánynak: „Az kegyelmed tekintetiért minden időbeli kegyelmességünket és jóakaratunkat hozzája mutatni akarjuk.“

Magá Csáky sok levelében megemlékezik betegségéről és szenvédéséről. „Tágulván valamennyire tegnap szünetlen fájdalmim, — írja 1640-ben — feljövék ide Dobrára, hogy valami áert változtassunk.“ „Énnekem — írja más alkalommal — mostan az felföldön kellett volna lennem az savanyú vízért. Két hete hogy kezdettem italját s mind förödését s most volnék az súlyán.“

Az 1560. év tavaszán Pozsonyban lévén az oktavális széken, onnét írta: „*Zenebona octava! régi beszéd, hogy sokszor többet használ az írott törvénynél is az kegyes és favorabilis bírónak hajlandósága.*“

Úgy látszik, hogy egészség dolgában ekkor is rosszul állott; mert sóhajtva írja: „Csak az én megbontott kerekeimet pántozhatnám csöndesen ezzel a jó majális üdővel s szokott förödőmmel és az savanyú vízzel élhetnék.”

Bizony a fürdő sem állította talpra. Mindig ritkábban és ritkábban volt fentballagó egészsége. Majd az ágynak esett s többé nem is kelt fel. Élte derekán, legszebb korában halt meg. Bőven megsiratva temették el; mert jó ember, vidám cimbora s szerető családapa volt. Olyan emberek tartották őt jó barátjuknak, mint Eszterházy Miklós nádor, Zrinyi Miklós, Batthyány Ádám stb. S ha ilyen emberek jót mondottak róla, akkor csakugyan megérdemli, hogy neve jó emlékezetben maradjon.

VIII.

Huszár-királyok.

A huszár a világ minden valamirevaló népét meghódította. A huszárság az egyetlen könnyű lovasság, melynek hadakozási módját, ruházatát s fegyverzetét mindenütt utánozni igyekeztek. Tudjuk jól, hogy a magyar huszár fölszerelése és ruházata is gyakran változott s mégis mindig olyan eredeti, olyan szemrevaló és festői volt, hogy egyetlen nemzet lovassága sem versenyezhetett véle. Az európai nemzetek igyekeztek ugyan huszárságot szervezni, de egyiknek sem sikerült. Ruhát, fegyvert s más effélét könnyű volt utánozniuk, de a huszár nemzeti sajátosságait nem. Már pedig a huszárt huszárrá éppen a nemzeti sajátossága tette. A németek, a franciák és az oroszok tehát magyar huszártiszteket s magyar legénységet igyekeztek szerezni, hogy imigyen igazi huszárságuk legyen. Mikor nálunk seregével akadt a bujdosó, a földönfutó kuruc, nem is volt oly nehéz magyar legénységet szerezniük. Kaptak is olyan embereket, kik tudtak a lóhoz, értettek a fegyverforgatáshoz, akik nem ismer-

ték a lehetetlent s ha kellett, tűzön-vizen által-mentek.

A XVII. század végén huszárezredeink bejárják fél Európát. A nyugati nemzetek a spanyol örökösödési háborúban kezdk igazában ismerni a magyar huszárt. Nem is magyar, hanem bécsi kormányszék írja ez alkalommal I. Lipót királynak, hogy a magyar huszárezredek öröök dicsőséget szereztek neki. Azt is tudjuk, hogy a huszárjaink e hosszú háborúban nemcsak a fegyverükkel, hanem deli alakjukkal és festői ruhájukkal is hódítottak. Mivel sokféle nép közt forogtak, sok minden elsajátítottak, amiket aztán itthon úgy télvíz idején a kvártélyos falvakban és városokban elterjesztettek.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején leghíresebb huszárezredeseink : Deák Pál, Ebergényi László, Kollonics Ádám, Eszterházy, Baranyay stb. azon fáradoztak, hogy a huszárjaik a formális műveltséget is elsajátítsák s így ne csak az ellenség, hanem a békés lakosság közt is hódíthassanak. A nevezett huszárezredeseket a nemzeti büszkeség is arra sarkalta, hogy a császári ezredek közt a huszárság régi jó hírét fenntartsák és növeljék. Így hát nem is vehetjük tőlük rossz néven, hogy keményen büntették azokat, akik a nőkkel szemben illetlenül viselkedtek, no meg azokat, akik irgalmatlanul káromkodtak. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen huszároknak a farát ugyancsak keményen csépeltették.

Érdemes megemlítenünk, hogy a fentebb említett huszárezredesek koruknak legjobb táncosai és leghíresebb udvarlói voltak. Ebergényi, mikor a köszvény az ágyhoz kötötte, s

jó maga nem járhatta a táncot, betegszobájában rendezett táncrendeletet, s az ágyból gyönyörködött a táncolókban.¹

Huszárezredeseink nemesak a tisztjeiktől, de a közlegényeiktől is megkívánták, hogy az udvarláshoz és a tánchoz értsenek. Mikor az idő télire járt, s a huszárezredeket kvártélyba szállottak, alig mult el nap tánc nélkül. Ilyenkor persze a bornak is nagy keletje volt. A pincebéli urak búsultak is eleget boruk fogytán. Tudjuk a szolgáló rendnek mivoltát, s nincs mit csodálnunk azon, ha kvártélyozáskor sok pincének az oldalán tágítást tettek. A huszár fejében forgószél van s könnyen indul a tilalmasra.

A XVI. században katonáinknak (töröknek és magyarnak egyaránt) a pünkösdi volt a legkedvesebb ünnepük. A hadakozás ilyenkor szünetelt, a paripákat füveltették, s a vitézek birtokaikon mulatottak. Május havának mulatságairól — sajnos — alig maradt reánk írott emlék, s így nem is tudjuk, miként ünnepelték a végbeli vitézek a természet ujraszületését. A „*pünkösdi királyság*“ elnevezés azonban azt hirdeti, hogy a május megünneplése már ekkor is szokásban volt.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején huszárezredeink úgy ünnepelték a természet ébredését, hogy minden század (akkor seregnék hívták a századot) királyt választott magának, akinek aztán minden ember engedelmeskedni tartozott. Ezek a huszárkirályok

¹ Kollonics Ádámnak pompás magyar leveleiben ritkán hiányzik a tánc. Ó még Csáky kardinálissal is táncolhatott.

törvényt ültekk, ítéleztek, ha kellett, kegyelmet is adtak a bűnösöknek. Azonkívül ők vigyázottak arra is, hogy a huszárok mulatozás és tánc közben az illedelem ellen ne vétssenek.

A huszárkirályok tisztségéről, udvaráról és törvényeiről álljon itt a Splényi-huszárezrednek 1727 május elsején végbement választása, melyet írásba foglaltak. E nagyon becses és érdekes műveltségtörténeti emléket egész terjedelmében adjuk itt.

„1727 május 1. Minthogy régi bevett szokás szerint fölséges császár és koronás királyunk vitézlő rendeinek hatalom adatott, hogy minden esztendőben *május napján vigadjanak, a mely nap mindenik sereg egy királyt választani szokott, az melynek is az egész sereg engedelmeskedik és mint rendölt fejet böcsülik.* Annak okáért ezen 1727. esztendőben tekintetes generális-feldmarschalleidinant Splényi uram regimentjéből kapitány gróf Nádasdy Leopold uram kommandója alatt lévő nemes kompániabeli vitézek arra engedelmet nyervén, ezen régi szokás szerint választották *május-királynak* nemes és vitézlő N. N.-t, remélvén, hogy ökegyelme maga fő és hatalmas tiszti hivatala szerint úgy fogja magát viselni, hogy az mely rendelt assessorokkal együtt ezen alább írt regulák szerint igazságosan és törvényesen ítélni fog és mindenket magaviselése szerint törvény elé viszi. Mely törvényes ítéletnek mindenik alattvaló jókedvéből és minden viszszamondás nélkül engedelmeskedni kötelezi magát.

Május-királynak udvari népe : 1. *Adjutant*, az ki mindenkor az május-király mellett légyen. Ami nékie parancsoltatik, hüven és szorgalma-

tosan véghezvigye, s ha valaki büntetésre ítéltetik, aztat a szerint, a mint az törvény ítélte, büntesse meg. Ha valaki audientiára az király eleibe akarna menni, aztat tartozik bejelenteni; az királyt az asztal felől ételkel és itallal kinálni és a melyből parancsol, eleibe adni.

2. *Hat assessor*, az kik tartoznak az királyyal együtt az panaszokat meghallgatni és bizonyságokat megérteni és úgy törvényes és igazságos törvényeket tenni.

3. *Két bevádoló*, az kik tartoznak minden fogyatkozásokra és helytelen cselekedetekre szorgalmatosan vigyázni és valakik az törvények és regulák ellen excedálnak, minden tekintet nélkül az panaszt az királynak eleibe terjeszteni.

4. *Két pártfogó*, az kik tartoznak az bevádoltakat tehetségük szerint szóval menteni és ha az mentség elégtelennek ítéltetnék, az bűnösöknek gratiát kérni, az mely gratiát az király maga hatalmával adhatja, ha mind az assessorok ellentmondanának is.

5. *Egy lapicskás mester*, az ki tartozik az büntetést úgy végbevinni, — se feljebb, se alább — hanem csak annyiba, amennyibe az király és törvény ítélte.

6. *Az királynak tréfás asztali és udvari szolgája*, az ki az királyt és hivatala vendégeit beszédekkel és tréfákkal vigasztalja.

7. *Egy konyhamester és egy borra-gondviselő*, az kik tartoznak egyik az ételre, másik az borra gondot viselni, úgy hogy semmi el ne pazaroltassék vagy el ne öntessék, hanem minden helyesen kiosztassék.“

A király udvarnájának ezen felsorolása

után következik a május-király kiáltványa alattvalóihoz. Ebben a huszárkirály előadja azon regulákat, miket alattvalói kötelesek meg-tartani. E regulák műveltségtörténeti szempontból igen érdekesek lévén, egész terjedelmükben adjuk :

„Mi N. N. május királya ajánljuk alattunk valóknak jóakaratunkat stb. Adjuk tudtotokra és parancsoljuk, 1. hogy senki ne merészke-djék szitkozódni és káromkodni. 2. Senki se aszszonyt, se leányt erővel ne csókoljon, se moeskos beszédeket ne mondjon, se penig illetlen-képpen hozzá ne nyuljon. 3. minden haragos beszédek, veszekedések, annyival inkább veré-sek, vagdalkozásak megtilalmaztatnak. 4. Senki az vigadozó helytől az mi szabadságunk nélkül el ne távozzék, senki házába ne menjen. 5. Ételt, italt el ne öntsön, a korsót, edényt össze ne törje. mindenki a rendelt asztalnál egyék. 6. Strázsát ki-ki megállja, míg fölváltják. 7. Senki hír nélkül előnkbe ne jöjjön, hanem engedelmet nyervén, az fegyverét az strázsa előtt hagyja, süvegit kezében tartván velünk beszéljen. Szabadságunk nélkül senki se tán-coljon és dohányzásra is szabadságot kérjen tölünk. 8. Elöttünk senki föl ne támaszkodjék ; engedelem nélkül le ne üljön, se ülve, se állva az lábat keresztbe ne tartsa. 9. Senki fölöttébb való módon meg ne borosodjék, úgy hogy eszét el veszesse, vagy más illetlen moeskosságot el ne kövessen. 10. Az kiket mink az asszonyok hivatalására rendelünk, azok senkit sem erő-vel, sem szitkokkal ne kényszerítsenek, hanem szép udvari szókkal előnkbe hivják és azután az tánc helyére vezéreljék. 11. Senki az távolról való nézőket ne háborgassa, de úgy hogy az

kik nem a vitézlő rend közül valók, vagy nem hivatalosak ne merészelenek az árkon által-jönni. 12. Ezen regulák pedig mind az tiszt-viselőinkre, mind az alattvalóinkra szólnak, és ha fogyatkozások esnek, föltartjuk magunknak, hogy május-királyi hatalmunkból azokról ítéletet tehessünk és az vétkeseket megbüntet-hessük. Adtuk mezei residentiánkban, 1727 má-jus 1-én.“

Ipolyi Arnold jeles művében: a Magyar Mythologiában tudományos alapon foglalkozik a pünkösdi királyság kérdésével. Régebb források alapján kimutatja, hogy mint a nyugati országokban, úgy nálunk is erősen dívott a pünkösdi királynak és királynénak a választása. Azonban mivel a pünkösdi királyok hatal-mukkal visszaéltek, a hatóságok mindenütt hadilábon állottak ez ősrégi szokással s igye-keztek azt korlátozni. A legtöbb helyen aztán feledésbe is ment. Néhol azonban mégis meg-maradt a pünkösdi királyválasztás egyik-másik részlete. Kilit csallóközi faluban például ékesen felöltöztetett, s koronával díszített fabábat hor-doznak a fehérbe öltözött, rózsakoszorús lányok. S mikor valamelyik ház ajtajához érnek, éneket mondanak: „Elhozta Isten piros pün-kösd napját, mink is meghordozzuk királynénk asszonyát“ stb.

A kishonti lakók — Bél Mátyás féljegyzése szerint — pünkösdkor királyt szoktak választani s azt meg is koronázzák. Aztán másnap táncba vonulnak. Majd a csűrben gyűlnek össze, ahol a szokásos ünnepségeket tartják meg.

A palóc nép közt is állandóan szokásban volt a pünkösdi királynak és királynénak vá-lasztása. Itt is koronát vagy koszorut tettek a

megválasztottnak fejére. Úgy látszik, a pünkösdi király lóháton járt. Legalább a ránk maradt verstöredék ezt mondja :

Jó legény ! jó legény ! jól megfogd a kantárt,
Ne tiposd, ne taposd a pünkösdi rózsát.

Ismeretes dolog, hogy a pünkösdi királyság és a pünkösdi játék a nyugati népeknél úgy mint nálunk is a nyár megérkezésének az ünneplése volt. Ez ünneplésnek egyes részei vidékek szerint változtak. Nagyjában azonban mégis megegyeztek. A magyar pünkösdi királyságban azonban sok oly vonás van, ami más nemzeteknél fel nem található. Fényes például szolgálhatnak erre a huszárkirályok regulamentumai. Kár, hogy akik eddig a pünkösdi királyság kérésével foglalkoztak, nem tudták s nem is sejtették, hogy ez a szokás milyen eredeti formában dívott a magyar huszárezredeknél.

IX.

Hogyan ostromolta a komáromi bírót 20.000 török.

Egyes történeti művekben sok jeles komáromi várkapitány dolgait megolvastam. Szen-tülvittem, hogy e derék férfiak csakugyan a mi kis végházunkban ették a vitézi kenyeret. Most, mikor e letűnt kor emlékei közt kell turkálnom, látom, hogy e derék vitézek jó része Komáromnak táját sem látta soha. 1527-től 1529-ig például három komáromi várkapitányt is ismerünk: Branstein Ernőt, Hardegg Jánost és Katzianer uramat. Különös, de mégis igaz, hogy a három közül egyik se volt komáromi kapitány, mert I. Ferdinánd Bransteint, mint hozzánk szakadt kóbor németet, csak 1528-ban fogadja szolgálatába. A nevezett évben tényleg élt egy ily nevű ember a komáromi várban; de nem kapitány, hanem csak „püchsenmaister“ volt. Hardegg János a fraknói vár ura volt és súlyos kezei átokként nehezedtek a fraknói grófság kifosztott lakóira. Katzianer János fővezér lévén, nem lehetett egyúttal kapitány is.

Szólok tehát az igazi, de eddig sehol nem említett komáromi várkapitányról, Gortscha-cher Andrásról; ő s egyedül ő lévén 1527-től kezdve komáromi kapitány.

Az 1529. év nyarán igen megélénkült Komárom városa. A közeledő török seregek elől ezrével menekült a lakosság a védettebb helyekre, főleg a Csallóközbe meg a Felvidékre. A menekvők gonoszabbnál gonoszabb hírekkel szolgáltak a közeledő veszedelem felől, s a megrémült várkapitány egyik lovasát a másik után meneszti Ferdinándhoz, térdén állva könörgvén katonáért, porért és ólomért. Mondanunk sem kell, hogy hiábavaló erőlkodés volt ez. Ferdinádnak más dolga is akadt, mint a komáromi vár védelmè !

1529 augusztus 25-én Gortschacher már azt jelenti a királynak, hogy a török naszádosok látatlannal megérkeztek s fele a komáromi átkelőtől egy mérföldnyire a város alatt, fele meg a város fölött foglalt állást. Mivel Komárom könnyen támadható, nyilt hely, — írja Gortschacher — támadás esetén négy napnál tovább nem tarthatja magát. Nagy baj lesz a Csallóközben, mert ide tömérdek ember menekült. A török naszádosok itt roppant károkat okozhatnak. Utoljára kéri őfelségét, küldjön a várba segítséget és hadiszereket !¹

A Dunát a török naszádosok elzárván, Gortschacher nem igen számíthatott segítségre. A Csallóköz felől ugyan szabad volt még az út, de az itt táborozó spanyol csapatok magának a szigetnek a védelmére sem valának elegendők.

Ferdinánd tehát a véletlenre bízta Gortschachert és embereit. Gortschacher meg

¹ Cs. és k. állami levéltárban. Turcica, 1529 augusztus 25. Geben in Eyl im Schloss Gamorn. (Gortschacher jelentése.)

ugyanezt tette Komárommal. Ha magával a várral nem sokat törödött, gondolhatjuk, hogy a városnak sorsa sem igen érdekelte őt.

Szerencsére Komárom élén ekkor is igen okos, eszes és vigyázó bíró állott. Nevét nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Kapitány Imrének hívták. Ez a derék bíró tudván a módját, miként mentheti meg a várost, elment a török szultán táborába, s bejelenté neki, hogy Komárom minden becsületes lakója Szapolyai Jánosnak s nem a bécsi királynak a híve! Ezzel a kijelentéssel elejét vette Komárom felprédálásának.

Szeptember hó 12-én a Duna jobbpartján megjelentek az első török csapatok. Szeptember 13-án, 14-én és 15-én már annyira megnövekedett a török tábor, hogy a vár tornyából mintegy négyezer török sátor olvastak meg. A törököknek ekkor még nem voltak ágyúik; azok csak a következő nap érkeztek meg. A várőrség tehát kőgolyókkal (más nem volt a várban) többször lőtt a táborozókra s közülök többet megölt.¹

Szeptember 16-án megérkezett maga a szultán. Vele volt a komáromi bíró is. Komárommal szemközt két mérföldnyi terjedelemben ütötte fel táborát, s azokból a sáncokból, honnét két évvel előbb Ferdinánd lövette a várat, és várost, azonnal megkezdte az ágyuzást. A török gályákat a várral szemben, a Vág folyón állították fel.

A következő nap, illő kísérettel, megjelent

¹ U. o. Wie und wann die Belagerung des Schloss Camorn angefangen und die Eroberung desselben zutragen hat. 1529 szeptember 12—17.

a várkapu előtt a komáromi bíró, s a szultán nevében előadá Gortschachernek, hogy ha a várat lövés nélkül átadja, fényes jutalomban részesül. Gortschacher a várba bocsátván bíró uramat, vasra verette, s a nagy toronyba zártatta. A török császár felszólítására meg semmit sem válaszolt.

A teljesen német várőrség ezalatt összejövén, tanakodni kezdett a teendők felől. Gortschacher is megjelenvén közöttük, azt kérdék tőle, van-e remény arra, hogy három nap alatt segítség érkezhetik? A várkapitány kijelenté, hogy segítség seholnál sem érkezhetik, mert őfelsége hadai Óvártól visszavonultak. Látván a katonák, hogy az ő pusztulásukkal senkinek sem használhatnak, a többség a tiszteges elvonulás mellett döntött („und ayn meer gemacht ayn erlichen abzug zenemen.“). Ebbe Gortschacher is szívesen beleegyezett. Most aztán a várban lévő élelmet, puskaport meg ólmot hasznavezetetlenné tevén, az éj beálltával, „nagy veszedelem közepe” (!?) az ágyúkkal együtt lopva elhagyták a várat, s Gortschacher vezetése mellett a Csallóközbe menekültek.

Távozásuk előtt, hogy a törököt rászedjék, bezárták a várkapukat, s a lőrésekbe kanócokat aggattak. Két órával az elvonulás után a törökök még az éjjel megkezdték az átvonulást a balpartra. Mivel ebben senki sem akadályozta őket, szeptember 17-én reggelre mintegy húszszáz török átjutott a városba. Azt hivén, hogy az őrség még mindig a várban van, három óra hosszáig hevesen ágyúzták a falakat. Meglehetős rést ütvén a falakon, rohamot intéztek az erősség ellen. minden akadály nélkül bejutottak a várba, s ott a vasravert bírón kívül egy

árva lelket sem találtak. Bizonyára röstelték, hogy három óráig a bíró tiszteletére lövöldöztek, s hogy önellene intéztek rohamot!

A komáromi vár ilyetén ostromát maga Gortschacher írta le. Igazolni akarván ugyanis gyávaságát, Ferdinádnak jelentést küldött a vár bevételéről. Ez a jelentés megvan a bécsi udvari s állami levéltárban. A jelentés alatt ugyan nem díszleg Gortschacher neve, de az írás tökéletesen megegyezik Gortschachernek ugyanott levő leveleivel.

A vár hűtlen elhagyása miatt Gortschacher uramnak hajaszála sem görbült meg. Egyideig a Csallóközben maradt, s onnét írta a haditanácsnak, hogy a török naszádosokkal harcba keveredett. Az 1530. év nyarán azonban már ismét a komáromi várban volt, s mintha misem történt volna, tovább is végzi a kaptányi teendőket. Csoda, hogy akkor megint meg nem szökött! mert a török váratlanul ismét megjelent, s szeptember 26-án negyven hadihajóval felevezett a Vág folyón! Szerencsére ekkor 120 naszádot állítottak Komárom elé, s így Gortschachernek nem volt más dolga, mint a jelentések írása!

A régi komáromi vár az 1527., de főleg az 1529-iki ostrom alkalmával rendkívül sokat szenvedett. Gortschacher számadásainak tudjuk, hogy az 1527-iki ostrom után a vár királyi nagyterme, mely dicső Mátyás királyunknak köszönhette díszét, épsegben maradt, s csupán a lépcsőházat rombolták szét Ferdinánd ágyúi. Gortschacher azonban 1528-ban újra felépítette a lépcsőházat, sőt a vár és város között falat is emeltetett. Az 1529-iki török ostrom alkalmával mindezek teljesen tönkrementek.

X.

A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente.

Jámbor eleink a hódoltság korában ugyan- csak, szenvedték a maguk és a mások szenvedéseit. Pusztítás, öldöklés, égetés járta nálunk állandóan. Gond, bú s inség tépte még a hatalmasabbakat is. Nem egy főemberünk nyögte akkor : ha az Úristen Lázár kenyerére juttatja, még azt is nyereségnak tartja !

E viharos időkben minden kis örömöt, minden mulatságot kétszeresen élveztek az emberek. A szenvedő ott lop örömöt, ahol lophat ! S kereste is mindenki a helyet, ahol bánatos szíve kissé megcsöndesedhetik. S vajjon akadt-e erre alkalmatosabb hely a lakodalmas háznál ? Hol áradott több vidámság a szívekből, mint itt ? Hol lehetett több tréfát indítani, vigasságos éneket s borköszöntést hallani, mint itt ? Aztán ha valahol, úgy itt nem somfánál főtt ebéddel szolgáltak, hanem ugyancsak jól megrakott asztalokon tálaztak.

Az efféle dolgok értenünk engedik azt a különös jelenséget, hogy a legveszedelmesebb és a legszomorúbb korszakban csapták nálunk

a legvidámabb és a legzajosabb lakodalmaikat. Táncoltak déltől alkonyatig s napnyugtától virradtáig. Ittak s ettek sokat és huzamost. S két-három napig pihenőt sem tartottak a mulatozásban. Ebben az időben lön a menyegző egyértelművé a lakodalommal, ami — mint tudjuk — igazában vigan való lakást, lakomát jelentett.

A hódoltság korában a nemes lányok az ifjakkal egyetemben a főurak udvarában nevekedtek. A megismerkedés és az udvarlás itt könnyen ment, Egykorú levelekben olvassuk, hogy nem egy úrilány egyenest azért kívánkozott a főurak udvarába, hogy ott minél előbb férjhez mehessen. Úgy a XVI., mint a XVII. században az udvarlás csakúgy történt, mint ma. Mindkét századból maradtak ránk szerelmes levelek. Tudjuk azt is, hogy a főúri udvarokban nagy keletjük volt a virágénekeknek és a szép táncnótáknak. Olyik szerelmes ifjú még másokkal is iratott ilyeneket a választottja számára.¹

A főúri udvarokban a menyegző minden-napi doleg volt. Érdemes megemlítenünk, hogy a lányokat a szülők megkérdezése nélkül az a főúri család adta férjhez, akinél nevekedtek. A szülőknek csak a megtörtént eljegyzést s a menyegző napját hozták tudásukra.

A XVI. és a XVII. században gyakori volt az olyan házasság is, amit látatlanban kötötték. Azaz hogy a vőlegény és a menyasszonyn előzőleg nem is látták egymást. Néha a lányokat már születésük első évében eljegyezték.

¹ Batthyány Ferencnek például Balassa Bálint írt verset.

Enyinghi Török Ferencnek a lánya például már születése után mint Nádasdy Ferenc m átkája szerepel. Zrinyi Miklósnak (a költőnek) a felesége: Draskovich M ária már gyermekkorában Frangepánnak volt a jegyese.

A leánykérésre minden valamelyik előkelő s nagytekintetű urat választották, hogy a kérés foganatosabb legyen. Fiatalembert vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmatos. A fiatalembert ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A leányos apa pedig a maga lányát szokta volt kommendálni.

Ha a leánykérés szerencsében megesett, hozzáláttak a hozomány megállapításához. A hozományt akkor böcsületes magyar szóval jegyruhának hívták. Aztán írásba foglalták, mennyit móringol az asszony a férj esetleges halálakor.

Ha az idő és a mód engedte, a kézfogást, a gyűrűváltást, az esküést és végül az egyházi áldást külön tartották s mindegyikre külön hívták meg a vendégeket. Talán innét van az a régi szokás, hogy a lakodalomra négyszer hívták meg a vendéget. Mikor Bejezy alispánt csak egy levéllel hívták lakodalomra, 1571. december 6-án ezt írta Batthyánynak: Régente négy levéllel hívtak menyegzőre; akit kétszer híttanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek!

A XVI. és a XVII. században az igazi házasságkötés otthon, a lakodalmas háznál történt. Ha kézfogás, gyűrűváltás és esküvés megvolt, a feleket mindenki házastársaknak tekintette. Az egyházi esküvés azonban még csak ezután következett. Ezt azonban csupán

a már megkötött házasság megáldásának tekintették. Innét van, hogy igen gyakran a lakodalom (*nuptiarum solemnitas*) már jóval az egyházi áldás előtt megtörtént. Csak például említjük, hogy Forgách Imre a lakodalomra hívó levelében maga írja, hogy a gyűrűváltás, esküvés és az elhálás megtörtént, a menyegző (*nuptiarum solemnitas*) ekkor és ekkor fog végbemenni.¹ Frangepán Farkas írja 1641. augusztus 31-én, hogy Katalin nevű leányát Zrinyi Péternek adták házastársul. Gyűrűt — írja — már előbb váltottak s az esküvés is megtörtént (*solito juramento inviam praestito*). Hátra van még a sacramentum vagyis az egyházi áldás, mely október hó 27-én leszen Károlyvárosban.² Draskovich Gáspár írja 1646. január 12-én, hogy leányát Zrinyi Miklósnak (a költönek) adta házastársul. A gyűrűváltás és az esküvés — írja — már megtörtént. A sacramentum vagyis az egyházi áldás február 12-én leszen.³

Rákóczi Ferencnek nővére: Juliána 1691-ben ment nőül Aspremont grófhoz. Ez év nyarán Aspremont gróf mindenünen kapja a gratulációkat megtörtént házasságához. Pedig az egyházi esküvés ekkor még nem történt meg. Kollonits kardinális csak a következő év január 31-én jelenti, hogy már az egyházi esküvés is megtörtént.⁴

¹ Az 1585. évben, második házassága alkalmával írja ő maga a lakodalomra hívó levelében.

² Körmendi levéltár. Missiles.

³ U. o.

⁴ Nemzeti Múzeum kézirattára. 1692 január 31.: „dominus Aspermont iam spiritualem quoque copulam cum domicella Rakocziana consecutus est” etc.

Amint ez adatok világosan mutatják, az igazi házasságkötés és az egyházi áldás közt nem egyszer hosszú idő telt el.

A lakodalomra hívó levelek olykor maguk is elárulják, hogy a házasság megkötése nem a templomban, hanem otthon történt! Epp ezért a lakodalmat nem az egyházi áldáskor, hanem a kézfogáskor és esküvéskor tartották. Viczay Sándorné Hagymássy Orsika írja 1624 július 24-én lakodalomra hívó levelében, hogy Éva nevű leányát Eszterházy Pál légrádi főkapitánynak igérte örök házastársul. „*Mely házasságnak megerősítésére* kézfogásuk napját augusztus hó 11-re” tűzte ki. Mivel pénig — írja — az ilyen doleg az atyafiaknak és egyéb jóakaró uraknak jelenlétével szokott végbemenni, kéri, hogy a szokásos lakodalmi vacsorán s másnap az ebéden Batthyány uram a feleségével és gyermekéivel együtt jelenjen meg.¹

Solya György uram írja lakodalomra hívó levelében, hogy leányát: Annokát a nemes és vitézlő Pandur Mátyás vajdának adta. Tisztességes kézfogásuk farsang vasárnapján, február 26-án leszen Légrádon. Ismerőseit s jó barátait azért hívta a lakodalomra, hogy barátai és atyafiai előtt tisztelködhessen és dicséködhessen. A vacsora — írja — vasárnap, az ebéd hétfőn lészen.²

Gersei Petheő László Czuky Annát jegyezvén el magának, menyegzői lakodalomra hívó levelében azt írja, hogy kézfogása november

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o. 1645 február 7. Batthyány Ádámhoz.

16-án leszen. Az nap fölöstökön és vaesora, másnap pedig ebéd leszen.¹

Ilyen és hasonló meghívó százával áll rendelkezésünkre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lakodalomra hívó leveleket okiratnak nem igen tekinthetjük. Számtalan esetben ugyanis (külső okok miatt) a lakodalom már előbb megtörtént, vagy később esett meg, mint ahogy azt a meghívó levélben olvassuk. Sárkány Antal írja például 1551-ben: „Az menyeközö napját mikorra tették volt — az napnak előtte két héttel lett meg az menyeközö... Azért még az menyeközö hívás is nem úgy volt, az mint kellett volna.”²

Zrinyi György 1568 november 23-án hármas lakodalomra hívja a királyt és ismerőseit. Levele szerint Zrinyi Orsika Perényi Jánossal, Zrinyi Borbála Thurzó Elekkel és Zrinyi Margit Homonnai Drugoth Miklóssal köt házasságot. A hármas menyegző — írja Zrinyi — január 9-én megy végbe Monyorókeréken.³

Bár Zrinyi György újabb levelet nem bocsátott ki a lakodalom ügyében, mégis tudjuk, hogy a hármas menyegző nem történt meg. Zrinyi Orsika ugyanis 1570-ben tartá menyegzőjét Bánffy Miklóssal (tehát nem Perényivel)

¹ U. o. 1636. — Nádasdy Ferenc a feleségének egyik udvarló lányát: Cziráky Erzsébetet „örök házastársul eljegyezvén” Hevenyey Jánosnak, kézfogásukat 1649 július 4-ére rendelte. Az e napon tartandó menyegzőre hívja aztán a vendégeket (az nap vacsorára és másnap ebédre).

² Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. 1551 júl.

³ Kormendi levéltár. Missiles.

s Thurzó Elek nem Monyorókeréken s nem is jannár 9-én, hanem Bajmócon, január 17-én ülte lakodalmát.

Eszterházy Pál maga kezeírásával hívta volt a vendégeket „házasságának lakodalmai vigasságára“. A lakodalomnak levele szerint kisasszony hava 23. napján kellett volna meg-
esni. Eszterházy Pálnak azonban táborba kel-
lett szállania s így a lakodalmat előbb meg-
ülte.

A lakodalomra szóló meghívók legnagyobb része egyazon kaptafára készült. A legtöbbje azt írja, hogy az napon vacsorára, másnapon ebédre várják a meghívottakat. Néha azon-
ban kenetteljes hangon írt meghívókkal is találkozunk. Bethlen Péter és Illésházy Kata lakodalmára például az öreg Bethlen való-
ságos erkölcsi prédkációval hívta meg isme-
rőseit, írván imígyen: „Mivel ez világ és az
emberi nemzet megtartására, terjedésére isteni
bölcsességtől rendeltetett állapotok közül majd
a legszükségesebb, tündöklőbb és nagyobb
erejű az szent házasságnak rendi, úgymint az
melyből mind az paradicsomi fegyhetetlen
életnek néminemüképpen megmaradott szik-
rácskája kifénylik s mind az gyarlóságtól szár-
mazó némely indulatok megakadályoztatnak
és nemcsak ez világi emberi társaság, de a
mennyei győzedelmes gyülekezet is sokasodik.
Melynek mint szent dolognak szeretetire az
keresztyén embernek igyekezni úgy kívánta-
tik, a mint hogy az emberi társaságnak megtartására a szent rend egyáltaljában szüksé-
ges“ stb. (1632.)

Miután több oldalon imígyen elmélkedett,

a meghívó végén aztán jelzi a lakodalomi vásorát s a másnapon való ebédet.¹

A lakodalomra hívó levére természetesen válaszolni kellett. Ha az illető megigérte eljövetelét, az örömszülők hálálkodva köszönték, hogy „szerelmes leányuknak derekasan keresztyénül egybenszerköztetésekor” jelen kíván lenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és a XVII. században az urak a királyt is mindig meghívták a lakodalomra. A király aztán arany- vagy ezüst-serleget küldött ajándékul s képviseltette magát a menyegzőn.

Amíg a menyegzőhívás imígyen folydogált, otthon készültön készültek a lakodalomhoz. Megválasztották a koszoruslányokat, a fő nyoszolyó-asszonyt és vicéjét. Aztán fölkérték a legkiválóbb urak egyikét feleségével együtt a főgazdai és főgazdasszonyi tiszt viselésére.² Vőfelynek és táncosztónak mindig a legjobb táncos ifjút tették meg.

A kastélyokban pedig fontak, szőttek, varrtak és hímeztek. Az aranyprémmel cikornyázott űngvállak, a tarcsalos szoknyák, az árnyékvarrásos patyolatkendők, az aranyesipkés előkötők, a paszománnyal hányott mentécskék, a gyöngyös beretromok stb. erősen készültek. Nagy költséggel és különös gonddal

¹ Thurzóné Czobor Erzsébet is ilyen hangon hívja a vendégeket lányának lakodalmára.

² Batthyány Ferenc bán írja 1564 szeptember 13-án Nádasdynénak: „Én Isten akaratjából szombaton oda megyek Monyorókerékre és oda várom az menyegzősöket; mert engemet tőn Zrinyi uram főgazdájává!” — (Az én főzésemhez sem gondolok semmit, — írja nem hogy a máséra gondolnék.)

készítették a menyasszony jegyszoknyáját. Sok dolgot adott az úgynevezett *felimegek* készítése. Ezeket selyemmel és aranyfonállal hímeztek, a gallérukat és az ujjukat pedig aranyesipkével cífrálták. *A hazai szokás szerint a menyegző alkalmával ilyen drága felimegeket osztottak szét a férfiak között.* Az egykorú levelek gyakran ejtenek szót erről a szokásról. Nádasdy Tamás írja például Szluny Anna lakodalma előtt: „Számtalan üngöket kell adni a számtalan vendégnek.” (1559.) Zay János a nővérének lakodalma előtt szintén sürgette az ingek készítését, írván: „Immár erre idején kell gondot viselni, hadd varrnának öngöket; mert avval sok késedelem leszen s minden ember rajtam praktikál.”¹ És Zayné nemsokára jelenté: „Azmi ingek itthon vannak immár aranyjal bétoltettem, de selyem nincsen, kivel fel kellene varjni.” Ugyanő azt is megírja, hogy kacuka, hosszú suba kell a menyegzős lányoknak.²

Homonnay uram még női rokonait is ösztökélte az ingek varrására, mikor lakodalma, vagyis tisztessége napja közeledőfélben volt. Zrinyi Doricának például imígyen írt volt: „Mivel pediglen hogy ide az mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani: kívántatik az, hogy akkorra egynéhány inget csináltassunk jóidején olyakat, hogy kikkel meg se csufoltatnánk; mert azokkal idegen országból urak és főemberek lesznek.”³

¹ Zay-ugróci Zay-levéltár. 1571.

² Ugyanott.

³ Körmendi levéltár. Missiles, 1593.

A férfivendégek közt tehát drága, hímzett ingeket osztottak szét, miket akkor mellény helyett hordottak. A lányok majd mindenütt koszorút (pártát), az asszonyok pedig gyűrűket kaptak. A koszorúk avagy párták nem ritkán aranyfonállal kötött gyöngyökből készültek. A gyűrűket jobbára készen vették külföldön, leginkább Velencében.

A menyegzős nép jobbára együtt indult a lakodalmas házhoz. Török csaták, szabad hajdúk és haramiák kóboroltak mindenfelé s a menyegzős népnek nem ritkán fegyverrel kellett utat nyitni. Bizony megesett, nem is egyszer, hogy egyik-másik gavallér sebekkel borítva érkezett a lakodalmas házhoz. De az illyesmi senkit vissza nem tartott! Valami ellenállhatatlan vágy vonzotta az ifjút és az öreget egyaránt a lakodalomra. Tudjuk jól, hogy jámbor eleink nem voltak idegenek a viganlakástól; a boritalnak is szívesen ereszkedtek. De még sem ez, hanem a tánc csábította őket a menyegzőkre. Soha a tánenak nagyobb keletje nem volt, mint a hódoltság korában; soha annyit nem ropták a táncokat, mint ekkor. A lakodalom előtt még a vén emberek is gyógyítgatták köszvényes lábukat, hogy egyet-kettőt ugorhassanak. A vén Batthyány bánt 1562-ben már ágyra veté a köszvény, de mégis készülődött a Mérey kisasszony lakodalmára. „*Adnék kétszáz forintot, — írja — ha Mérey uram leánya menyegzőjén táncolhatnám! De nem igen kezdtem készen állni hozzája!*“ Batthyány Ferenc még súlyos betegsége idején is azon törte a fejét, hogy Czobor Imrének ő lesz a leánykérője s a lakodalmán a táncosztója. (1625.) Minden nagyobb lakoda-

lom után folyt a kérdezőskodés, ki mit és kivel táncolt? Országh Magdolna írja például 1564-ben Zrinyi lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: „*Arról is tudakozik kegyelmed, ha én ott kegyelmed egészségeért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségeért táncoltam. Az másikat magamért.*” Mindazkettőt penig a vőlegénnyel táncoltam.“ Ehhez még hozzáteszi, hogy a *főmenyegrő* péntekre esvén, a pénteknek tiszteséget adtak s így az asszonyok sok cipellőt nem szaggattanak el a táncban.

A hódoltság korában főasszonyaink házasították el a szolgálóikat is, adván nekik párna és szökrényre való pénzt. Aztán a lakodalmat is kiszolgáltatták. S a lakodalmon az urak is résztvettek és táncoltak is. Megesett akárhányszor, hogy holmi szegény szolgálóleánynak gróf volt a vőfélye, s igen hatalmas urak táncoltak a lakodalmán.¹ Ezt a demokratikus szokást a külföldi írók, kik nálunk megfordultak, csodálattal emlegetik.

A táncon kívül a régi lakodalmaknak egyik vonzó szokása volt az *énekesek és a muzsikások alkalmazása*. Vigasságos énekek nélkül a lakodalom meg nem eshetett. (Sok ilyen régi lakodalmi ének maradt ránk!) Bizony a lantosokat sem tolták ki az ajtón a lakodalmás házból! Sőt mézes pogácsával csalogatták

¹ Eszterházy László írja 1647 március 5-én Batthyány Ádámnak: „*Tegnap palatinus uram adta el* egy szolgáló lányát sekretáriusának. A várbeli asszonyokkal együtt eleget táncoltunk. Engem vőfénnyé tettek. Énnekem is kellett táncolnom. Vesselényi, Erdődy, Schlick grófok stb. is ott voltanak.“ (Körmendi levéltár. Missiles.)

oda. Bethlen Gábor fejedelemről tudjuk, hogy nem valami jó lábon állott Eszterházy Miklós-sal, de azért a lakodalmára mégis elkerette annak híres hárfását.

Ami magát a lakodalmat illeti, az (amint tudjuk) vacsorával kezdődött. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy 40—50 asztalnál szorongtak a vendégek. A rendet a zöld pálcás főgazda és a vicegazdák tartották fenn. Az első pohárköszöntést a főgazda tartotta a násznagyra és az új házasokra. Aztán egyik köszöntés a másikat követte. A poharat mindenkinnek fenékgel kellett kiürítenie. A vacsora után kezdődött a táncosztó vőfély szerepe. Ő rendezte a táncot. Az első táncot a násznagy járta a nyoszolyóasszonnyal, a másodikat a vőlegény a menyasszonnyal, a harmadikat a vőfély a kis nyoszolyával.

Miután a szokásos táncokat mind eljárták, a menyasszony visszavonult, fehérbe öltözött s haját lebocsátotta. Aztán visszatérve járta a násznaggyal a *menyasszony táncát*. Erre elbúcsúztatták őt szülőitől s a vőfély több ifjúval egyetemben az úgynevezett fáklyatánc kíséretében a hálóházba vitték a menyasszonyt s átadták a vőlegénynek.

A szülői hatalom ugyan nagyrészt már akkor megszünt, mikor a leányt megmátkásították, de a végleges elválás mégis a menyasszonytánc után történt. Ettől kezdve már a vőlegény volt az ura és parancsolója.

Másnapon az ebéden az új asszony már főkötőben jelent meg a férjével. Elhalmozták őket köszöntéssel és ajándékkal. Ebéd után ismét folyt a tánc, amíg meg nem fáradtak.

Szokás volt nálunk, hogy a főúri lányok

jegyszoknyájukat a menyegző után valamelyik egyháznak ajándékozták. Nem kicsi doleg volt ez, mert a jegyszoknya néha ezrekbe került. Értjük tehát, miért folyt olykor verseny az egyházak között egy-egy szoknyáért. Csak például említjük, hogy Batthyány Ádám generális leányának lakodalmakor többen kérték a menyasszony szoknyáját. Jakusith Franciska nagyszombati apátnő például imígyen írt volt Batthyánynak: „Az édes kisasszony emlékezetiért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szentegyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáját más szentegyházhoz ígérite volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltová minket.”¹

Mivel egy-egy hatalmasabb főurunk lányának a lakodalmán rengeteg sok ember jelent meg s mivel sokat ettek-ittak és sok ajándékot kaptak: egy-egy ilyen menyegzőnek a kiszolgáltatása egész vagyonba került. A hatalmas Báthory György írja leányának, Báthory Erzsébetnek lakodalma előtt, hogy lehetetlen az országgyűlésre felmennie: mert a lakodalmi készülődések mindenét fölemésztik! ² Zrinyi György Kristóf nevű fivérének kiházasítása alkalmával szintén azt írja, hogy teljesen pénz nélkül van; mert nagy pompát kellett kifejtenie! (In celebratione dictorum sponsalicorum eam reverentiam exhibere, quae debetur in tali solemnitate praestare amicis etc.)³

Végül meg kell még említenünk azt a jó

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1650 január 15.

² Cs. és kir. állami levéltár. Hung. 1574.

³ U. o.

szokást, hogy törvényeink nem engedték meg a lányoknak idegen országbéli urakhoz való adását. Ennek a szokásnak köszönhetjük, hogy főúri rendünk akkor még együtt érzett és együtt élt a nemzetünkkel! Azaz hogy el nem osztrákosodott. Csak például említjük, hogy Balassa András mostohaleányát egy lengyel hercegnek jegyezte el s ezért hűtlenségi pörbe fogták! (1587.) Széchy Margit lánya a cseh Lobkowitz-Popelhez ment nőül s ezért édesanyja kitagadta és kiátkozta őt!

XL.

A komáromi péntekösök.

Attól tartunk, hogy a jámbor olvasó a szombatosok példájára a péntekösöket is valami szent szerzetnek vagy felekezetnek véli. Hát előre hírré tesszük, hogy a szegény péntekösök nevén itt olyan elítélt embereket kell értenünk, akiknek a fejére pénteken olvasták rá a böles bírák szentenciáját. A komáromi bevett szokás szerint a törvénytevő bírák uraimék széket szerdán töltek, de a törvénybéli orvosság kiszolgáltatása, vagyis a büntetés végrehajtása mindig pénteken esett meg. Ezért az olyanokat, akikre a büntetést pénteken mérték ki, péntekösöknek hívták. Valakit péntekössé tenni tehát annyit jelentett, mint az illetőn a kimért büntetést pénteken végrehajtani. Mivel a halálos ítéleten kívül minden testi fenyítéket pénteken szolgáltattak ki, a péntekösöknek a száma meglehetősen nagy volt. Többnyire kisebbrendű bünösök voltak ezek, akik olyan vétekkel vétettek, amit ma bűnnek nem is tartanak. Ilyesek voltanak például a csacsogó, bosszúból pörlődő bohó aszszonykák, akik a nyelvükkel nem bírtak; a leánypártában levő szűzek, kik ifjú tüzzel és bolond elmével lévén, könnyen a pajkos legé-

nyek kezére adták magukat; aztán a lélekmondók, a lélekkel káromkodók, no meg az agyafúrt latrok, akik mindenkor a más búzájába metszették a sarlójukat. Mindezek a város kemény fenyítékje szerint péntekösökké tétettek. S ha egyszer a város piacán a porciójukat fölszedték, jámboroknak őket többé senki sem tartotta. Tisztességük-vesztett személyek voltak ezek, kiket megjámborítani még a bírák uraiméknak sem állt módjukban.

A komáromi piacon, más kulcsos városok példájára, kényelmes és magas kőpellengér állott. Oldalain inas-vaskarikák lógtak, hogy a bűnösöket oda bilincselhessék. A pellengér mellett kaloda, rostély vagy kalicka, aztán csiga, vasbolha s más efféle átkozott szerszám is bőven akadt. Az egész berendezést — igen találóan — teátrumnak is hívták. Ebben a városi teátrumban előadást minden pénteken tartottak. A szereplők a péntekösök és a hóhér legényei voltak; a nézőközönség a város népéből telt ki. A városi jegyzőkönyvek a tanuink, hogy sok megható színjáték, sok tragédia játszódott le itten. Hiszen a szegény szereplők szenvedése néha a fél város szemébe könyűt csalt. Hogy szórva-hintve vidám jelenetek is akadtak, mondanunk sem igen kell. A pajkos legények ugyanis a hóhérral néha olyan játékot játszottak s annyi csalafintaságot tettek, hogy a város kicsinyje-nagyja kacagott azokon.

A teátrumot vagyis a pellengért a tizenhat—tizennyolcadik században olyan fontos intézménynek tartották, hogy a városi tanácsnak sokkal több gondja volt rá, mint az iskolára. A dolog így volt rendjén! A teátrumban ugyanis a felnőtteket fenyítették és oktatták,

az iskolában csak a gyermeket. Illő volt tehát, hogy a teátrumra több tekintet légyen, mint az iskolára. S mivelhogy a dolog így volt, természetesnek kell tartanunk, hogy nem a tanítót, hanem a hóhért hítták mesternek! Ez a mester (vagyis a hóhér) belső ember volt és igen tekintetes perszóna. A fizetése is nagyobb volt, mint a tanítóé. Jobban is tartottak tőle, mint a tanítótól. Ő volt a teátrum főrendezője.

Tisztesség és böcsületes méltóság adassék a komáromi bírák uraiméknak, a törvénytevésben ők soha meg nem fáradtak. Amint mondani szokták, vigyázóké a törvény, s ök igyelmök folytonosan vigyáztak, őrködtek és figyeltek. S mivelhogy drága pénzen szép pellengért is állítottak, gondjuk volt rá, hogy az hiába ne álljon ottan. A törvénybéli orvosságot tehát rendre osztogatták. Péntekösnek való minden akadt, hiszen a perpatvaros állapot és a szóbeli marnakodás napirenden volt. A bírák uraimék tehát kényük-kedvük szerint törvényhez szólíthatták az ügyeseket és a bajosakat. S ha egyszer az ilyenekkel szembe kerültek, fő-főgondjuk volt, hogy a bűnt a lelkén senki el ne vigye, hanem hogy meg is bűnhödjék érette. „Embernek erkölcsstelenségek miatt — írják a komáromi bírák 1636-ban — az nagy Istennek haragja rajtunk napról-napra növekedőben vagyon. Isten parancsa, hogy az bírák a gonoszságot kigyomlálják!“ Ambátor nem valószínű, hogy a komáromi bírák az Istantól külön parancsot vettek a gyomlálásra, de azért mégis veszett kedvvel gyomlálgettak. Mivel azonban az igazi gyomot nem jól ismerték, sok hasznos füvet is kitéptek. Tisztükben járt a dolog, könynyen megtehették,

A jámbor, eszes és vigyázó bírák rég az örökkévalóság tengerébe pottyantak már, tehát haragnéven nem vehetik, s minket péntekössé nem is lehetnek, amért itt az ő gyomlálgtatásuknak a módját föltárjuk. Különben is nem rossz szándékból tesszük ezt. Hiszen negyedszázad óta emlegetjük őket és sok szép szót ejtettünk már róluk; hisszük, hogy az alábbiak is az ő istenességüket és az ő törvénytudásukat emelik a magasba.

Szerdai nap vagyon, a közönséges gyülekezetnek a napja. A törvénytevő bírák széket ülnek. Hej de sok embernek a szájában keserűre fordul ma a falat! Egymásután jönnek a pörössök és a pörtjelentők. Az isterázsák a tömlöcből a bűnösöket is kifogják és a bírák elé viszik, hogy őket péntekösökké tegyék másnak is a példájára! A főbíró, aki egyszemélyben valamennyi céhnek az atyamestere, szép sorjában szólítgatja az ügyeseket. Előállott a szép Böndő Panna is, s megigazítván patyolat-előruháját, illetén szókat szólt vala: Nemes és tisztelendő városi bíró uram és mind tizenkét törvényszék ülő bírák és esküdt uraim! Isten sok jókkal áldja meg kigyelmeteket mind fejenkint. Pört jelentek! Ilyen feleletem vagyon. Erre Panna asszony nagy tisztességtudással előadá, hogy Csup Jánosné Erzsók asszony Istantól és felebarátjától idegen lévén, őt az utca népe előtt olyannak hirdette, akit a legények a búzában hordoztanak. Nem jámbor asszony vagy — kiáltá reá Csup Jánosné. — Rideg (nőtelen) legényekkel gazdálkodtál mindenig. Péntökösnek való asszony vagy! Kiseprüztetlek Komáromból!

A szép Böndő Panna — mint maga mondja

— kővéváltan hallgatá e gyalázatos szókat, mivel életéért föl nem vett volna. Nem tartottak engem — mondá a bíráknak — mint Erzsók asszonyt a padláson. Jámbor és tisztelességbeli asszony volnék, s a jámborokat nem szokás a városból kiseprűzni. Hitemhez és tisztelességemhez nem illők az ő szavai. Az egy fejemnél drágább marhám nincsen, de ha a fejem is elesik, nincs mit tennem; leteszem, rakják rá a törvényt. Erzsók asszony pedig adja bizonysságát, hogy én olyan rossz asszony vagyok. S ha nem adja, díjon maradjon, mert a visszamondással (visszavonással) be nem érem!

Bírák uraimék szörnyüködve hallgatták az istentelen szókat, amikre Erzsók asszony vete medett. Mindjárt azon melegiben bizonysságra bocsátották az ügyet. A tanuk némelyike látomást, másika meg hallomást vallott. Akadt olyan is, ki erős tudományt tett. Erzsók asszony ügye és igazsága tehát szakadóban volt. De éppen azért, mivel hogy a mentsége csak tetetős s nem valóságos volt, Böndő Panna ellen erősen nyelvelt. A bíró eleget csigette őt, eleget ajánlotta neki, hogy a neheztelést a szívéből kivethetné. De Erzsók asszony nem vette be a jó szót. Mit tudsz te ahhoz, bíró! — kiáltá dühösen — ami szót Pannára ejtettem, reá is kerítem.

De bizony nem tudta reá keríteni. Mivel azonban a bírák uraímék néminemüképpen homályban voltak, egyelőre csak ilyen végzést hoztak: „Csup Jánosné Erzsók asszony azelőtt is kétséges személy volt, ki miatt a bírák uraímknak alkalmas időtől fogva nem kicsiny bujok és főtörésök volt, purgálja magát, hogy büntetlen!“ (1638.)

Bár a bizonyságszedésre elég időt kapott, Erzsók asszony purgációja még sem vált be. Dijon maradott, azaz hogy nyelvváltságra ítélték. Mivel pedig fizetni nem tudott, péntekössé tették, azaz hogy a hóhér kezére adták.

Jöve azután a bírák elibe nemes Thaly János, a komáromi nemzetes őrség seregszékje, aki Torzsa Ágotát paráznasággal vádolta. A dolog úgy esett, hogy Ágota a kertben gyomlál-gatván, Beczkói Györggyel nevetközött és enyelgett. Amint a szomszédok a nyájas szókat hallották — komáromi szokás szerint — a sövényből egyszerre négy-öt asszony vigyázó feje előtűnt. Ágota mit sem tudván a leskelődőkről, Beczkói Gyurival a házba ment. A szomszéd Tóth Sára ekkor lélekszakadva rohant a községházába s a nagy esetről hírt tett a tömlöctartónak. Ez aztán a legényt azonnal megfogta. A szerelmespár a bírák eleibe kerülvén, Ágota őszintén megvallotta, hogy a szerelemre volt ugyan akaratja, de a bűnt el nem követte. Bár a beszedett tanubizonyságok sem raktak rá semmi bizonyos bünt, a bírák csupán a gyarló gyanuság alapján ilyen törvényt mondtak a fejére: bár homályos a dolog, Ágota pénteken a prélikáció alatt a pellengérben legyen. Aztán a hóhér üssön tizenhatot rája és búcsuztassa ki a városból tizenkét mérföldre. Ha ennél közelebb a város táján megfogják, fejét veszik vagy a Dunába vetik.¹

Ezekenél súlyosabb esete akadt a szegény Kun Pannának. Azzal vádolták őt, hogy a va-

¹ A jegyzőkönyv szerint Torzsa Ágota azért kapott ilyen enyhe büntetést, mert — mint a bírák maguk mondák — „homályos az dolog“.

rázsláshoz tudott, s hogy büjöléssel és bájolás-sal szerelémre hajtotta a legényeket. Az egyik tanu — a bírák leírhatatlan rémülésére — azt a vallást tette, hogy őt Kun Panna varázsló kutya képiben megvesztette. A másik tanu abban látta a boszorkányságot, hogy tőle péntölös üngöt kért. Az egyik szerint Panna néki azt ígérte, hogy ha a füvek kigyünnek, meggyógyítja. A másik szerint, akiket Panna orvosol-gatott „magokon esett nyavalýák miatt heptikálni láttatnak“. Akadt olyan tanu is, aki hite szerint vallotta, hogy Panna „kutya képiben egy éjjel reá ment és megveszté“. Az ördög mesterségét látták abban is, hogy az egyik tanu, mikor Panna küszöbét átlépte, a lábát kificamította. A bírák uraimék súlyos esetnek vették azt is, hogy Panna a szomszédasszonyát zsírfogni megtanította.

A beszedett bizonyások világosságot gyűjtöttak a bírák uraimék fejében. Kun Pannát tehát, mint embervesztőt, kinek tudós hatalma vagyon másnak megrontásában, elsőben csigára (kínzásra), aztán fejvételre ítélték. A halálos ítéletet azonban nem hajtották rajta végre.¹

A komáromi eszes, vigyázó és éber bíráknak nemesak boszorkányokat, de kanboszor-kányokat is sikerült felfödözniök ! Ilyen volt például a „förtelmetes“ Rancs András. A büjösök és bájosok törvénye szerint neki is meg kellett volna halnia, de a bíróság különös kegyelemből péntekössé tette őt, mondván a fejére ilyen szentenciát: „Minthogy három bi-

¹ Az 1693. évben Tassy Zsuzsannát boszorkányság miatt elégették; mert „nemcsak az embereknek, hanem az állatoknak is istentelenül ártani merészelt“.

zonyság által világosan megbizonyodott, hogy Rancs András azt mondotta, hogy ö az embert úgy is meg tudja kötni, az mely kötis-
nek halál lenne az víge, de úgy is, hogy meg-
gyógyulna; mely nyelveskedisért az boszor-
kányok és bűjösök és bájosok ellen kondált
törvénynék büntetését megérdemelné: minden-
azonáltal diversis ex rationibus az nemes tör-
vinyszék ily súlyos törvényeknek büntetésétől
recedálván, ex speciali sedis gratia Rancs
Andrásnak egyéb büntetése ezuttal nem deter-
mináltatott, hanem ötven pálcával keményen
megcsapattatik. És az városból az csapás után
mindgyárást menten menjen ki és többül Komárom
városában bejönni ne merészelen. Mert érdemlett büntetését el nem kerüli, ha különb-
en cselekedni tapasztaltatik.“

A szegény jó Kocsis Benedekné Piroska asszony is erre a sorsra jutott. Nem volt néki más hibája a meleg szívén és a szerelmes természetén kívül. A bírák uraimék azonban a szerelemnek halálos ellenségei lévén, Piroska asszonynak is kimérték a lencsét.

A szegény Piroska nagyon kedvelt asszony lehetett Komáromban, mert az egész város könnyezve kísérte őt végső útjára. Utolsó óráján — írja a városi jegyzőkönyv — az egész őt követő nagy sereg nép előtt visszavonta az egyik tanura tett vallomását. Hamis szó jött ki az ajkán, — zokogá Piroska — mert ő nem látta, hogy a tanu tejet fejt volna a fából, ellenkezőleg, ő vette el a tehénnék a tejét.¹

¹ III. számú jegyzőkönyv, 1630. E vallomásra mondja a jegyzőkönyv: „az ki egy dologban nem igaz, másban sem az“.

Hozák vala Gáspár Péter uramat a bírák elébe. Vidám és nevettetős ember volt ökegyelme mind józan, mind boros állapotjában. Most is mókával és tréfával próbálta magát purgálnia. Az volt a bűne, hogy az estvéli dobolás után részegen ballagván hazafelé, hamis hírrrel fölverte a várost. Gáspár gazda ugyanis széles jókedvében teli torokkal üvölté az éj csöndjébe: jön a török, jön a tatár. Bár csak ő maga jött, s ő is imboldyogva és tántorogva, azért a városi isterázsák ész nélkül rohantak a toronyba; veszettül dobolni kezdtek, félreverték a harangokat és kilőtték a puskáikat. Aztán fegyverbe szólíták a város népét. A jámbor céhek szerszámos népe csak úgy pörén szaladt az utcára. A sötétkor aztán egyik a másikat püfölte; az egyik futott, a másik szaladt, de valamennyi félt és kiabált. Gáspár gazda nagy lelki gyönyörűségére olyan zajdulás, olyan zúrzavar támadt, hogy csak az Isten mentette meg a várost az emberhaláltól.

A bírák uraimék szerint ez a komédia halásra is izzonyú cselekedet volt Gáspár Péter-től. A törvény előtt hiába is mentögette magát Péter gazda a részegségével, a bírák kimondták a marasztságot, azaz hogy Gáspár uramat péntekössé tették. „Kegyelemből“ csak három pálcára, azaz száz botütésre ítélték őt. A mester a következő pénteken (1648-ban) becsülettel rá is olvasta. S mikoron Pétör gazda kékre vert testtel a pellengérről levánszorgott, a kiabálástól ugyancsak elment a kedve. Bizony-bizony olyan volt ökigyleme, mint az által szakadt eb, mely még az ugatást is rösteli.

Úgy Boesky járása után — nem tudjuk mi okból — a komáromi szabó-céh mestereinek

meglehetősen rossz híre támadt. Egymásközött civakodtak, a többi becsületes céh előtt meg kevés becsületük volt. Az 1607. évben történt, hogy Csonthó Gál uram a bor mellől fölkelvén, hazafelé ballagott. Bandukolása közben belébotlott Kelemen György uramba. Hol lakoztál György uram? — kérde Csonthó. — A jámbor szabókkal lakoztam, — felelé Kelemen György. — Elég istentelenekkel ittál, — mondá Csonthó, — ha azokkal ittál!

A becsületes szabókra ez oly nagy sérelem volt, hogy — mint Kelemen mondá — semmi díjért föl nem vették volna. Ezért Csonthó ellen pört jelentett, bár ez változó kérte őt, ne búsítana bírót e pár szóért. Ez a pör még „le sem szálltott“ (meg sem szünt), mikor a szabók ügye megint a bírák elé került. Ezúttal — nagy szó ez! — maga a szabócéh tett panaszt Szabó Ferenc céhmester ellen „néminemű macskának megölése miatt“. Ez a nagy eset úgy történt, hogy Szabó Ferenc uram a műhelyben a céh macskáját a singgel szerével ütötte. A macska az ágy alá futott. — Vigyétek ki a kutyamalacozta dögöt, — kiáltá Szabó uram a hadvezérhez illő hangon — mit rusnyálkodik ottan! A macska akkor még eleven volt, de mire az inasok az udvarra vitték, kinyikkantotta a páráját. A törvényhez szólított Szabó Ferenc uram ez eset miatt majdhogynem péntekössé lett. Szerencsére a céhbeli jámbor főemberek eszökbe vették, hogy ez a céhre is sérelmes lenne, azért tehát Szabó Ferenc mellé állottak. Ily módon őkegyelmére semmi bizonyos nem rakódott. A beszedett bizonyások is inkább mentették, mint súlyosították őt. Ezért a bírák „elmetszették a törvényt“ (megszüntették

az eljárást) és a felek között csököt vetettek, azaz kimondották, hogy aki a céhben a békeséget ellenkező szóval fölbontaná, csöki (bírsága) neki száz forint legyen, melynek fele a bíráké, másik fele a megálló félén leszen.¹

Szabó Ferenc ily módon megmenekült a pellengértől. De hogy a bírák uraimék hiába ne tanácskoztanak légyen, legalább azt meg-hagyták, hogy a szabóinasokat, amiért gázdájuk ellen vallottak, jól megvesszőzzék.

Említettük már, hogy a komáromi bírák különösen a szerelmesek ellen indítottak gyakori háborút. Úgy látszik, hogy ökigyelmök mindenféle szerelemnek esküdt ellenségei voltak. A lánynak és a legénynek nyájas beszélgetése is untig elegendő volt arra, hogy a törvény elé kerüljenek. A város jegyzőkönyvei világosan hirdetik, hogy a legtöbb péntekös a szerelmesek közül került a pellengérre. Tehát a szerelemnél veszedelmesebb dolog alig akadt Komáromban. Szendy Fruzsina és Mihály deák például (1646-ban) boldog jegyesek voltak. Már gyűrűt is váltottak. Mivel azonban szeretkezéssen fogták őket, majd hogy péntekösökké nem lettek. A bírák csak bölcs számításból büntették őket ötven forinttal. A városi torony ugyanis épülőfélben volt, de mivel a bírák elegendő pénzzel nem rendelkeztek, a szerelem

¹ Az ítélet szórul-szóra így szól: „Annakokáért az mi intésünkre s több uraimék is, kik az békességet velünk egyetemben szerették, a feleket békességre vitték. A céhmesterek elmtsztették az törvényt s egymást mi előttünk szépen megkövették. Ha ki az egyességet megszegi 100 frt. a csöki, melynek két része a bíráké, egy pedig a megtartó félén.“ (1617.)

díjából építgették a tornyot. Szendy Fruzsina 50 forintját is erre fordították.

Bizony-bizony a bírák uraimék az asszonyi renddel nagyon rövidesen bántak el. A leányt, aki anyját szidalmazta, agyonkövezésre vagy kézlevágásra ítélgétték. Az asszonyt az ura szakállának a szaggatásáért három pénteken száz botütéssel büntették. De a férjnek hatalmat adtak, hogy a feleségét megverhesse és veréssel oktassa. Az 1641-ik évben például a bírák ilyen törvényt hirdettek ki: „Ha az asszony az urát méltó vereségre ingerelné és okot adna rá, ami ilyenkor az urától rajta esik, szenvednie kell!“

Azonban ha valamelyik férj kelleténél jobban ellátta volt a feleségét, bizony a bírák megbüntették. Ezért ülte például a tömlöcöt 1641-ben Horváth György uram. Mikor kegyelmezett esedezett, a bírák ezt a szentenciát mondták a fejére: „Azmi sanyarú és hidegséges fogáságot szenvedett, azt most egyéb büntetés nélkül szenvedje s ha elegendő ok nélkül, méltatlan veri az feleségét, három pénteken minden törvény nélkül megpálcázatva százszáz ütést szenvedjen.“ E szigorú büntetéssel ellenkezik az az ítélet, melyet Fazekas Péter és felesége ügyében adott ki a bíróság 1634-ben. „Péter uram — mondja a szentencia — megbüntetheti a feleségét, de részegségében ok nélkül nem tartozik háborgatni. Az büntetésben penig az mértékletességet megtartsa; testében és csontjában meg ne rontsa, hanem úgy tanítsa, oktassa és büntesse az asszonyt, azmint tiszteességbeli házasférfiakhoz illik. Feleségének szomorúságára ne légyen.“

A bírák a szerelem mellett a káromlást is

iszonyú bünnek tartották, tehát a káromkodókat is rendre üldözték.

Az 1648. évben Nagy János uram, nem férvén a bőrébe, a saját lelki tanítóját: a pápista pátert ördögadta lelki hóhérnak mondotta. E hallásra is iszonyú vétek a szemfüles bírák fülébe esvén, a szegény Nagy Jánost a törvényhez szólították. Nagy János uram a szék színe előtt minden módon igyekezett magát elégségesképpen purgálnia. Sajna! a bírák a halott bizonyoságnak nyakát szakasztják vala. Megérdemelné — mondják a bírák az ítéletben — a kövel való agyonverést, meg hogy nyaka csigáján a nyelvét kivonják! Ha a bírák e napon véletlenül nem az irgalom köntösét hordották volna, bizonyos, hogy Nagy János uramnak a nyelvét meggregulázták volna. De így irgalomra lágyulván, esupán péntekössé tették őt, száz botütést (azaz három pálcát) rendelvén törvénybéli orvosságnak.

Bizonyos dolog, hogy Horváth János uramat is az ördög tüzelte, mikoron az úrnak 1666. esztendejében a helvétiai konfesszió lévő reformátusok előtt a nyelvével imígyen okoskodott: „Micsoda az ti hitetek? A pogánynál is alábbvaló! Jobb hitök van a törököknek, hogysem a kálvinistáknak!”

A törvény színe előtt Horváth János uram hirtelen megváltoztatta a kálvinistákról mondott szentenciáját. Jámbor és igaz hitnek mondá a református vallást, mely a nagy Isten dicsőségét Komáromban is utóérhetetlen magasságra emelte. Nem szidta ő — úgymond — a kálvinista vallást sohasem. Mindössze csak annyit mondott, hogy a kálvinistáknak nincs ünnepjük, sem böjtjük.

A szembéli bizonyások azonban reákerítették Horváth uramra a gyalázatos szókat, miért a bírák őt is péntekössé tették, a közönséges piarcon száz botot rendelvén számára...

Ime, ilyen módon támadtak és gyarapodtak Komáromban a péntekösök. A bölcs bírák minden szerdán gondoskodtak arról, hogy péntekre elegendő szereplő jusson a pellengérre, azaz, hogy a teátrumba. Ezért a nyelvükmosó anyókákat, a szerelmes asszonykákat, a leány-pártában levőket, a pajzánkodó rideg legényeket, a pajkos latrokat és az egyház ellen vétőket nagy buzgósággal avatták péntekösökké. Még azt a komáromi kereskedőt is ilyenné tették, aki debreceni embert hordozott a szekérén. A bölcs bírák ugyanis azt tartották, hogy hamishitű mind és rossz ember az olyan ember, aki a magafélét (földijét) elhagyja és más embert hordoz a kocsiján.

Elérkezvén a péntek, vagyis a teátrum napja, a reggeli dobolás után a pellengér tája hamarosan megélénkült. Gyültün-gyült a nép. A szereplőket, vagyis a péntekösöket a tömlöcből kifogták s nyakon kötve vagy láncra vetve a piacra vezették. Egyik nyelves asszonyt a kalickába tették, a másikat a kalodába zárták. Ezt a legényt kövel a nyakán a pellengérhez láncolták, amannak a nyakába táblát vettek, szép cifra betükkel ráírván a bünét. A pellengérre is fölvittek néhány asszonyt és leányt s koldusokat állítottak melléjük, akik a bünüket megkiáltsák. És ezeknek a szerencsétlen péntekösöknek a reggeli dobolástól a prédikáció végéig így kellett állaniok a járók s kelők előtt! Véget érvén az istentisztelet, a nép a piarcra tódult. Odajöttek a bírák és az

esküdt uraimék is. Kezdődött az ingyenes színjáték. A mester (hohér) marokkötésben cipelvén a mogyoróbotokat, az isterázsákkal együtt a pellengérre ment. Aztán sorjában lefogták az asszonyokat s lányokat. A ruhájukat az isterázsák tartották, a hohér meg rájuk verte a kimért botütést. Az elítélték sikoltozása, jaggatása, a hohér és az isterázsák káromlása tölté be a piarcot. A nézők jórésze, különösen az asszonyrenden levők, a megkínzottakkal együtt sírtak. De olyanok is akadtak, akik kacagásra fogták a dolgot s vihogva nevetgéltek. Elvégződvén a botorzás, a veréstől elbágyadt s szégyentől gyötört asszonyokat és leányokat a pellengérről levitték. Most a szeretőtartás miatt elítélt lányokra került a sor. A hohér a szerencsétleneknek a homlokára tüzes vassal bályeget sütött!

Aztán a legények és a meglett férfiak következtek. Az ilyen péntekösökre (majdnem kivétel nélkül) egyhuzamban százat vertek. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki egyszerre ennyit megbírt.

Véget érvén a botorzás, a hohér az amúgy is csúffá tett asszonyok és leányok fejére szalmakoszorút vetett (néha meg kocsiba fogta őket), aztán a Vigasztaló közire menő utcán át kivesszőzte a városból. A kiüzbötteket nem ritkán a város egész népe sírva-könnyezve kísérte. Hiszen rendesen utoljára látták a szerencsétleneket.

És ez az embertelen, durva és lelketlen eljárás három századon át dívott nemcsak Komáromban, de a többi városunkban is. Így festettek azok a sokat emlegetett régi jó idők! Bizony vakok vezették akkor a világtalano-

kat. A pápisták és a kálvinisták rideg és kérlelhetetlen aszkétizmusa virágkorát élte. És minden a két felekezet azon fáradott, hogy az emberből kiirtsa azt, ami benne emberi. Ezért a legcsekélyebb botlását is kegyetlenséggel üldözte. Ebben persze nem a bírák voltak bűnösök és tudatlanok, hanem a kor, mely a bírákat szülte.¹

¹ Az összes, itt felhasznált adatok Komárom város jegyzőkönyveiben találhatók.

XII.

Ergo limitáljunk.

Bizony-bizony nem hiába emlegetik öregeink a régi jó időket ebben a mostani drága világban ! Mégis csak másként ment akkor a világ sorja, mint most. Olesó élet, sok és jó dolog kevés pénzért — ez volt akkor a rendes állapot ; ma bizony épp megfordítva áll a dolog ; drága pénzért is kevés és rossz élelem-hez jutunk. Ki tehet róla, mikor manap még a legutolsó kofának is van annyi hatalma, hogy a vevő rovására maga szabja meg árucikkeinek árát. Az iparos, a kereskedő, a termelő annyiért adja a portékáit, amennyiért neki tetszik, s hiába panaszkodik a vevő, ez ellen nincs orvosság. Akár jó a termés, akár rossz, a pékek minden kicsiny és drága süteményt árulnak. Haj ! de nem így volt ám az régen ! Volt az ilyen eljárás ellen városaink és megyéink kezében egy hatalmas fegyver, úgy hítták, hogy *limitáció*. A kereskedő, az iparos, a kofa stb. akármit árult légyen is, csak a limitációban megszabott áron adhatta el cikkeit. A közönség zsarolásának tehát ily módon eleje volt yéve.

Limitációt az időhöz és körülményekhez képest évenkint többször is tartottak. Ha bő termés volt, ha élelemszükség állott be, ha az iparosokra valami miatt megneheztelt a közönség, vagy ha üres volt a város kasszája és egy kis pénzt szerettek volna benne látni: felhangzott a tanácsban a sok emberre veszedelmes jelszó: „*ergo limitáljunk*“ s a bajon a legtöbbször segítve volt.

Mivel maga a limitálás csak a fogyasztóközönség javára szolgált, a bőles városi tanácsok úgy csinálták a dolgot, hogy a városi kasszába is jusson valami. Ezért a limitáció alkalmával a megállapított árhoz még *aufslágot* is rendeltek. Ezt az aufslágot aztán az eladóknak a város kasszájába kellett fizetniük. Komárom városa például nem bírván a tanítót és a harangozót fizetni, — amint a jegyzőkönyv írja — „az három státusok az husra aufslágot vetni kinszerítettek.“ Eszerint a mészárosok minden font hús után félpénzt a város kasszájába fizettek.¹ Ugyanez történt a boreladásnál is, csakhogy a borgazdák már minden eladott csöbör után 40 pénzt fizettek a város üres kasszájába.

A limitálás a doleg természeténél fogva igazában az árdrágítás megakadályozására szolgált. Éppen ezért a limitációt vagyis a hatóságilag megállapított áraknak áthágóit keményen büntették. S a kegyetlen büntetéseknek meg is volt az eredményük. A hatóságok sikeresen vették föl a harcot az árdrágítókkal.

¹ Komárom város jegyzőkönyve, 1737.

Árdrágítók minden voltak, de nálunk más néven nevezgették őket. Valamikor ugyanis kufárokknak, előslegvásárlóknak, komplárokknak, csihéseknek, kuszméreknek, fiséreknek, kuceknek stb. hívták őket. Az ő felekezetükhez tartoztak a himpellérek is, akik a bőcsületes céheken kívül kontármesterséget üztek. Az árdrágítókat szolgálták az úgynevezett marhagyűjtők, gőbölyszedők, bőrgyűjtők is. Amint e nevek mutatják, az árdrágítók felekezete már a letűnt századokban is igen népes volt. Pedig hát a nevezetteken kívül az árusemberrek, a hátas, nyilas és kádas kalmárok, meg a nyílvető sátorosok közt is minden akadtak olyanok, akik, ha módját ejthették, derekasan fölverték a portékájuk árát. A megyéknek és a városoknak tehát ugyancsak résen kellett lenniök, ha az árdrágítók mesterkedéseinek gátat akartak vetni. És ők résen is voltak s amennyire emberileg lehetséges volt, meg is akadályozták az árdrágítást. E célra hatalmas fegyver volt a kezükben, úgy hívták, hogy *limitatio*, azaz árszabás. minden ipari és élelmiekknek megszabták a törvényes árát s jaj volt annak, aki a törvényes árnál magasabban adogatta portékáját. Az ilyen bizony a pellengérre került s a városi nép nagy gyönyörűségére olyan százat vertek a farára, hogy soha el nem feledte. Mivel a limitációt sokan úgy játszották ki, hogy hamis mértéket használtak, ezeket is könyörtelenül megbotozták. Komárom városának egyik, kétszáz év előtt kiadott limitációja mondja például: „Ha pedig a legények közül akár nemes, akár sereg, akár városi renden legyen az, ha rajta tapasztaltatik, hogy hamisan mérné a húst,

tehát ahányszor csak rajta tapasztaltatik, publice a piacon megesapattatik száz pálcával.”

Még rosszabb soruk volt a pékeknek. Ezeket, ha csak valamicskével kisebb süteményt vagy kenyeret árultak, a vízbe vetették. Ez a szokás még a tizennyolcadik században is járta. Az 1721. évi limitáció mondja például: „Cipó limitációja a régi marad, — addito hoc — hogy 25 pénzes kenyér legyen 13 font és folyebb ne süssenek. Ha penig ezen limitáció valaki által violáltatik, tehát elsőben ha rajta tapasztaltatik, kiülömben konfiskáltatik. Másodszor, ha tapasztaltatik, a péket régi mód szerint hajókra felállítván, Dunába báveket! Sütő asszony kenyere először elvétetik, másodszor piacon a theatrumon (pellengéren) fölállítatván s nyakára kötvén kenyerét, bíró uram által rendőlendő bizonyos ideig ott fog állani.”¹

A hivatalos limitációknak köszönhetni, hogy az élelmicikkek ára még a súlyos időben is igen kicsiny volt. A XVI. és XVII. században a húsnak és a szalonnának fontja rendesen 1—2 krajcár volt. A XVII. század végén már általános volt a panasz a nagy drágaság miatt. Az 1693. évi limitációk szerint például a kilenc latos nagy zsemlének ára egy krajcár, a két fontos kenyérnek ára két krajcár volt. A marhahús és a szalonna fontját öt és fél krajcáron mérték. Egy akó sör 1 forint 35 krajcár volt. A dunai pontynak és harcsának fontját öt krajcáron adták. S uramfia, abban az időben ez árak miatt keservesen panaszkoztak!

A limitációk nemesak az árakat szabták

¹ Komárom város 1721. évi jegyzőkönyve.

meg, de a céheket is kötelezték, hogy elegendő élelmicikkről gondoskodjanak. Az 1699. évi komáromi limitáció például kimondja, hogy ha pénteken és szombaton nem leszen elegendő hal a piacon, „régi szokás szerint a fő céhmester harmadmagával ragadtassa meg a céhmestert, s mindaddig tartassa fogva a tömlöc fenelekén, míglen egyik pintekről a másik pintekre, bővesen és elégségesen viza, tok vagy másféle köteles hal nem lészen, midőn annak ideje lészen.“¹

Mondanunk sem kell, hogy a limitálás a vendégfogadókra is kiterjedt. Az ételek árát ezekben sem volt szabad drágábban adni, mint ahogy azt a limitáció megszabta. Csak például említiük, hogy Csongrád megye 1813-ban a vendéglői árákat imígyen limitálta volt: egy porció leves, bármiféle legyen is, 2 krajcár; a marhahús a hozzávalóval egyetemben 4 krajcár, a becsinált 8 krajcár, a rostélyos vagy a vesepacsenye 4 krajcár, a sertéshús 8 krajcár, egy negyed csibe, liba vagy kacska 8 krajcár. A limitáció szerint a pecsényékhez ingyen saláta járt. Ha — mondja a nevezett limitáció — társaság ebédel a vendégfogadóban, akkor három tál étek fejenkint 10, hat tál étek pedig fejenkint 30 krajcárba kerül.

A napoleoni idők ez árszabása világosan mutatja, hogyha lassan is, de folyton emelkedtek az árak. Nem csoda hát, ha jámbor eleink már ekkor is a régi jó időket emlegették.

A drágulás miatt az úgynevezett remekes ebédeket is alább kellett szállítani. Valamikor

ez az úgynevezett mesterasztal rogyásig rakva volt étellel. De a XVIII. században a városi tanácsok a drágaságra való tekintettel ezt is a „minimumra“ redukálták. Ezentúl aztán a mesterlegény felszabadulásakor a remekes ebéden csak ezek a fogások szerepelhettek: 1. Kolbászos leves. 2. Tehénhús tormával. 3. Savanyúkáposzta hússal. 4. Rizskása tyúkhússal. 5. Bárányhús citromos lével. 6. Fehér pecsenye, csibe, malac és sült lúd. 7. Saláta. 8. Fánk.

Amint látjuk, a „minimális ebéd“ még mindig eléggé tisztességes volt!

A limitálás nemcsak az élelmicikkekre, hanem mindenre kiterjedt. Ha valaki bort akart csapraverni, előbb nem tehette, míg a bíró a törvényes kóstolást meg nem ejtette. Azért a borgazdának a kimérés előtt egy pohár bort kellett a bíróhoz küldenie. (Ez volt a *látó-pohár!*) A bíró megitta a bort s aztán kimondotta, hogy hány krajcáron adhatja pintjét a gazda. Ez a szokás az egész országban járta.¹

A limitáció kiterjedt az iparcikkekre is. Pontosan meg volt szabva, mibe kerül az ezer-ráncú somogyi pendel, a tányéros bugyogó, a zsinóros pruszlik stb. Az árszabások szerint egy francia „pantalló, lájibili, jánkli és frák“ együttvéve alig néhány forintba került. Ami a hatóságoknak nem tetszett, annak készítését a limitációk alkalmával egyszerűen megtiltották. Csongrád megye például a széleskarimájú kalapok készítését tiltotta meg. Az 1813. évi limitáció mondja: „Az úgynevezett zsiványkalapok illendőségét felülhaladó karimájukkal

¹ Néhol ezt a teendőt külön alkalmazottak, az úgynevezett borbírák végezték.

egyedül gonoszságok elkövetésére rejtekül s titkolásul szolgálván, illetén kalapoknak készítése elvételük s elvesztésük fenyítéke alatt szorosan megtiltatik.“ Bács-Bodrog megye meg a rác ötvösöket tiltá el a munkától ; mert rossz ezüsttel dolgoztak. Majd minden városunkban tilalmazták a női divat túlkapásait. Akik például „fejtetőre épült filegóriában“, lószőrrel kitömött bofanában (turnürben) és cafrangos kalapban jártak, még a templomból is kivezettek. Akik a templomokban kivágott ruhában jelentek meg, azokra a hajduk kendőt borítottak. Majd minden városunkban eltiltották a nőket a váll- és a mellfűző viselésétől, „mivel az asszonyállatoknak egészségükre és szép formájukra nem kis kárral értetik meglenni.“

A hatósági limitációknak s a velük járó súlyos botbüntetéseknek megvolt a kívánt eredményük. Az árdrágítók száma mód nélkül megapadt. Inkább csak ott dolgoztak, ahol a hatóságok keze nem ért. De még itt is csak nagy titokban üzték a mesterségüket.

A limitáció csak egy téren nem hozta meg a kívánt eredményt. A húsellátás dolgában kevésre mentek a limitációval. A szarvasmarha árát nem lehetett limitálni, mert az folyton változott. Ellenben a hús árát limitálták. Így aztán a mészárosoknak igen sokszor olcsóbban kellett adniok a húst, mint ahogy ők vették.¹ Sok mészáros tehát tönkrement vagy fölhagyott a mesterségével. Ekkor — a

¹ Innét van, hogy a külföldi nagyobb városok hatmas összegekkel támogatták a mészárosokat. Nürnberg, Augsburg, München, Bécs stb. néha 20—30 ezer forintot is adott mészárosainak.

XVII. században — kezdődnek nálunk a községi mészárszékek. Az úgynevezett székbírák és húslátó mesterek szerzik a marhát s a város kiméreti a polgároknak. Debrecen városa volt az első, mely ily módon igyekezett megakadályozni a hús drágulását.

A XVI. és XVII. században a marhakereskedés volt az ország legfőbb jövedelmi forrása. Az alföldi tőzsérek (marhakereskedők) akkor még kizárolag született magyarok voltak. Őket még a kinestár is országfenntartó elemnek mondotta. Tanult, járavaló emberek voltak ezek, akik bőséges jövedelmükön iskolákat és templomokat építettek az Alföldön. Ezeket a tőzséreket sohasem találjuk az árdrágítók között. De az országos vásárok alkalmával az igazi árdrágítók a marhaindításkor tizenöt mérföldre is a tőzsérek elé mentek s fontszámra vették meg tőlük a marhát. Aztán hamarosan nyereséggel túladtak rajtuk. Egy és ugyanazon marha ugyanazon vásáron ötször-hatszor is eserélt gazdát s természetesen minden drágább és drágább lett. Hogy az árdrágítók ezen munkáját megakadályozzák, az úgynevezett *előslegvásárlást* szigorúan betiltották. III. Ferdinánd király ez ügyben magyar nyelvű kiáltványt (Ruef) is bocsátott ki. A tőzsérek tehát tartoztak a marhát a vásárokra hajtatni. Ott azután az *összességgel való vásárlást* betiltották. A vásár elején csakis kicsinyben volt szabad vásárolni, még pedig első sorban a mészárosoknak. A mészáros azonban a vett marhát lábon többé el nem adhatta, hanem ki kellett mérnie. Idegenek a hetivásárokban csak akkor vehettek, mikor a helybeliek már bevégezték a vásárlást. A komplárok,

kuszmérek, csihések stb., akik az idegenek számára szokták a marhát összevásárolni, kemény vigyázás alatt voltak. S ha rajtacsípték őket, ugyancsak példásan büntették.

Mindezen intézkedéseket a vásárbírák és a látó mesterek szigorúan végrehajtották. Azaz, hogy a rendeletek áthágóít azonnal elfogatták. S akit egyszer rajtacsíptek az árdrágításon, annak ugyancsak kimérték a lencsét. A szokásos megesapáson kívül ugyanis még árúit is konfiskálták.

XIII.

A régi magyar trombitások.

A török világ lovagias korszaka elmúlt. A prometheuszi tűz, mely a XVI. században a nemzeti eszme hőseit és vértanuit nevelte, ki-aludt. A lantosok, kik végháizról-végházra, kastélyból-kastélyba járva a vitézi énekeket szerzették és nótájukat pöngették, elnémultak. Dalaik, mik egykoron a magyar ifjúságot lelkészítették, felejtve voltak. A hosszú háború után a XVII. század hanyatlása köszöntött be minden nyomorúságával és szenvedésével. Mondhatatlan szűk idők jártak nálunk. A végbeli vitézek rongyban csühödő koldusokká váltak, akik jobbára a kenyérért s nem a hazáért harcoltak. Az erkölcsi elvadulás s a gazdasági romlás évről-évre fokozódott. A régi szabadság is pusztulófélben volt. A védelmünkre küldött császári hadak elnyomóink lettek s az udvar a nemzet ezernyi sebére olaj helyett épít öntött. Jobbjaink kétségbeesve látták a nemzetet fenyegető veszedelmet, de intő szavuk süket fülre talált. A legtöbben ugyanis nem arra gondoltak, hogy az ország megbontott kerekeit pántozzák, hanem azon törték a fejüket, hol és miként juthatnak egy-egy jó naphoz. S minél súlyosabb idő nehezedett ez országra, fiai annál

többet nyultak a búfelejtő pohárhoz. Ittak boruk fogytáig s a pohárköszöntéseknek se hossza, se vége nem volt. A „vigan lakástól“ nálunk senki idegen nem volt s bár mindenki tudta, hogy a tobzódásnak termése mindenki bal-szerencse: keresve-keresték az alkalmat, hogy kitombolhassák magukat.

Már a XVI. században mód nélkül járta nálunk az ivás és a tánc. A XVII. században, az általános hanyatlás e korában pedig még jobban lábra kapott. Pázmány Péter írja a maga koráról: „A több vétkek között azért rontotta és pusztította Isten a mi szegény hazánkat; mert a szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogy ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért: nem kellene sem vízözön a török veszedelmére, mind borban halnának meg!“¹

Bethlen Miklós Thököly Imre fejedelem apjánál lévén látogatóban, erről a következőket vetette papirra: „Késmárkra menénk gróf Thököly Istvánhoz, kinek Telekyvel igen szoros barátsága volt. Szörnyű vendégség, részegség, muzsika, tánc, vadászat, mulatság telék el tovább egy hétnél; mert Thököly István ebből a rosszból Magyarországban minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott. Józanok is voltunk ugyan néha én és Teleky Mihály; de a gazda és a többi vendége kívülöttünk minden istenadta nap részeg volt és gyakrabban két-szer is napjában.“¹

¹ Bethlen Szelepesényi érsekről is azt írja, hogy naponkint leitta magát.

Ha az akkori politikai és társadalmi életet ismerjük, az efféle jelenséget nem nehéz megértenünk. Hiszen az elkeseredett és a szenvédő ember ott lop örömet, ahol lophat; abban keres feledést, amiben talál. S a búskomorság recipéje nálunk mindig az volt, hogy hegedű hangjával, hoptánc porából, Bacchus jó borából öthat pintet kell bevenni! És semmiféle orvosság-nak nem volt oly keletje, mint ennek!

Ha jó kedvük támadt eleinknek, tánéra perdültek. Ha bú és gond nehezedett rájuk, táncot roptak. Ha borittukban muzsikáltatták magukat, a mulatozásnak tánc volt a vége. Táncoltak farsangban és böjtben, keresztelőkor és karácsonykor, menyegzőhíváskor és lakodalomban. S ha valamikor ez országot táncosország-nak hítták, úgy ez legjobban a XVII. századra illik.

Ezernyi rendeletet hoztak nálunk a táncolók ellen, de semmiré sem mentek velük. Ünnepszegők és „egyház napján táncolók“ azért seregével akadtak. S ezek közé adták magukat a hazai török vitézek és földesurak is, akik ugyancsak járták a táncot a magyar lányokkal és asszonyokkal. Nem csoda aztán, hogy magyar részről a fényes portát kellett kérni, tiltaná el a török urakat a tánetől.

Abban a korban bizony még a halálra beteg is kész volt a tánéra s aki maga nem járhatta már, legalább az ágyból nézte és biztatta a táncolókat. Jellemző e korra, hogy a táncosztói tisztességet többre becsülték bármily kitüntetésnél. Valamikor azt az ifjút ünnepelték, arról szerzettek éneket, aki a törökkel győzelmes bajt vívott, míg a XVII. században a táncosztóknak jutott ez a dicsőség. Hiába! Nagyon fordult

az idő kereke és véle együtt az emberek gondolkozása. Pedig sok magyar ember mondhatta el ekkor magáról: „megnyömta a csörsz ökre a lábamát; másnéhányan kezdték a táncot fogni s nekem is úgy kell járnom!“ — A tánchoz természetesen muzsika is kellett. S mivelhogy mindenki és mindenütt táncolt, bizonyos, hogy sok muzsikásunk volt. Annál különösebb, hogy régi muzsikásainkról, eredeti táncnótáinkról úgyszólóván semmi írott emlék nem maradt ránk. Szórva-hintve lappang csak egy-egy sovány adatocska a bizalmas családi levelekben. Aki tehát muzsikásaink multjával foglalkozik, az bizony a meleg kásának csak a tarlóját fúhatja. Néhány értékes adattal mégis szolgálunk itt. Sok-sok ezer levél* átolvasása után akadtunk rájuk; de megérdemlik a rájuk fordított munkát.

A táncnótát nálunk vonták és fulták. Tehát a vonó- és a fuvó-muzsikások járták leginkább. A fúvószerszámok között a tárogatóval vagy a *török síppal* találkozunk először. A XVI. század derekán ez szorítja ki a dudát, mely eddig huszárságunk hadi muzsikája volt. A török síposok még a XVII. században is jobbára csak mint *hadi muzsikások* szerepelnek. Az egykori iratok külön említik az úgynevezett nyíri síposokat, akik a XVII. század derekán országszerte elhíresültek. Még Zrinyi Miklós számára is ilyeneket szereztek, mikor a török nagyvezér ellen indult. „Had fujassuk meg — írja 1663-ban Vittnyédi — a fővezér előtt, lássa, hogy a nyulakkal együtt féltünkben nem akarjuk magunkat a vízbe ölni.“

A XVII. században terjed el nálunk a

trombita, még pedig nem a katonaságnál, hanem a főúri kastélyokban. Jámbor eleink ezt a muzsikaszerszámot mód nélkül megkedvelték. Egy-egy jó trombitásnak többet fizettek, mint a skólamesternek. Aztán a trombitások az urak asztalánál ettek; lovón jártak; naponkint három meszely bort kaptak. Csuhájuk, lábölöttük is rendesen kijárt nekik. Ha az úr mezőre szállt, a trombitások lovón kísérték. „Vigan lakáskor“, vagyis mikor a vendégek a bornak és a táncrendek ereszkedtek, ők muzsikáltak. Úri menyegző trombitás nélkül ritkán esett meg. Azt tartották, hogy a trombitások muzsikája nélkül a farsangi fánk is íztelen.

Akinek nem volt jó trombitása, az a másét igyekezett elhitegetni és elszereződtetni. Ha ez nem sikerült, akkor legalább kölcsönképpen igyekezett trombitást szerezni, úri parolájára fogadván, hogy idejében visszaküldi. Aki menyegzőre indult, a trombitását is magával vitte (már tudniillik ha volt neki) s ilyenkor aztán ugyanekké nagy tisztességgel fogadták őt.

Idősb Bethlen István uram galibás vén ember volt már, de mikor trombitaszónál mullahatott, ifjú legénynek érezte magát. Az 1631. évben Batthyány Ádámtól kapott kölcsönben egy jó trombitást. Aztán ilyen mentséggel mentegette magát: „Hogy penig édes öcsémuram az kigyelmed trombitását eddig meg nem küldöttem, kigyelmed embertelenségemnek s idegenségemnek ne tulajdonítsa, hanem minthogy én is ifjú legénynek tartom magamat, mind mezőn, s mind annak fölött palotában is az jó pohárboroknak emelgetése között kedvesen való sípolásában nem keveset gyönyörködtem

s kigyelemedben való erős bizodalmától viseltetvén, hogy ennyi ideig itt mellettem mulattattam, hamit azzal vétettem, kigyelemedtől, mint szerelmes öcsémuramtól bocsánatot várok.”¹

Az 1644. évben Batthyány a sógorának, Erdődy György grófnak igérte volt egyik jó trombitását. Erdődy azonban hiába leste a várva várt trombitást. Batthyány azzal mentegette magát, hogy csak borittában tette az igéretet s eszébe sem jut trombitásától megválnia. Erdődy erre újra írt a trombitásért. „Lám — úgymond — kigyelemednek egész sereggel jobbnál jobb trombitási vannak, egyet könnyen nélkülözhet. Nem vélem édes sógoruram s el sem hitethetem magammal, hogy kigyelemed valójában írná azt, hogy boros korában ígérte volna nékem az egyik trombitásának öccsét s most már nem jutna eszében. Hanem inkább azt gondolom, hogy vagy tréfálódik szokott confidentiája szérint, vagy penig próbálni akar talán, ha hamar kétségbéeshetem e jó ajánlása és atyafisága felől.”² Hát bizony Erdődy uram hiába várt az igért trombitásra. Másfelé fordítá az a lova száját s gázdájával Zrinyi Péterhez tartott, ahol szép kompánia gyűlt egybe és muzsikaszóval ugyancsak mulattak.

Csáky László meghallván, hogy Batthyány Zrinyi Péterhez készül, sietős levélben arra kérte őt, hogy hozzá is beforduljon s farsang lévén, az muzsikásit is, egy vagy két trombitását is hozza magával.

Az anyák a fiaiknak azzal szereztek nagy örömet, ha jó trombitást fogadtak nekik. Pop-

¹ Kőrmendi levéltár. Missiles, Várad, 1631 aug. 23.

² U. o. Vép, 1644 április 29.

pel Éva asszony például 1627-ben fogadott egyet. A fia erre menten így írt volt neki: „Azt hallom, hogy nagyságod jó trombitást fogadott. Igen örömeest hallanám fujása ha jobb lenne.“

Batthyány Ádám írja 1628-ban édesanyjának: „Venne nagyságod két trombitát az trombitások számára; mert nem leszen trombitájok, ha az Dunán túl megyek. Egy olasz hegedűt is venne nagyságod; mert én igen jó hegedűst fogadtam az Hegedüs Jancsi helyében, *magyar hegedős, de nem tud az magyar hegedőn vonni, hanem az német hegedőn tudja csak vonni!*¹“

Ime e pár sor értenünk engedi, hogy a magyar hegedű teljesen különbözött a német és az olasz hegedűtől. Igy vagyunk a többi muzsikaszerszámunkkal is.

Hol az egyikről, hol a másikról írják, hogy magyar mesternek a munkája s elüt az idegen szerszám formájától.

Mivel a XVII. század derekán még csak kevés trombitásunk volt, nem minden úri kastélyban találkozunk az efféle muzsikással. Csak a leggazdagabb főuraink ejthették módját, hogy drága pénzen jó trombitásokat szerezzenek s neveljenek. Mert hát nevelték is a muzsikásokat. Az állandó udvarnep között mindig ott találjuk a vár könyvében azokat, akiket lantosságra oktattak; akik mint hegedűs inasok vagy mint trombitás inasok ették az úr kenyérét. Nádasdy Ferenc udvarában 1648-ban az ilyeneken kívül tizenegy *magyar főtrombitás* szolgált.² Szalonok és Németújvár kastélyai-

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² Országos Levéltár: Nádasdy-számadások.

ban majdnem ugyanennyi trombitással találkozunk.

Akiknek nem telt trombitásra, azok jobbára hegedősöket tartottak. Ha jól vonták, ezeket is nagyra tartották. Bizony gyakran megesett, hogy a hegedősöket is elcsalogatták. Volt is emiatt sok csetepaté. 1629. évben például Megyeri Zsigmond uramnak (Zrinyi Miklósunk nagyműveltségű barátjának) a hegedőse Batthyány udvarába szökött. Megyeri a nádorispánhoz fordult panaszával s követelte a hegedősét, akit gyermekszégtől fogva felnevelt. A nádorispán Török Jánost küldi Batthyányhoz a szökött hegedősért s megizente neki, hogy akárki is ott tapogatja, az hol sérelmének fájdalmát érzi. Nekünk is van hegedősünk muzsikásink közt — írja a nádorispán — inkább azt engedjük át Batthyány uramnak, hogy Megyery uram szüntelen való molestatiójától menekedjünk !¹

Ime Eszterházy Miklós Megyery uram hegedűsét igyekezett visszaszerezni. Ő maga pedig megtette, hogy a más hegedősét hiteztette el „alattomban szabásún“. A dolgot jómaga imígyen adja elő Batthyánynak : „Lakonpakra menjén, ott találám kegyelmed egyik hegedősét. Kérdém, miért nincs kegyelmednél ? Felelé : elbocsáták. Én meg marosztottam öt lakodalom szükségre. Kérem kegyelmedet hozza el magával Gábort is az hárfást és az cimbalmost is és maga kegyelmed se maradjon ki közülünk ?“²

Az efféle mentegetődzésre abban az időben

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o. Fraknó, 1633 január 22.

azt szokták mondani: „esmerném szabású volna“.

Akiknek nem volt módjukban más muzsikását elszöktetniök, azok bizony még lakodalom idején is fűhöz-fához kapkodtak, hogy muzsikást szerezzenek. S ilyen esetben rendesen olyan urakat hívtak a lakodalomra, akik muzsikások nélkül nem szükölködtek. Turcsányi Sándor például 1656-ban Batthyány Ádámot csalogatja lakodalomra, írván nékie: „Az muzsikásokból pedig fölötté igen megszükölködtem. Kérem nagyságodat, méltóztassék azon megnevezett napra az nagyságod hegedősét és cimbalmosát ide Szentgrótra az szolgálatra elbocsátani.“ Csáky László farsangra várván magához Batthyányt, megírja neki, hogy a szállásosztóját bocsássa előre, a muzsikásit és trombitásit otthon ne felejtse. Mondanunk sem kell, hogy az urak, akik muzsikásokat tartottak, jobbára maguk is játszottak egyik-másik szerszámon. Tudjuk például, hogy a főúri családok gyermekéit sok szép trombitánótára oktatták. A virginás mesterek is azon fáradtak, hogy az ifjak a virginál (a régi zongora) verését jól megtanulják. Sokan akadtak nálunk, akik a hegedőt is jól vonták s hozzá még a táncot is járták.

XIV.

Ló, kocsí és hőkös.

A magyar lovasnep lévén, nem csoda, hogy mód nélkül szerette a lovat. A régi időkből egész seregbecéző szó, eredeti mondás, kedves dal maradt ránk, amik egytől-egyig őseink nagy lószeretetét hirdetik. Bizony még lóháton is édes volt nekik az álom. Tudtak is a lóhoz, mint senki más fia. S büszkék voltak „széltől fogant” paripáikra. *A magyar ember két dolgot nem tűrt: a lányát és a lovát nem engedte megszólni!* Nádasdy Kristóf, a jeles fővitéz írja 1557-ben: „Az ló dolga szinte olyan, mint az leányé. Inkább akarnája az ember, hogy levágnák az inát, hogy nem mintha nem tetszenéjek és visszaküldenéjek reá. Azért én nem adom tanácsul, hogy minden decegért 300 forintot adjon tudatlan nagyságod.”¹

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1557 jan. 15. a nádorispánhoz. A hős Horváth Markó 1555-ben lovát küldvén Nádasdy Tamásnak, megüzent, hogy ha a ló nem tetszenék, küldje vissza. Erre Nádasdy ezt felelte: „még ha rossz lenne, sem küldeném vissza; mert azzal q te kegyelmed lova meggyaláztatnék s én hozzá nem illenék, hogy én visszaküldeném”.

Régi szokástörvényeink a leányrablást és a lólopást egyazon büntetéssel sujtották. Azaz hogy úgy az egyik, mint a másik halált hozott a bűnös fejére. Hacsak a XVI. és XVII. század irott emlékeit lapozgatjuk, egész kis szótár kitelik abból a sok elfeledett magyar szóból, mely a lóra és a lótenyésztésre vonatkozik. A délceg (ményes) minden lovának, minden tulajdonságának jelölésére seregével volt magyar szónk. Írott emlékeinkben előbb szerepel a *délcegtanító*, mint az oskolamester. Ez a délcegtanító oktatta a lovakat oly módon, hogy az egyikből jó lépő, a másikból járó vagy ugró, a harmadikból meg hatalmas iramló ló legyen. Ez utóbbit becsülték legtöbbre. Amilyen lovassága (iramlása) volt a lónak, olyan árt adtak érte. A hódoltság korában egy-egy fölöért ezer tallérnál is többet adtak.¹ Rettentő pénz volt ez abban az időben. S bizonysa sem fizetnek többet a versenyparipákért. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, miért kereskedtek főuraink is lovakkal. Balassa Bálint a költő is azzal lendített sorsán, hogy lovakkal kereskedett. Egyik tréfás levelében írja: „Az én roh lovamat és fakó lovamat tizenkétszáz forinton adám el egy német úrnak. Én is vén cigányként cseréléssel élek ezután.”²

Eleink a lóvásárlásra mindig olyan em-

¹ Csáky László 1676 január 1-én írja, hogy van ezer talléros paripája is. „Mást nem találván, kész lettem volna odaadni nagyságodnak.” (Körmendi levéltár. Levele Batthyányhoz.)

² U. o. 1593. levele Batthyány Boldizsárhoz. A cigányok már a XVI. században is nagy lócsiszárok és lótolvajok voltak. János deák írja 1560-ban Nádasdy Tamásnak: „Három lovat loptak el az cigányok; mire elértek őket, már elcsérélték a lovakat.”

bert küldöttek, aki ngyancsak értett a lóhoz. S mindig előírták neki, minő legyen a ló lovassága és természete. Rákóczi György fejedelem például 1643-ban ilyen utasítást adott emberének: „Én alám csendes lovat vegyen, olyat mindenazonáltal, kinek lovassága is meglegyen valóban. A ló erős szájú ne legyen; mert az erős szájú ló merő ellenség. Kehes ne legyen, agg marha se legyen, hanem gyermekded ló, hét vagy nyolcadfű, rossz erkölcsű, felfrúgó vagy ki magát *megördöglené* s el nem menne ember alatt, olyat ne találjon venni, vagy *farkacsavarót*; mért úr alá illetlen és gyalázatos a farkacsavaró ló.”¹

A részeges Tahy Bernátról írva hagyták, hogy korának egyik legjobb lóismerője volt.

Egy ízben a nádorispán küldte őt lóvásárlásra. Bernát uram talált is alkalmas főlovat s meg is vette. „A ló — írja — gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó termetű, egy nyereg-alja, nyakas, fara, lába s combja megvagyon.” Ennyi jó tulajdonsága lévén a vásárolt paripának, Tahy Bernát a *lóáldomást* ott helyben mindjárt meg is itta.

Batthyány Boldizsár főlovat kerest, Pálffy Tamáshoz, a palotai főkapitányhoz fordult. Ez kijelenté neki, hogy csak *középlovai* vannak! Egyet ajánl is, írván róla: „ez jó erős zömök ló, nem igen öreg, de bizony lovassága jó vagyon. A bégnek igen kedves lova volt; semmi vétket nem ismertem sem szájában, sem járásában.”

A hódoltság korában igen nagyra tartották az erdélyi lovát. De még ennél is többre be-

¹ U. o. Rákóczi-levéltár.

csülték a török lovát, mely „haragos és veszekedő” volt ugyan az ember alatt, de száguldani pompásan száguldott. S mi kellett több a katonaembernek? Ím ezért tartották a török lovát a legjobb katonaparipának. Ha a végbeli vitézek valamelyik hazai török ír istállójában ilyen lovát tudtak, addig nem nyugodtak, míg azt meg nem szerezték. Mert hát nem utolsó dolog volt ám az ilyen agárparipán pipiskedniök! Persze a török lóhoz török nyereg illett. Azaz, hogy a kápajának és szügyellőjének párduebőrből, farmatringjának és hermetszíjának bagariabőrből, hevederének teveszörből kellett lennie. A kengyelvasának meg kéknek kellett lennie.

Ha a török lóra török nyereg illett, mondanunk sem kell, hogy a tatár lóra meg tatár nyereg és szerszám kellett. Ilyet adtak az úgynevezett *szajka-paripákra* is.

Jámbor eleink a török és a tatár lovát annyira szerették, hogy még akkor is nagy árt adtak érte, ha tetem volt a lábán, vagy ha megnyilazták. A hazai kovácsok ugyanis e két nyavalyból hamar kigyógyították.¹

Török lovát azonban nem volt könnyű szerezni. A török szultán ugyanis már a XVI. században nagy tilalmat vetett a lókivitelre. Mikor Thury Márton veszprémi főkapitány a fehérvári béget kérte meg egy jó török ló szerzésére, ez a szultán tilalmával állott elő. Aztán a többi közt ezt írta: „Az fele kedves ló, kivel

¹ A hályogot is tudták gyógyítani. Vas Mihály írja 1570-ben, hogy a lóról a hályogot háromszor vesztette el, de most fekete hályog esett reá. Talán a császár kovácsa meg tudja gyógyítani. (Körmendi levél-tár. Missiles.) Gyakran szerepel a *kaptatetemes* ló is.

ember egy országbéli fejedelem előtt dicsekedhetik, nem minden istállóban találtatik és ahun vagyon, onnét nehezen adják ki.”¹

A hódoltság korában a paripát (herélt lovát) nem sokra becsülték. A fővitézek és urak alá nem paripa, hanem fölő kellett. A paripákat csak a közvitézek használták.

A hódoltság korában a főlovakat nagy gonddal tartották. Gazdáik még a testamentumokban is megemlékeztek róluk. Ha valamelyik fővitézünk meghalt, főlovát és fegyverzetét a király a maga számára foglaltatta le. Ha a vajda vagy a sultész meghalt, paripáját a földesura örökölte.

Mondanunk sem kell, hogy nem mindenki-nek kellett a sebesen iramló fölő. A vénebb emberek és az asszonyok a lépő lovát szerették. Ezt poroszkának hívták. Olykor a *kacola* szón is ilyen jámbor erkölcsű, nem rettegő, járólovat értettek. Ifjú ember az efféle lovakra nem igen ült. Batthyány Ferenc írja 1537-ben unokaöccsének: „Ím az ángyod lépő lovát: poroszkáját küldöttem. Nem tudom, micsoda lovakat kezdel kívánni? Mikor én te korodban voltam, nem kivántam poroszkán jártomat, hanem ki feljebb ugrott, afélét kivántam. De talán végre az királyné kerlickájába fogsz kívanni jártodat!”

A csikót a XVI. században jobbára vehemnek hívták. Még az ötödfű csikót is vehemnek nevezik. János deák írja 1560-ban Nádasdynak: „Az hat him vemhet rég befogattam. Az *kacola*-vemheket anyjok közt hagy-

¹ Cs. és kir. állami levéltár. Turcica, 1572.

tam.¹ A vehemlovak tanításáról a ménestartó gazdák gondoskodtak. Csak mikor már teljesen betanított volt a ló, a garabó csikós akkor választotta el a méneses lovaktól.

Amilyen nagyra becsülték az úrnak való fölovat („aminőn a vezérek szoktak járni“), épp keveset adtak az úgynevezett hitvány terhes paripáakra, lovászlovakra, a görbe kabla-lovakra, a lúdtalpú lovakra, meg aztán az olyan lóra, amelyik minden két lábával csöbörbe hág. Az efféle lovak bizony a hódoltság korában is potom áron keltek. Ellenben a hintós lovakért már szép pénzt adtak. Természetesen a hintóba fogott ló is csak akkor volt értékes, ha semmiféle hibája nem akadt s amellett „jó lábos és sebesen iramló“ volt.

A kocsiba vagy a szekérbe fogott lovat aszerint neválték és nevezték, amilyen alkalmatosságot kellett vonnia. Így voltak nálunk kocsis, szekeres, fakószekeres, lektikás, kolyás stb. lovak. Az igáslovakat csigás vagy béres lovaknak hívták.² A hódoltság korában a kocsis szót még nem a mai értelemmel használták.

A mai kocsisnak régente *szekérvezető* volt a neve. Akármilyen lett légyen is az alkalmatosság, a szekérvezető minden nyeregen ült s úgy kormányozta lovait. Még az igáslovat is így hajtották, de az ilyen lóra pajzán nyerget adtak.

Mondanunk sem kell, hogy a hódoltság korában az utazás csakis tengelyen történt. Min-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ugyanitt olvassuk 1549-ben: „vehemlovakat árpán tartják“.

² A régi conscriptiák csigás kocsit, csigás kocsist és csigás lovakat emlegették. (115 f.)

den vidék e célra más és más fajtáju alkalmatosságot használt. Eszerint nálunk rendkívül sokféle koesi és szekér akadt. Az alföldi homokban, a tengelyig érő sáros utakon nehéz, vasas kocsikat nem használhattak. E célra tehát a nagyon könnyű és vasazatlan fakószekeret alkalmazták. Ez a fakószekér már a középkorban is járta az Alföldön s a hódoltság korában széltében használták. Teljesen megfelelt a mai könnyű parasztkocsinak, csak hogy vasazás nem volt rajta. Mondanunk sem kell, hogy a fakószekéren nehéz terhet nem szállíthattak. Amikor a haditanács Magyarországtól élésszekereket követelt, Nádasdy Tamás imígyen írt volt Batthyánynak: „Nem érti a hadakozó tanács, hogy az mi földünket különben rendelte az Uristen. Nincs itt a polgárnak (jobbágynak) közönséggel olyan vasas szekere, mint Németországban; sem olyan zabos lovai mint ott!“ (1558.)

Megírja aztán Nádasdy, hogy nehéz terhet elbiró szekeret hiába keres az ember nálunk a falvakban. Másunnét kell az ilyet szerezni!

Nádasdy nem mondja meg, mi is az a zabos ló? Tehát nekünk kell megmagyaráznunk. A mieink a zabos lovon a nagy és a nehéz német kocsis-lovat értették. A magyar ló ennél jóval kisebb és könnyebb volt.

A könnyű fakószekérnek nagy fogyatékos-sága volt. A rossz utakon vasazatlan kerekei hamar eltörtek. Aki tehát hosszabb útra övezte fel magát, vagy jó csomó kereket fogadott bérbe, vagy útközben váltott kereket. Erdélyi János uram írja 1559-ben Nádasdynénak, hogy „nagy sok kerekek törésével jöttek; huszonnégy kereket fogadtanak bérbe!“

A fakószekértől lényegesen különbözőtt az úgynevezett *bakószekér*, melyen a magyar rezet szállították külföldre. Nehéz, vasazott szekér volt ez. Ilyenformájú lehetett a sóhordani való szekér s a *furmány*- és a *fukar*-szekér is. A XVI. században többször szerepel a „*thazi*“ szekér;¹ de közelebbit erről nem tudunk. A lekötözött kalmár-szekér, aztán a költöző-szekér a hódoltság korában ezzével szerepel. A költözőszekér ernyővel volt ellátva. A török és más ellenség elől menekülő lakosság használta ezt a költöző-szekeret. Nagyobb háború alkalmával százával vonultak az ilyetén szekerek az országutakon. Irott emlékeink gyakran ejtenek szót a törkölyhordó szekérről. A mustot és a színbort ezen hordták kádakban a dézs-máló helyekre.² A vámszedők írásaiban szerepel a *gozdozó* szekér, melytől 40 dénárnyi vámot szedtek.³ A *deszkahasító* szekér, mint gépely szerepel a Felvidéken.⁴ A vámhivatalok írásai számtalanszor emlegetik a kanizsai vá-sáros szekeret, aztán a csetneki, a mármarosi, az erdélyi, a *betléri* szekereket.⁵ XVI. századi levelekben fordul elő a *rak*-szekér, a vasas szekér. Későbben emlegetik a *hetelő* szekeret, az ökör után való szekeret, az erdőre való fél-szekeret, az éléses társzekeret, a nyári szekere-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1560-ban Mezőlaky írja: „mostan Vénekre vannak az *thazi* zekerek... az *thazi* zekereket azért nem küldém“.

² Orsz. Levéltár. Urb. et Conscriptiones 30. f. 43. nr. Hrabócz 1623: „currus mercenarum vulgo törkölyhordó szekér“.

³ U. o. 12. fasc. 1660. Urb. Kapu. Ugyanitt szerepel az ebédhal-szekere.

⁴ U. o. 26 f. 6. nr. XVII. század kelet nélkül.

⁵ Köz. pénz. ltr. Miscellanea. 15454. fasc. 1600.

ket, a pornói szekeret, a kétkasú ernyős szeke-reket, a *bival-taligát*, a csigás szekereket stb.

Bethlen fejedelem szekerei között emlízik ezeket: „leeresztő hintó, konyhakocsi, *pohárszék-kocsi*, *innyaadó kocsi*, jeges kocsi, éléses társzekér, ajtónálló-szekér, fűhordó szekér, tá-bori szekér”.¹

Bizonyos dolog, hogy eleinknek halottas szekereik is voltak. Fogaras 1656. évi összeírásában olvassuk: „*Ernyős szekér* deszkával bélélt, feketére festett, kin a szegény idvezült Rákóczi Zsigmond testét vitték volt Fehérvárra. Vasas kesefája és vasas hámfája is megvagyón. A benne lévő fakoporsó bontakozott.”

A hódoltság korában a posta is működvén nálunk, *postálkodásra való szekerünk* is elég volt.

A XVI. és XVII. században a szekér, a kocsi és a hintó szót össze-vissza használták. Számtalanszor megesik, hogy még a díszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. A régi koronázatokról ránk maradt hivatalos utasítások például még a nagy díszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. Az 1655. évben Eleonóra koronázásán igen sok főúri dáma vett részt. Mindegyik nagy hintóban hat hölgy ült. A hivatalos jelentés a hintókat így sorolja fel: „Első szekér Palatinusné asszonyom szekere; harmadik szekér: Nádasdyné asszonyom szekere” stb.

A régi összeírások olykor másképpen is nevezik az ilyen szekeret. Közönséges például

¹ Országos Levéltár. Lymbus 153. Memoriale kelet nélkül.

a hintó-szekér és a bőrszekér elnevezés. Perényi György írja 1591-ben: „Kegyelmed csináltasson nekem egy bőrszekeret, olyat, hogy az közepiben, az kiket ablakinak hinak, két-két emberi ülhessen egymás mellett. Az bállése belül sárba bőr legyen és jóállású szekér legyen.”

Gyulay Adviga írja 1555-ben, hogy hintószekerének tengelye eltörött s most kocsin jár.

Úgy a XVI., mint a XVII. századi összeírásokban gyakran szerépel a *leeresztő hintó* (*currus pensilis*), valamint a *lágos kocsi*.¹ Ez utóbbi is bőrös és fedeleles volt. Mindig külön említik a „sétáló két embernek való hintót”, a kétkerekű *lektikát* (*laftikát*) és a kis kólyát.²

A különféle kocsik között a hódoltság korában leggyakrabban emlegetik a *karrétát*,³ a kasos kocsit, „a *pohárszék-kocsi*”, a konyhakocsit, a jegéskocsit, az innyaadó kocsit és a csigás kocsit.

Nem érdektelen doleg tudnunk azt is, hogy a különféle kocsikba és szekerekbe hány lovát fogtak? Ez természetesen az utak minéműségétől és az urak módosságától függött. Mikor igen nagy volt a sár, harminc-harminckét lovát is fogtak a hintóba! Rendes körülmények között azonban a magyar úr hat lovát fogatott kocsijába is meg a szánjába is. A XVI. századi

¹ Közös pénzügyi levéltár. 15029. fasc. 1549. Várdai Pál érsek hagyatékában volt: „currus sen kocsi, currus mediocris pensilis, currus onerarius, currus unus kólya”.

² Nádasdy Tamás írja 1550 október 28-án: „Küldd elém az én kis szolgámat, az egyik társzekeret és egy kocsit.” (Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.)

³ Batthyány Boldizsár írja például 1588 augusztus 22-én: „legelőször is az mit irsz az karréta felől, avagy az kocsi felől”.

regestumok legalább állandóan ezt írják. A megyék főispánjainak és alispánjainak is hat ló járt, ha útra keltek. (A többi megyei tiszttiselő csak négy lovát követelhetett.) A magyar főasszonyok is a hatos fogatot kedvelték s rendesen azon utazgattak.

Lassan-lassan a hatos fogatot háttérbe szorította az úgynevezett hökös. Így hítták régen az ötös fogatot. (Elöl három, hátul két lóval.) Ma már a hökös szó teljesen feledésbe ment s esupán a hök, höke-hóka, hökken szók járják még az Alföldön. De egykoron a hökös igen népszerű doleg volt. Azt tartották nálunk, hogy *csak a hökös az igazi és az eredeti magyar fogat!* Ezért nemesak a főuraink, de a tehetősebb kereskedők is hökösökh jártak. Csak az asszonyaink maradtak hivek a hatos fogathoz.

Nálunk minden hintót és kocsit tagba-szakadt, erős *csatlósok* kísértek. Ha a kerék eltörött, vagy ha a kocsi a sárban megfeneklett, ezeknek kellett a bajon segíteniök. Ilyenkor természetesen a csatlós és a kocsis (szekérvezető) ugyancsak megereszette a nyelvét s a szenteknek volt mit hallatniok! Hiszen tudjuk, hogy a kereketörött kocsisnál senki jobban nem káromkodott! (Hogy akkor szóval éljünk, sok *vissza való misét* mondott.) Ha nagynehezen kiemelték a kocsit, siettek az első útbaeső kastélyba, hogy a torkukról a rozsdát lemosák s hogy új kereket szerezzenek.

A csatlósok helyébe idővel a fullajtárok vagy fellajtárok (vorläufer) léptek. Amint a csatlósok, úgy ezek is gyalog kísérték a kocsit. Szótáraink tehát helytelenül mondják a fullajtárt vorreiternek. Mondanunk sem kell, hogy a

fullajtárók intézményét a németektől vettük át.

Mivel a szekérvezető (kocsis) egymaga nem igen bírt a hat vagy az öt szilaj lóval, fellajtár nélkül útra nem igen kelhetett. Dániel György uram írja 1545-ben Batthyánynénak: „Továbbá az szekérvezetőknek nincsen fellajtárjuk; igen nehéz oly embereknek hat lóval bánniok!“

A csatlósokon vagy a fellajtárókon kívül még huszárok is lovagoltak a kocsik előtt. Ha a kocsi bajba került, ezek is segítettek ugyan, de még sem ezért, hanem a pompa kedvéért alkalmazták őket.

Hosszabb útnál gyakran kellett lovat váltani. Némelyik főurunk egy-egy ilyen utazásnál több ezer lovat vett igénybe. A Harrucker-család például Bécsből Gyulára s onnét visszautazván, háromezernél több lovat használt ez útra. S e háromezeren kívül majdnem ugyanannyi ló kellett a bagázsia-kocsikba s a huszárok alá.

XV.

Mikor a húszár kereskedő lop.

Az ember idővel a veszedelmet is meg-
szokja s a halál félelme ismeretlen lesz előtte. A mi jó végbeli vitézeink tán éppen azért, mi-
vel a halál mindetig dandárral járt körülöt-
tük, nemcsak hogy meg nem ijedtek tőle, de
keresték és pörbe szállottak ő kigyelmével.
*„Immár — írják 1565-ben az éhező gyulai vité-
zek — mi az veszedelemtől nem félünk, mert
közte vagyunk.“* A körülvett korotnai vitézek
ugyanekkor vidám és nyugodt hangon jelentik,
hogy hazájukért *vígan akurnak meghalni*. Az
ilyetén mondások igazságát misem hirdeti job-
ban, mint hogy a tizenhatodik század második
felében már föbenjáró vétséggel, sőt halálbüntetéssel
fenyegették azokat a vitézeket, akik a
portyázással, a bajviadallal és a lesvetéssel föl
nem hagynak. De ha a végbelieket feleségeik
kétségbreesett siránkozása, ártatlan gyermekéik
jajgatása sem tudta a halálos viadaloktól visz-
szatartani, akkor Rudolf császárnak széllel bél-
lelt parancsai még kevésbbé! Hadakoztak,
kopját törtek tehát tovább is, ha törököt láttak
s ha ilyest nem láttak, gondjuk volt rá, hogy
fortélyal előcsalják. A császári tiltó rendelete-

ket meg fülök mögé bocsátották. Egyik végház népe szakasztott olyan volt, mint a másiké. Amit tehát Zrinyi Miklós hadi népéről írnak 1566 március 19-én, az igazában valamennyi végbeli vitézről szól. „Zrinyi uram szolgái — írják — olyanok, mint az szemfényvesztő papok, az kik néha árvizet támasztanak, néha inségen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is mikoron akarják, azontúl elszállítják.”¹

A török végbelieket a basák csakúgy tiltogatták a haretől, mint a bécsi haditanács a mieinket. De bizony, ha alkalom kinálkozott, azért ők is rajtaroppantak a kóborgó magyar csapatokon s meg-megriogatták a megaggott palánkok lakóit. Ha emiatt Bécsből panaszszal álltak elő, ők is ulákokat ereszettek a bécsi királyhoz. Egyik fél sem engedett a maga igazából, s mindegyik a másikat hibáztatta.

A tollharc és a szablyaviadal imígyen szakadatlanul folyt. Hiába volt minden törvény. A magyar és a török végbeliek egyformán kívánták a harcot és harcoltak, mit sem törődvén azzal, tetszik-e ez Bécsben vagy nem? Úgy a tollharcban mint a viadalban mindegyik fél azon igyekezett, hogy a másiknak orrába horogot vessen. Ha a fehérvári török daliák azt írták a palotaiaknak, hogy tőlük éppen semmit sem félnek, ezek viszont azt felelék, *hogy kigyelmetek soha annyi keveset nem félhetnek, hogy mi még kevesebbet nem félhetnénk.* Amikor a Kanizsa ellenében vetett végházak vitézei szemükre vetették a kanizsai törököknek, hogy csak ködben mernek előjönni, ezek

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ormányi Józsa levele,

meg azzal feleltek, hogy a magyar vitézek csak éjjel kóborolnak. „*Mi — írják a kanizsai lovas és gyalog agák — sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk.* Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad (t. i. az Isten) és az anyának fiai és leányai megszaporodnak.“

A szóharcban meg a viadalban is :nind a két fél azon mesterkedett, hogy a másikat nevetségesse tegye és rászedje. Egy-egy sikerült tréfát vagy meglepetést még a győzelemnél is többre tartottak. Innét van, hogy a végbeliek még álmukban is örökösen a cselvetésekkel és a fortélyokkal foglalkoztak. Mivel mind a két fél csodafortélyal élt, ugyancsak vigyázniok kellett, hogy baj ne érje őket. A hadnagyok száján hangzott is elégszer a böles mondás : Addig ne lépjeketek a vízbe, míg a kövit nem látjátok. De hát a ravaszság igen sokszor még a legnagyobb óvatosságon is túljár.

Sikerült fortélyairól és meglepetéseiről különösen elhíresedett Hamzsa bég (akinek nevét Pest alatt egy falu is sokáig viselte), aztán Naszuf bég, akiről azt írták, hogy éjjel-nappal hamis praktikát forgat bozontos fejében.¹ Az utóbbi például 1555-ben a hős Magyar Bálintnak előre megizente, hogy gabonáját akár lábán, akár szemül találja, de elviteti. És Magyar Bálint hiába őriztette, hiába kaszáltatta le gabonáját, október hónapban ő maga jellenti, hogy „*jöllehet uraim váltig harcot tartottak,*“ Naszuf bég mégis elvitette, ami kevés gabonája termett ! A kölesönt persze a mieink

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Itt Magyar Bálintnak a nádorispánhoz intézett levelei sokszor emlegetik ezt a Naszuf békét.

is visszasizették. Amikor például a budai basa az éhező tolnai őrségnek hajókon élelmet ereszttet volt alá, a leselkedő hajdúk éjjel elfogták a hajókat s minden elvittek. De hogy a tolnai törököknek is jusson egy kis élelem, az üres hajókat fülleddt szénával megrakták és lebocsátták. A komáromi vitézek hetekig leselkedtek a Vértesekben, hogy kilessék az alkalmat, mikor viszik a fehérvári bég menyasszonyát a várakozó vőlegényhez. És a lakodalmas menetet sikerül meglepniök. A szép menyasszonyt a hozománnyal együtt magukkal vitték, de a kísérő vénasszonyt a hintóval együtt elküldték a várakozó bégnek. Ezen az eseten persze hosszú ideig mulattak a végbeliek.¹

Gabelmann kiadatlan naplójában olvasunk, hogy a hajdúvitézek arannyal és ezüsttel sujtott drága török ruhákban feszelegnek. Viszont a török katonák magyar ruhában leselkednek a cserjések tövében. Ha török a hadba szállott, rendesen nagy lármával tette ezt, hogy a végbeli magyarok a palánkjaikba vonuljanak; így ugyanis megtisztultak az utak s a törökök kényük-kedvük szerint rabolhattak.²

Amikor a budai basa a tizenhatodik században imígyen hadba szállott, a várban lakó zsidókat és cigányokat is mindig magával vitte. A tizenhatodik században ugyanis Bu-

¹ Ezt a mulatságos esetet az egykorú német krónikák is elmondják.

² Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Trombitás Miklós írja például 1556-ban a törökökről: „Az is hire volt köztök, hogy (a basa) csak képmutatásért vonyatta volna ki az ágyúkat, mintha ő várszállani akarna menni és ennek színe alatt rablást akar tétegni“.

dán igen sok és jómódú zsidó kereskedő lakott. Ezeket a török nemcsak tűrte, de védte minden erejével. Ha kereskedésre indultak, katonaságot is adott melléjük; ha követelései voltak, a török segített azokat behajtani. Az 1574-ik évben például Földessy István uram írja, hogy „volna majd harmincezer forinttal ide alá adós az Budán lévő zsidóknak“. S mivel fizetni nem tudott, a budai basa elzáratta őt.¹ A török idők diplomáciai iratai szerint a szultánt a legnagyobb harag fogta el, ha egy-egy budai zsidót a végbeliek megkárosítottak vagy bántalmaztak. S jaj volt ilyenkor a török fogságban sinlődő magyar vitézeknek!

A hadbaszálláskor a budai basa a zsidókat nemcsak azért vitte magával, hogy az adásban, vásártartásban és a kótyavetyézsben segítségére legyenek; más dolguk is volt őkigelmüknek. A csatákban ugyanis és a lesvetésekben az alkalmas helyen fölállított zsidóságnak és cigányságnak torkaszakadtából lármáznia és kiabálnia kellett, hogy az ellenséget megtévessze. Akárhány tizenhatodik századi jelentésben olvassuk, hogy őkigelmük ennek a föladatuknak becsülettel megfeleltek. A magyar végbeliek jól ismervén a töröknek ezt a szokását, minden áron a lármázó sereghajtók közelébe igyekeztek jutni. Egy-egy pénzes kereskedő nekik ugyanis többet ért a legkivállobb bénél is. Az elfogott kereskedőn ugyanis annyi sarcot vehettek, amennyit akartak. Aztán meg az ilyen kereskedők és kalmárok megfogása nem is járt oly veszedelemmel, mert hisz a fegyverforgatáshoz nem értettek. Mind-

¹ Cs. és k. áll. levéltár. Hung. 1574.

össze csak a körülöttük lévő török vitézeket kellett eltéríteniök, aztán szabad volt a vásár.

Tiszteesség adassék Szőcs (Zöch) Gergely uramnak, ő mint jámbor vitéz nemesak ezt a szokást ismerte, hanem azt is tudta, hogy a budai zsidók között Mojzes a leggazdagabb ember. Erre a Mojzesre, vagyis inkább a pénzére vágyakozott Szőcs uram örökkön-örökké. De hát Mojzes urat a török is megbecsülte s bárhova indult bőrgyűjteni vagy adósokat látni, a basa jó erős kíséretet adott melléje. Szőcs Gergely uram egri huszár volt ugyan, de sokat ólalkodott Buda körül s így Mojzesnek minden szokását, minden útját kitanulta. Miután ravasz fejében mindenöt bölcsen kigondolt, az 1567. év nyarán megjelent Forgách Simon borsodi főispán és egri főkapitány előtt és előadá neki, hogy a budai Mojzest akarja megfogni s a nyereségen kész megosztozni. Mivel nagy summa pénzről volt szó, Forgách Simon az ajánlatot elfogadta s július 11-én Szőcs Gergely urammal megszerződött. „Ha ő — írja Forgách Simon — az budai Mojzest elhozhatja, valamibe megsarcol, harmadába annak megelégszünk. Az két részét neki engedjük. Ez köztünk való végzést igazán megálljuk és neki megtartjuk.”¹

Mivel a szegény Mojzes megfogásához huszárság is kellett, a dolgot a hadakozó tanácsnak is tudására kellett hozniok. Ez a bölcs kormányszék, amelyik csak úgy gyártotta a csatázások, lesvetések és a bajviadalok betiltására vonatkozó rendeleteket, most, hogy

¹ A szerződés a Nemzeti Múzeumban, a Forgách-levéltárban van.

pénzszerzésről volt szó, azonnal beleegyezett Szőcs uram kalandjába, minden össze csak a megfelelő részesedést kötötte ki a maga számára.

Szegény Mojzes persze nem is álmodott róla, mi készül ellene, nem is sejté, hogy az ő ügyében még Forgách Simon főkapitány is Bécsbe utazott s ott a haditanácsal tanakodott.¹

Szőcs Gergely uram Forgách népéből kiválasztván a játszi és tanácsos elméjű huszárkat, hozzáfogott a munkához. Észrevétlenül Buda vidékéhez jutván, Mojzes zsidót vagy maga csalta ki Ráckevére, vagy pedig megreste, mikor jön az oda. A mit sem sejtő Mojzes csakugyan kiindult Budáról, s Ráckevéni hálta meg. Aztán nem látta őt többé senki. Szőcs Gergely uram ugyanis a maga furfangos huszárjaival ellopta őt s Eger váráig meg sem állt a drága portékával.²

Musztafa budai basa mikor megtudta, hogy a leggazdagabb zsidóját ellopták, nagy haragra gyulladt. Ki is hallott valaha ilyest? Békesség idején, a békés kereskedőket éjjel lopják el, ez már csak világos frigytörés? És azonnal panaszos levelet küldött Bécsbe, s izibe kutatni kezdé, kik s hová vitték el a legpénzesebb zsidóját? Csakhamar megtudta, hogy Eger várában őrzik Mojzes zsidót. Erre aztán követelni kezdé szabadon bocsátását. Musztafa sürgetésére Bécsből csakugyan kérdezést intéztek az egri kapitányhoz az ellopott zsidó ügyében. Onnét azonban az a válasz jött,

¹ Maga Forgách Simon jelenti ezt. (U. o.)

² Musztafa basa 1567. év őszén már panaszkodik a leveleiben az árus zsidó ellopása miatt.

hogy Mojzes nincs Egerben s ők nem is lát-ták őt.

Az 1569. év február 9-én Musztafa újra megsürgette Mojzes elbocsátását. Biztosan tudom, — írja Bécsbe — hogy a Ráckeve-ről el-loppott zsidót Eger várában rejtegetik. Nem fölséged, hanem az egri kapitány az oka, amiért idáig el nem bocsátották a szegényt. Kérem fölségedet, tegyen meg minden, hogy a zsidót szabadon bocsássák!¹

A király erre biztosokat küldött Egerbe, hogy Mojzes zsidót kiszabadítsák. De biz azok Mojzesnek húlt helyét sem találták. Hogyan törtéhetett ez, maga Mojzes őmonda a királyhoz írt panaszos levelében.² Fölséged — írja Mojzes — kerestetett engemet, de Forgách Simónnak gondja volt rá, hogy engem elrejt-senek. S mikor ez megtörtént, megesküdött, hogy engem sohasem látott, rólam semmit sem hallott. Pedig az ő szolgáló vitézei loptak el engem Ráckeve-ről s ide Eger várába hurcol-tak, ahol megkínoztak. Aztán egy Turucza (?) nevű váracskába vittek, ahol Tiputi István nevű nemes elrejtett engem. Mikor fölséged emberei kerestek, engem ismét másuvá vittek. Majd meg visszahoztak Egerbe s én azt hivén, hogy fölséged emberei még itt vannak, éjjel-nappal ordítottam. Ennek az lett az eredménye, hogy láncot vetettek a nyakamba s olyan helyre vit-tek, ahonnét kiabálásom nem hallott föl. Kará-

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcica : Musztafa basa levele : „porro judeum, quem ex Raczkevi surripuerunt elapso anno, Agriae nunc persuasum et certissimum hactenus servari” etc.

² U. o. 1569 február 16. : „Ich armer gefangener jude Moyses Kaufmann” etc.

csonykor végre Forgách elbocsátott. Embereivel egészen Fischament-ig kísérte tett s onnét nem akartak Bécsbe bocsájtani, nehogy fölséged tudomást szerezzen Forgách hamis esküjéről.¹

Eszerint Forgách végre mégis elbocsátotta Mojzes zsidót! Természetesen előbb jól meg-sarcoltatta őkigyelemét. S amikor Mojzest a reá vetett sarcot megfizette, nem volt többé oka öt tovább is fogva tartani. Mindez napnál világosabban kitűnik a budai basa leveléből. Ez ugyanis igen rossz néven vette a királytól, hogy Forgách Simonnak, aki Mojzest elrejtette, büntetés helyett nagyobb tiszttet adott.² Panaszos szóval írja tehát Bécsbe, hogy Mojzes zsidó már itt van Budán. A jázsberényi bíró fizette ki érte a 9000 forintnyi sarcot.³

Hogy ez a fizetés nem mese, hanem meg-történt dolog volt, arról már Szőcs Gergely, a vén huszár is írást állított ki. Az 1569. év június 22-én ugyanis ezt írja ökegyelme: „Én Szőcs Gergely vallom ezt az én levelem röndjibe, hogy az minemű zsidó Mojzes, az nagyságos Forgách Simon urammal kötött szerződés szerint, kinek nyolcezer forintban vagyon készpénzben sarcolása és két ezer forint áru marhába; az pénzből adok tűneki ötezer forintot; négy ezerét az ū nagysága részére adom, azt egyik ezeret költségeiért. Az marhá-

¹ Forgách nem tett esküt, a biztosoknak csak annyit mondott, hogy Mojzes nincs Egerben, s akkor csakugyan nem volt ott.

² Az egri kapitányság helyett az ország hadnagyságát adta neki.

³ Cs. és k. áll. ltr. Turcica 1570 március 31. A budai basa Miksához.

ból adok másfél ezer forint árut. Ott fent ketten egyetemben igértünk az hadakozó tanácsnak ajándékon ezer forint árat. Az ötszáz forint árát ú nagysága részére adom. Mely dolog nagyobb bizonysságára adtam az én levelemet tulajdon kezem írásával és pecsétével Egren..."

Mivel Mojzes ellopatása a békesség idején történt, Musztafa budai basa természetesen visszakövetelte a Mojzes 9—10 ezer forintját.¹ A követeléséhez azonban nem fűzött valami nagy reménységet; mert hiszen ökigyeleme jól tudta, hogy ami egyszer a végbeli vitézek kezére került, azt ember többé ugyan nem látja. Aminthogy ez esetben is úgy történt...

Mikor az idő kinyílott s a vizek szépen alászálltak, a budai zsidók kereskedésre csak úgy kijártak, mint annakelőtte, de Mojzest soha többé nem látták köztük. Úgy látszik, azt tartotta, hogy elég volt a bőrét egyszer megváltania. Másodszor már nem kért belőle.

Mojzes váltságának a híre hamar elterjedt a végházakban. A szegény vitézek bizony gyakran álmodtak az olyan pénzes kereskedő felől. S ha módját ejthették, lestelek is a Budáról kijáró zsidókra. Hiszen megérdemelték a fáradságot; mert a zsidó kereskedők zsírosabb sarcot fizettek, mint a szegény végbeli törökök! Azonban a budai basák is résen voltak s a maguk zsidait nem engedték oly könnyen más ember kezére. Nyáry uram rendkívüli követ jelenti például 1582-ben, hogy a palotai vitézek három budai zsidót elfogtak. Egy negyediket Ráckeiről loptak el s ez most Rueber kassai kapitány

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcia: Musztafa basa levele Miksához 1570 március 31. Buda.

kezén van. A budai basa emiatt haragra lobbanván, három keresztény embert karóba vonatott s azzal fenyegetőzik, hogy még hat keresztényt megölet a zsidókért! Én — írja Nyáry uram — kértem a basát, hogy ne míveljen ilyen kegyetlenséget. Rajta leszek, hogy az elfogott zsidókat elbocsássák.

A Ruebernél lévő zsidó ügyében — jelenti Nyáry — a/szultántól már parancs jött a budai basához! Baj lesz ebből!¹ A zsidók különben hajlandók Rueber rabjáért kétszáz keresztény rabot adni, már t. i. olyan 40—50 talléros rabot!

Eszerint Rueber zsidója is megért tízezer tallért! Tehát bizonyos, hogy annak is nagyon gazdagnak kellett lennie. Nem csoda hát, hogy a budai basa annyira kardoskodott érette.

¹ U. o. Nyáry jelentése Ernő kir. herceghez kelet nélkül.

XVI.

Petheő János őram esete.

Kemény idők kemény embereket szülnek. A tizenhatodik század örökösi háborui, meg nem szünő veszedelmei az emberek szívét könnél kövebbé tették. Még a halállal is játszottak s jámbor eleink szebben és könnyebben meghalni sohasem tudtak, mint a 16. században. Olyan időket éltek akkor, hogy senki sem tudta, mire kell másnap virradnia, s mivelhogy Isten csak amát adta, a holnapot megigérte, jámbor eleink legalább ezt amát igyekeztek kedvükre eltölteni. És nagy vigan lakoztak és ittak sokat és sokszor; mert úgy hitték, hogy a harcra a tüzet, a multra a feledést a borban találják; azt tartották, hogy a bor a szívüket megújítja, bánatjukat enyhíti, gondjaikat kisebbíti.

A nagy viganlakozás és az örökösi ivás okait a külföldiek nem értették. Ők csak azt látották, hogy a mieink akkor is mulatnak, amikor az ország nem különben maradott, mint az igen megszedett szőlő. És őkigyelemük világággá bocsátották, hogy Magyarország víg mulatozás közt vész el. Hogy valaki bánatában, kétségbecsésében is mulathasson, azt persze a

külföldi utazók nem sejtették, vagy talán nem is értették. Pedig hát az ilyen mulatás a 16. században napirenden volt.

Egyébként meglehet, hogy eleink akkor is nagyokat isznak vala, ha a hazát veszedelem egyáltalán nem fenyegeti; mivelhogy a 16. században az ivás a legelterjedtebb nyavalnya volt, ami nemcsak a mieinket, de más nemzetek fiait is igen-igen elfogta s még az udvaroknál is nagyon elterjedt volt. Elég bizonyos erre, hogy a 16. század legderekasabb magyar ivói épp a bécsi udvarnál nevekedtek s ott tanulták meg e mesterséget. Hogy többet ne említsünk, itt a bécsi udvar körében apródoskodott Kamariay Tamás és Petheő János is, akik a borszeretők és a borivók táborában valóságos kiskirályok voltak. Kamariay uramról írják például 1546-ban a nádorispánnak, hogy „igen kérkedik, s azt mondja, hogy *deákok között jó deák, vitézek között jó vitéz és király tanácsa és deliák között jó delia (dalia) és részegek között jó részeges!*“ Ezt hallják a Báthory vitézei és vendégre híjják és Kamariayt ott annyira elrészegítik, hogy nem állhat lábán és aztán Báthory meghagyta, hogy lefektessék. És lefektetik. Aztán az ebek nyalták a képit és azt mondta: *lassan beretválj, Lőrinc, mert hogy borbélyjának Lőrinc neve volt!*

Gersei Petheő János uramról azt tanítja a történet, hogy ökigyelme szentelt vitéz, főpohárnok, kamarás, tanácsos, kassai, komáromi, sopronyi főkapitány, főispán stb. volt. Hogy ő is az udvarnál nevekedett, egyik levelében maga mondja el, írván imigyan jómagáról: „az ki születésétől fogva mind éltig feles nép között és fejedelmek udvarában nőtt föl és

megszokta az idestova járást". Petheő János, amint tudjuk, kiváló katona és bátor vitéz volt. Nevéhez sok jeles hadi tett és viadal fűzödik. De azért kifogást mégis találtak ellene. Igy például 1558-ban Bécsben rossz néven vették tőle, hogy a szerencsi viadalban a Szapolyai pártján lévő magyarokat nem verette minden agyon. Őkigyeleme erre imígyen felelt: „én nem szent voltam, hogy egy szamár állá csontjával én magam mind megölhettem volna az elleniséget!“ Ha odafönt a magyarok ellen zúgolódtak, ő meg itthon a német katonákat ostorozta, akik szerinte mihelyt ellenséget látnak, menten mennek, mivelhogy a futást már megszokták. Még az udvar ellen is talált kifogást. A főhercegek és a hercegek — írja — a birodalmi gyűlésen a török ellen indítandó hadak helyett menyegzők szerzésével töltik az időt!

De nem akarunk Petheő uram hadi és politikai pályafutásával foglalkozni, ámbár méltó volna ezen a téren is megismerkednünk vele. Ezúttal csak borközi dolgaira vetünk néhány szót. Petheő uram nemcsak a harcmezőn, hanem az italharcban is páratlannak tartotta magát. És pedig nem ok nélkül. Az egykorú levelek szerint ugyanis inni ugyan sokszor ivott, de részegnek őt soha senki sem látta, mivelhogy erősebb volt a legerősebb óbornál is. Mint minden ember, úgy Petheő uram is más ember volt borittában és ismét más józan korában. Petheő uramról a családi levelezések emlékül azt hagyták, hogy borittában veszekeadt, mint egy házas asszony és káromkodott, mint a németfogta huszár. Ezen tulajdonságai miatt mint ivó cimborát igen veszedelmesnek tartották. Hogy nem ok nélkül támadt veszett

híre, könnyen megbizonyíthatjuk. 1558-ban Petheő János házánál nagyobb társaság műtatott, azaz hogy ivott. Ott volt a többi között Császár Miklós is, akitől Petheő borítában összeveszett, s gyalázatos címekkel illette. Császár Miklós erre Petheő házát elhagyta, de az ajtóban feléje kiáltott: „ha nem eb az anyád, utánam jösz!“ Petheő meggondolja a dolgot és másnap tizenkét lóval utána megy. Nyéken a mezőben eléri Császár Miklóst s így kiált rá: „bestye kurafi, tudod-e mit mondta? Azért hát eljöttem, meghalsz, bestye!“ Szegény Császár Miklós szabódott erősen, mint ki a haláltól megijedt. „Hagyj békét, jó János uram, — szóla Petheőnek — mert a te részeged voltam és nem tudom, mit szóltam!“ A mentegetőzés mit sem használt. Petheő Császár Miklóst leterdeltette és megesküdtette, hogy Sopronba jön és ott az urak meg a szolgák előtt kijelenti: „valamit Petheő Jánosra szólt, ebüll, bestyéül és kurafiául hazudott benne“. Sopronban a polgárok közbenjártak Császár uramért, hogy olyan szidalmasul és rútul meg ne szégyenítsek őt, de hiába volt minden, Császárnak Petheő Jánost mégis úgy kellett megkövetnie.

Az ilyen esetek Pétheő János asztalánál gyakran megestek. Épp azért őkigyelmének józan korában gyakran fájt a feje; mert a vérig sérfett vendégek ha a boszút rajta meg nem állhatták, legalább bajviadalra hítták őkigyelmét. Ilyetén ügyes-bajos dolgainak aztán se szeri, se száma nem volt. A legnevezetesebbet közülök im itt adjuk.

Robles Menyhárt (Melchior Robles de Peresyra), spanyol eredetű lovag és a szent Jakabrend vitéze a 16. század közepén hosszabb ideig

katonáskodott Magyarországban. Honnét szakadt ökigyelme hozzánk, nem tudjuk. Ez különben is mellékes. A fődolog az, hogy a magyar életet igen megszerette s féligr-meddig magyarrá lett. Abban az időben ez nem is történhetett másképpen, ha valaki magyar huszárkokat vezetett. És Robles Menyhárt rövid idei kassai kapitánysága után mindig száz huszárnak volt előljárója, vagyis hadnagya. Mint ilyen, a magyar nyelvvel és szokásokkal hamar elismerkedett. Az erdélyi fejedelem ellen indított hadban Petheő János főkapitány kardja alá került, akivel egy ideig jó barátságban élt és jókat iddogált. Tanuság erre Petheő János levelezése. Ökigyelme ugyanis Robles Menyhártról többször megemlékezik és szolgálatait dicsérettel emlegeti. Igy 1558 január 22-én a többi közt így írt a nádorispánnak : „mindez dologért im Roblest küldtem fel őfelségéhez, azmit meg nem írtam, azt ő megmondhatja te kegyelmednek minden dolgot mint volt, mert ott volt mindenben (a harcmezőn) és minden tud és bizony emberül is szolgált őfelségének, kit mástól jobban megérthat te kegyelmed”.¹

A jó viszony azonban köztük nem sokáig tartott s nem is tarthatott ; mivel Petheő uram nyelve borítában olyan volt, mint a boszniai kasza, amiről eleink azt tartották, hogy mindenfelé vág. Hol és mi módon sérтette meg Roblest, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egymástól halálos gyűlölettel váltak el.

Történt azonban, hogy az 1563. évi pozsonyi királyi koronázatra mind Petheőnek, mind

¹ Országos Levéltár, Nádasdy-levelezések.

Robles Menyhártnak fel kellett mennie. Akkor Petheő János már igen nagy úr volt és egyebek között a megkoronázandó királynak barátságával is dicsékedett. Ilyen hatalmas úrral szemben Robles persze hasztalanul kereste az igazát. Talán nem is kereste; mert mint hevesvérű délvidéki ember, a bosszút az igazságnál többre becsülte, s így azon mesterkedett, hogy utat és módot leljen a Petheővel való számadásra. A sors kedvezett neki. Szepember 18-án Petheő János Oláh Miklós érsek házába ment, ahol a rendek a királyi előterjesztések felett tanácskoztak. Petheő kissé korábban és egyedül távozott az érsek házából. Amint az utcán fegyvertelenül hazafelé lovat golt, Robles és kísérője hátulról reá támadtak. Robles furkósbottal fültövön sujtotta Petheőt, felbérelt társa pedig puskával lőtt reá. Petheő két súlyos sebet kapott s vére bőségesen ömlött.¹ Ezzel talán nem sokat törődött volna, de mód felett bántotta őt a rajta esett gyalázat. Maguk a rendek is felzúdultak a gaztett halatára és elégtételt követeltek. Robles Menyhárttal azonban mit sem tehettek, mivel őki gyelme az orvtámadás után felbérelt társával együtt elvágtatott s Madridig meg sem állt.

A rendeknek és Petheőnek panaszára az ügyet maga a király vette kezébe. Az 1563. év november 2-án császári heroldok járták be a főbb városok utcáit és dob- meg trombitaszóval hirdették ki a császári idéző levelet, ami a Robles támadását töviről-hegyire megmagya-

¹ Cs. és k. állami levélt. Hung. Ferdinand király nyomtatott patense (1564 április 10.) mondja el e gyalázatos támadás részleteit.

rázta. „Robles Menyhárt! — mondá benne a király — te Petheő Jánost gonoszul, istente- lenül, orvul és gyilkos módon támadtad.¹ Ilyen gazságot mi sem türhetünk. Petheő az ö becsü- lete védelmére megteszzi, amit tennie kell. Hár- rom hó alatt tehát jelenj meg előttünk, hogy az ügyet elintézhessük. Szabad menedéklevelet állíttatunk ki számodra“.²

Az idézésről Robles is tudomást vett, de eszébe sem jutott megjelenni. Maga helyett leveleket küldözgetett I. Ferdinándhoz s minden módon tisztázni akarta magát.³

A három hó elteltével a heroldok trombi- tái újra megszólaltak, de Robles sehol sem mű- tattkozott. A dolog harmadszor is megismétlő- dött, de megint esak Petheő János jelent meg, hogy Roblest vádolja.

Az 1564. év március 4-én Petheő János el- keseredésében Miksa eseh királyhoz fordult, s öt a mindenható Isten szerelmére kérte, hogy a gyalázat bilincseiből szabadítsa őt ki, mert emberre nézve ennél gyászosabb és súlyosabb dolog nem képzelhető. Hárrom ízben elhalasz- tották már az ügyében való döntést. Ez az ö nagy sérelmére vagyon.⁴

¹ „Te, ea quae superius dicta sunt contra ipsum Joannem Petheő non bene, sed male, indebite, im- probe et sicario modo patrasse.“

² Cs. és kir. állami levéltár. Hung.

³ U. o. Copia d'una lettera de M. de Robles alla Mta Caes. 1564 juni 27. Ezt Madridból írta. Az előző évben, 1563 november 12-én kelt levelét Da Pheleppi-villából írta.

⁴ Ob amorem dei omnipotentis — írja Petheő — ob- que memoriam foelicissimae et augustissimae corona- tionis suae dignetur mihi subvenire meque ex his com- pedibus, quibus nihil in humanis tristius et maius accidere potuit, eripere.“ (Miksa királyhoz.)

Miksa király hajlott Petheő kérésére. Március 10-én őfelsége már meghagyta az udvari tanácsosoknak, hogy alaposan megvizsgálván Petheő ügyét, szolgáltassák ki az igazságot.¹

Ezenkívül — most már negyedizben — újra megidézettette Roblest. A császári heroldok újra bejárták a nagyobb városokat s trombitaszóval kihirdették, hogy Robles három hó alatt köteles őfelsége előtt megjelenni.²

Robles még erre az idézőlevélre sem jelent meg. Így állván a doleg, őfelsége 1564. július 24-én döntött az ügyben. Petheő teljesen tisztázván magát, újra szabad bejárást nyert a királyi udvarba. Robles részére pedig még egy utolsó határidő tüzetett ki a megjelenésre.³

Mivel Robles ezúttal sem mutatta magát, november 13-án felségsértés és hütlenség bűnében találták őt vétkesnek. Az ítéletet nyomtatott patensben is kiadták.⁴

Petheő ekkor arra kérte őfelségét, hogy ezt az ítéletet a császári heroldokkal hirdettesse ki Pozsonyban, Prágában, Komáromban, Gyöörött, Gyulán, Egerben, Kassán, Szigetvárott és Szlavóniában. A spanyol királynak és a többi uralkodónak pedig küldesse meg az ítéletet.⁵

Petheőnek e kérését teljesítették. Úgy látzik, akkor Roblesnek a fülébe is eljutott elítéltetésének híre, mert életjelt adott magáról;

¹ Decretum ad praesidem et consiliarios aulicos in causa C. Melchioris Robles. (Állami levélt. Hung.)

² U. o. 1564 március 17.

³ U. o. Interloquutoria in causa Robles.

⁴ U. o. november 23.

⁵ 1564 november 23. „Míg a lélek ben nem tart — írja Petheő — s míg a vérem lüktet, el nem felelem felséged kegyelmét.“

sőt tán meg is jelent Magyarországon. Petheő János ugyanis 1564-ben azt írta volt egyik levélben, hogy Boldogasszony napján fog bajt vívni az ő halálos ellenségével! És erre a nagy napra, az ő tisztelességének napjára, barátait is mind meghívja. Arról azonban mit sem ír, megtörtént-e s miként a bajviadal, s vajjon Robles volt-e, akivel vívni készült?

Bár Petheő János az udvarnál nevekedett s bár szabad bejárása volt az udvarba, még sem bíztak benne. Magyar volt az istenadta, tehát kancsal szemmel nézték őt az udvarnál. Komáromi főkapitány lévén, e kényes és magas tisztségből is igyekeztek őt kitúrni. Mivel egyszerűen elbocsátani nem merték őt, tehát német főkapitányt helyeztek a várba és őt meghagyták városi kapitánynak. Erről a szomorú ügyről írja Bocskay György Nádasdy Tamásnénak: „Öfelsége Komáromba Petheő János mellé egy németet vetett, kinek neve Kielman. Ezt a dolgot Petheő János nagy kisebbségnek tulajdonítja magának. Mely dologról panaszképpen nagy levelet írt az magyar tanácsuraknak, ki majd három árkuson vagyon. Könyörög, hogy ne hagyják, hanem őfölségénél törekedjenek, hogy őfölsége ilyen kisebbséget ne miveljen rajta; mert őfölségének tisztelességi szolgált volna. Mely dologban az urak az váradi pispeket választák és engemet őfölségéhez. őfölsége ilyen választ tett: mivel-hogy Petheő Jánosnak régen tudtára volna az, hogy az várbeli kapitány más lenne, azaz Kielman; mert az Petheő transactiojában csak az vagyon, hogy ő csak városbeli kapitány, az mint megtetszik az instructioban”.

Ez a királyi válasz egyáltalán nem felelt

meg a valóságnak; mert Petheőt komáromi főkapitánynak nevezték ki s a várban lévő német katonaság is az ő kardja alá tartozott.

Petheő volt az utolsó magyar főkapitány Komáromban. E fontos várat magyar emberre többé nem bízták. Az országgyűléseken is hiába követelték a karok és a rendek, hogy magyar kapitányt nevezzen ki őfelsége Komáromba. Állandóan idegenekre — még pedig igen gyarló emberekre — bízta a várat őfelsége.

XVII.

A régi bánáti bálok.

Három királyok napja után dobszó és trombitaharsogás hangzott végig Temesvár utcáin. *A nyilvános bálok császári kiváltságos bérlöje* járta meg embereivel az utcákat, tudtára adván mindenkinék, hogy őfelsége kegyes engedelméből megkezdtődnek immár a *tartományi nyilvános bálok*. Aki tehát derék örömet akar magának szerezni, akassza a szögre gondjait s estére kelve siessen a város palotaházába ; sereggel árulják s kinálják ott magukat a sokféle vígságok. Kiki lábán álltáig ehetik ; a táncockat módjával rophatja ; a hatlapú jószágot (kockát) kényére forgathatja.

Nem hiába verték hangos dobra e csábító szókat. Szájról-szájra, fülről-fülre hordozta azokat a hír szele. Másról sem esett hamarjában szó, mint a bálokról. Hogyisne ! hisz a hétféves háború kitörése óta még zárt társaságokban is tilos volt a tánc ; elnémult a zene mindenütt s ürességtől tátongtak a vendégházak. Tüzelője mellett otthon búsulhatott mindenki, gázolván a zavaros gondokban. Mert ha „a kemény státutumok ellenére, ő felsége boszuságára s a burgerság gyalázatára“, tánera, mula-

tásra vetemedett, minden irgalmasság nélkül a sötét tömlöcbe vetették; sőt ismétlődés esetén 12 pálcával keményen megcsapták.¹

Az udvari kamara azonban végre valahára irgalomra lágyult, s öfelsége egyenes meghagyására kiadta a rendeletet a bécsi bálkomisszáriusoknak, hogy a betiltott tartományi bálokat léptessék ismét életbe. Mivel a temesi bánság is a birodalom tizenkét tartománya közé tartozott, tehát annak fővárosában, Temesváron is kihirdették a bálkomisszáriusok rendeletét.

A kegyes kamara — hogy saját szavaival éljünk — az egészségtelen éghajlat sujtotta bánáti lakók felvidámítására, s a sanyarúság terhe alatt nyögő adózók gyönyörködtetésére engedélyezte a bálokat. A jó bánátiak egy száraz mondásra elhitték neki ezt! Pedig hát a tartományi báloknak nem egészen a felvidámítás volt a céljuk!

Mivel minden tartományban csak a főváros számára adtak engedelmet bálok tartására, természetes, hogy minden mulatni vágyó oda tódult. Ahol sok ember gyül össze, ott némi jövedelemre is lehet szert tenni — gondolta a kamara. S nyilvános árverésen, csinos összegért bérbeadta a báltartás kizárolagos jogát. Temesváron *Drághi* Döme vette bérbe ezt a furesa jogot.²

Nehogy neve után valaki magyar embernek gondolja! Táncremesterségre akkor még

¹ Városaink statutumai sokszor ismétlik e rendeletet.

² Az eredeti szerződés a Közös pénzügyi levéltárban található.

nem vállalkozott magyar ember. Drághi uram beköltözött olasz katonai családból származott. Egyik előde, Drághi István az udvar részéről országos követségben foglalatoskodott Budán. Saját vallomása szerint ez útjában megtámadták őt az átkozott kurucok s ő oroszlán módjára megharcolt velük. Valószínűbb, hogy nyúl módjára a hamarját futotta, mert hisz a kamarától kétezer forintot követelt annak fejében, hogy a kurucok elfogták s mindenéből kifosztották.

A jó Drághi István az örökkévalóság tengerébe pottyant, a nélkül, hogy a kamarától csak egy fillért is látott volna. Érdemeit azonban eléggé méltatták, mert utódai könnyen hivatalhoz jutottak. Drághi Döme is nagyapai követelése révén kapta meg a bánáti tartományi bárok bérletét. Szép hivatalszámba ment az! Viselője tekintélyes személy volt a bánáti világ szeme előtt s a hír szele hordozta szárnyain a Drághi nevet.

Drághi uram a bérlet fejében megkapta a temesvári városház gyűléstermét, azonkívül két szobát és konyhát. Itt volt az ő hadiszállása s itt folytak le a bánáti bárok a bécsi bákkomisszáriusok előírta szabályok szerint. Hárrom királyok napja után kezdődtek a bárok s hetenkint háromszor, hétfőn, kedden és szerdán tartattak. Este hétkor kezdődtek s reggel hárrom óráig tartottak. Február hónaptól kezdve azonban reggel öt óráig szabad volt a tánc. Farsang utolsó napján, húshagyókedden csak éjjel tizenkét óráig engedték meg a mulatást. Aztán kezdődött a bőjttel adózás és a hamvazás.

A bárok rendesen vacsorával voltak összekötve. Ilyen esetben a belépéssért 1 forint 8 krajcártnak kellett fizetni. Ha nem táltak vacsorát,

34 vasával vesztegették a belépő biletákat. Hogy a bálbérlő jó és elegendő italt adjon s hogy a megkivánt ételfogások meglegyenek, minden bál előtt *polizei commissio* vizsgálta meg Drághi uram konyháját. S jaj volt neki, ha minőség vagy mennyiség dolgában kifogásolnivalót találtak.

A bálokat és a báli rendet a bérőnek ki kellett dobolnia. Megesvén a dobolás és a trombitálás, a bérő a városházára sietett, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. Kiterítvén az est sátorát, megelevenedett a városháza tája. A kivilágított termekből harsogó zene, dobverés hangzott ki, s csalogatta a vendégeket.

Bent a termekben megszünt minden társadalmi különbség; egy renden tartották az urat a paraszttal, a főtisztet a legkisebb iparossal. minden embernek joga volt a bálban megjelenni s mulatni, ahogy kedve tartotta. Azaz mégsem. A báli szabályok szerint az inasoknak livrében, s a szolgálóknak búbos főkötőben nem volt szabad belépniük; de ha föleserélték e ruhadarabokat, ők is bemehettek. Pompára, pipeskedésre vagy kendőzködő mázolásra tehát nem volt szükség.

Bár a legkülönböfélé rangú, állású emberek vegyültek össze, ez a körülmény éppen nem vált a bálok kárára. A bálbérlőnek a bécsi bál-komisszáriusekhoz benyújtott hivatalos jelenése szerint a bánáti bálokban igen jól mulattak, nevettek, kacagtak s tréfákat forgattak. A fiatalok frissen forgolódott a divatos német táncokban, majd aprólépve, majd szélvészként keringve. Az öregebbek pipaszó mellett a korsó fenekére nézegettek, vagy a kártyát és kockát forgatták.

Hogy az illendőség határait senki át ne lépje, muskatéros katonák állottak a nagy teremben isterázsát, s mint a duhajoknak s az izgágáknak seprüi, rendre kihajigálták a borsokat és a szemteleneket. Aki nagyban merészelt kártyázni, azt minden szó nélkül a tömlöcbe hurcolták.

Mikor elérkezett a záróóra, sietve kellett mindenkinék távoznia, mert a tovább ott időzöt „módi szerint“ kiigazították. Azonkívül a záróóra meg nem tartása miatt a tartományi bálok császári kiváltságos bérzőjét 100 aranyyal sujtották. Ilyen esetek azonban nem igen fordultak elő. A jó bánáti svábok a tilalmasra nem indultak, s ha egyet-kettöt botlottak is az udvariasságban, azt elnézték nekik.

Ilyen módon folytak a bánáti bálok. A közönség meg lévén velük elégedve, súrűn látagatta. A bálbérő megértvén, miként kell a jó emberek zsebéből kifüttyenteni a pénzt, napról-napra gyarapodott. 1773-ban már keveselték a farsangi bálokat s azért folyamodtak az udvari kamarához, hogy föltámadás után *husvéti bálokat* is tarthassanak. A kegyes kamara ezt is megengedte ; de ugyanez alkalommal olyan újításokat rendelt el, hogy úgy a bálbérőt, mint a közönséget maga ellen zúdította.

Az úgynevezett *aufslágot* eddig csak a marhahús fontjára vetette ki az udvari kamara, 1773-tól kezdve azonban a bánáti bálokat is részesítette ebben a szerencsében. Ez évben ugyanis a bánáti népiskolai alap javára minden báli belépő-jegyre 10 krajcár aufschlagot vetett ki. Nagy volt az elégületlenség e szokatlan áremelkedésre ; szidták a kamarát, mint a bokrot s követelték az aufschlag eltörlését. Az

elégületlenek élére Drághi uram, a bálok bér-lője állott s ugyancsak alaposan lecsépülte a kamarát. Vége van neki, írja folyamodványában, de vége van a báloknak is. Ilyen méreg-drága bálok csak a kamara számára, nem pedig a bánáti svábok számára valók ! De nemcsak ő, hanem a kincstár is keserves kárát fogja ennek vallani ! Azért ha a kamara nem óhajtja a bálok romlását, szüntesse be az aufschlágot.¹

A kamara megfenyegette Drághi uramat, hogy ezentúl jobban vigyázzon csuszamó nyelvére s meghagyta az aufschlágot. 1773-ban tíz bál után 250 frt 10 kr. gyűlt be abból az iskola-alap javára.

Az aufschlagnál nagyobb bajt okozott az 1773-iki új báli rend. Eszerint a bálokból ezután csak *álarcban* volt szabad megjelenni. mindenki *tiszteletreméltó maskarának* köteles öltözni. Az emberi forma eltorzítása, a harlequin-nek, a denevérnék s a különféle állati alakoknak való öltözés, továbbá a papi ruhák viselése és fegyverek hordozása szigorúan tilos. Az álacekokat csak a bálteremben szabad föltenni. Aki az utcán álaceban jár, azt tömlöcbe kísérik, mivel csak az erdőket kóborló haramiák és a latrorságra vetemedő zsiványok járnak álacekokban. A bálteremben az álacekokat bármikor szabad leenni vagy fölvenni, de a távozáskor már a lépcsőházból levegye mindenki, különben a tömlöc fenekére jut. Aki tiltott ruhában vagy csúf álaceban jelenik meg, azt a muskatérosok minden szó nélkül kidobják. Ordítózás az utcákon tilos !

E szigorú utasítások éppen nem rontották

¹ U. o. Hungarica 1773.

a bálok sikerét. A *general kommando* hivatalos jelentése szerint oly vígság, pajzánság és elevenség uralkodott a bálokban, hogy a *katonai dekorum* szinte pellengérre volt állítva! ¹

Ami másnak örömet szerzett, a katonáéknak nem tetszett. Elhitették magukkal, hogy az újmódi bálok, a bálokban uralkodó víg állapot és öröm sértik az ő méltóságukat. A temesvári katonai parancsnokság tehát megindította a hajszát az álarcos bálok ellen. Először csak azt követelte, hogy álace nélkül, oldalfegyverrel is megjelenhessenek a bálokon. Mikor ez a kívánságuk nem teljesült, megbontották a bálok egysegét. Kimondották ugyanis, hogy ők ezentúl külön *distingvált katonai bálokat* adnak 34 krajeárnnyi belépődíjjal s ide csak a művelt, megfelelő állású személyeket bocsátják be.

A „tartományi adminisztráció“ tiltakozott a katonatisztek terve ellen. Itt — írja öfelségenek — eddig nem ismerték a társadalmi különbséget a bálokban, katona és polgár, úr és paraszt egyformán jól érezte magát a nyilvános bálokban. Most azonban a katonai merevség és hajthatatlanság tönkre teszi a multiságokat s a mulatságokkal együtt a bálbérlőt is. Az oldalfegyver viselését lehetetlen megengedni; minden művelt államban leteszik azt a mulatságokban. Azt azonban talán ki lehetne vinni, hogy a katonák álace nélkül is megjelenhessenek. Ha pedig ez lehetetlen, úgy minden hétfőn és szerdán legyen *distingvált*, 34 krajeáros katonai bál vaesora nélkül s minden kedden polgári bál 1 frt 8 kr. belépődíjjal és vacsorával. Így meg lesz mentve a katonai dekórum s a tisztek a

¹ U. o. a General Kommando jelentése, 1773.

maguk ruhájukban ugrálhatnak saját báljaikban.

Mondanunk sem kell, hogy a katonák kívánsága teljesült. Ezzel aztán vége volt a régi polgári bálnak s a közös vígságnak. A bálbérlő termei kongtak az ürességtől. Folyton fogyott a közönség s Drághi uram szeméből öreg csöppek hullottak, mikor a régi szép napokra gondolt.

OSAK

Országos Széchenyi Akadémia

XVIII.

Szelepcsényi György a portán.

Szelepcsényi György érsek nem azon történeti alakok közül való, akikkel az ember szeretettel foglalkozhatik. Hiszen a nevét még ma is kelletlenül emlegetik, a működését ma is átkosnak mondják. De mi mégis azt tartjuk, hogy a vele való foglalkozás nagyon is tanulságos, mert ha működésével elidegenítette is magát mitőlünk, azért a századának és a nemzetének fia maradt, s így szereplése azon kor minden dolgára érdekes világot vet. Különben is a szenvédélyek harca, a drámai cselekmények összeütközése, a jónak és a rossznak, a szeretetnek és a gyűlöletnek küzdelme lélektani szempontból is mindig érdekes. Szelepcsényi élete pedig az ilyenekkel nagyon is bőves. Aztán őkigyeleme nem is volt mindig olyan, aminőnek a történet őt ma ismeri. Az idők és a viszonyok változása ugyanis az ő jellemén és gondolkozásán is nagyon változtatott. Volt idő, mikor lelkes magyarnak, embertársait szerető türelmes embernek vallotta magát s szívesen dolgozott nemzete javára. Ő maga írja egyik korai levelében Rákóczi György fejedelemnek, hogy őt rákócziistának

tartják s emiatt sokan követ vettnek reá. De ő békével szenvedi az ilyesmit, mert *igaz magyar vérnek tartván magát, ennek a kevés maroknyi szép magyarságnak romlását kesergi a szíve*. Volt idő, mikor Szelepcsényi még a protestánsoknak is kedvébe erőlködött lenni. Örült, ha a protestáns urakkal barátságot köthetett. Hiszen még a buzgó Lórántffy Zsuzsannával is szeretetreméltó hangon levelezgetett, s akadt más is, akitől meg nem vonta magát, ha a szolgálatját kereste. Vidám és borkedvelő ember lévén, kereste a társaságot s borittában és józan korában egyaránt jeles tréfájú és bőven beszédes embernek mutatta magát. Udyvari összeköttetésével, nyájas medorával és szolgálatkészségével sok jó embert is szerzett, s úgy élte derekán bizony még a népszerűségből is bőven jutott neki. Kitüntő gazda volt. Nagy öröme telt a mezei gazdálkodás minden ágában. Majorjai, kertjei, halastavai messze földön elhíresedtek; ménesei és gulyái párjukat ritkították. Mindent megszerzett, aminek a gazdaság terén hasznát remélhette; még a hazai sertésfajok is mind feltalálhatók voltak majorjaiban. Ez utóbbiakról ő maga írja: „minden majoromban különféle szörüeket adok; az szőkéket más majoromban, az bontákat másban és az tarkákat, avagy babosakat s feketéket is másban. Hadd legyen ilyen majorságom is különféle“.¹ Virágzó gazdasága nemcsak az örömet, de a jövedelmét is növelte. Volt mit másoknak is adnia, s ő szívesen segített a szenvedőkön és szívesen áldozott nemesebb célokra.

¹ Körmendi levéltár. Missiles, Batthyány Ádámnak írja ezt.

Nem csoda hát, hogy sok szegénynek a szeme nézett reá! Úgy szegről-végre maga is a szegénység jóakarójának tartá magát.

Sok jó tulajdonsága mellett rossz is bőven akadt benne. Ez utóbbiak különösen agg korábban vesznek rajta erőt. A jellemszilárdság amúgy sem volt erős oldala, s élte alkonyán egyenest álnoknak és kétszínűnek mutatja magát. Az udvar előtt alázatos és meghunyászkodó, a saját nemzetével szemben felfuvalkodott. A régi nyíltság helyett az alattomosság ver fészkét a szívében; — ez pedig, mint tudjuk — merő antagonistája az erőnek. A bécsi abszolutizmus bábjává lesz és segít bilincseket forrasztani a lelkiismereti szabadság megnyügözésére. Nem látja, nem érzi, hogy ő a nemzetének csúfjává lett, akit a bécsi politika csak arra használt, hogy „ebet ebbel marasson“! Gyűlölettel üldözi, akiket előbb magasztalt. Gyanakvó lesz mindenivel szemben; titkolt gatja igazi érzéseit, s csak részegségében árulja el, mi lakozik igazán a szívében. Mind e változás sok bajt s még több gyűlöletet szerzett neki. Bár mindenki tudta, hogy őkigyeleme — mint kovács kezében a fogó — csak vak eszköz a bécsi udvar kezén, azért mégis mindenkinél a nyelvére esett. Nemesak az üldözött protestánsok üvöltötték reá, hanem a jobbérzésű katolikusok is lator-elméjű embernek, nemzete ellenségének kiáltották ki őt. Szóval Szelepcsenyi, mire haja őszbe elegyedett, teljesen elvesztette nemzete becsülését. Azaz, hogy búval és gonddal gyalázatot vásárolt magának.

Férfikora delén, mikor még senki sem sejté, áldás, avagy átok kíséri-e működését, a királynak és az ország rendjeinek bizalma sok fontos

és életbevágó politikai ügy elintézésével tüntette őt ki. Mestere lévén az ékesszólásnak s a nyelvekhez is tudván, diplomáciai küldetés is gyakran érte őt. A követjárás akkor nálunk minden nap dolg volt, hiszen a hódoltság ügyei, aztán az erdélyi viszonyok folytonos tárgyalást kívántak. A követek tehát jöttek és mentek. Szelepcsényinek is bőven kijutott a követjárásból. Mint rendkívüli követ a fényes portán három ízben is megfordult; azonkívül Budán is több ízben járt ilyen minőségen. Ha valami fényes eredmény nem is járt küldetése nyomában, azért tehetsége szerint igyekezett a személyéhez fűzött várakozásnak megfelelni. Gyors emelkedése mutatja, hogy enemű érdeknél a legfelsőbb helyen is kellően méltányolták.

A portai követség abban a zavaros időben nemcsak fontos politikai küldetés, de egyúttal veszedelmes vállalkozás is volt. A hosszú út ezernyi bajától megválva, Konstantinápolyban nem egyszer tömlöc várt a követeinkre. Nem sokat használt nekik itt a pecsétes levél, mert a török, — amint a régi magyar közmondás tartja — amit a hidon fogadott, a szárazon meg nem állta. A hamis praktikájú basák könnyen találtak okot arra, hogy a követekkel kényükre-kedvükre bánjanak. A következményektől meg nem igen tartottak.

Szelepcsényi mindez nagyon jól tudta s így egyáltalán nem titkolta, hogy a portai követség nem az ő inyére való dolg. A jelentésében maga megírja, hogy az életét is féltette, de mint főhajtó jobbágy uralkodója intő szavára mégis megindult. Az útjának a célja volt egyrészt a békesség ügye, másrészt meg Schmidt

Rudolf portai residens (követ) kicsérélése. Schmidtnak eltávolítását a magyar rendek követelték, mert sok volt a rovásán. Izdenczy András rendkívüli követünket például az ő intrikái juttatták Konstantinápolyban tömlöcbe. Szelepcsényi tehát méltán tartott e veszedelmes embertől s joggal hitte, hogy az ő élete ellen is fenekedni fog.

Szelepcsényi portai követsége minden egyéb körülménytől eltekintve közjogi és politikai szempontból is figyelemre méltó jelenség volt. Nem egyedül ment a portára, hanem magával vitte Greifenklau Sándort, az újonnan kinevezett állandó portai követet is. Amíg ez utóbbi az utasítását Bécsből kapta, addig Szelepcsényinek a magyar rendek adtak külön írásbeli utasítást. Szelepcsényi tehát mint Magyarországnak külön követe indult Konstantinápolyba !

Miután az oltalomlevelet (a hatti serifet, kezébe kapta, 1643 március havában népes kísérettel együtt hajókon megindult. A bevett szokás szerint Esztergomban a bég ágyúlövésekkel s zenével fogadta a követséget. Majd a szokásos mulatozás után három naszáddal és útnyitó kísérőkkel Budára vitette. Szelepcsényi Greifenklau Sándorral együtt március 16-án ért Budára.¹ Itt is zajos ünnepélyes fogadtatás várt reá. A budai basa (Musa) másnap fogadván a követséget, a királytól küldött ajándékokat igen jó néven vette. Greifenklau rezidens maga írja a jelentésében, hogy *Szelepcsényi kanonok igen ügyesen forgolódott a törökök*

¹ Jelentései a volt cs. és k. állami s udvari levél-tár Turcica című gyűjteményében vannak.

között s a basa udvarnépével magyarul tárgyalt és beszélgetett!

A követség március 28-án ért Belgrádba, ahol szintén barátságos és ünnepélyes fogadtátsban volt része. Innét kezdve lóháton és szekereken folytatták az utat. Április 23-án értek Konstantinápolyba. A nagyvezér 29-én fogadta először Szelepcsényit és Greifenklaut. A tárgyaláson jelen volt Szulfikár aga, ez a magyar renegát, akit Szelepcsényi már régen ismert s kivel meglehetősen jó viszonyban volt. Szulfikár aga segítségével a tárgyalás simán folyt le s a nagyvezér jóakarata jeléül kilenc drága kaftánt ajándékozott a követségnek. S mikor Szelepcsényi és társai szállásukra térték, a nagyvezér huszonöt emberrel virágokat, mindenféle gyümölcsöt, bort és éleelmet küldött nekik. Szulfikár aga a nagyvezér megbízásából naponként meglátogatta Szelepcsényit s vele hosszasan tárgyalt.

Május 10-én (vasárnap reggel) a szultán fogadta a követséget. Szelepcsényi és társai ez alkalommal a nagyvezértől kapott kaftánokat öltötték magukra.

A szultán előtt Greifenklau beszélt. Ezt a beszédet Szelepcsényi halkan magyarul mondá el Szulfikár agának, aki viszont törökül tolmacsolta a szultánnak. Őfensége közömbösen s némán hallgatá a beszédet s csak hébe-korba billentett egyet a fejével. Ezzel aztán a fontos kihallgatás véget is ért. Most már csak a nagyvezérrel kellett Szelepcsényinek tárgyalnia a rezidens kieserélése és a fennforgó politikai ügyek dolgában. Az utolsó kihallgatása alkalmaival azonban majdnem bajba került. Őkigyeleme ugyanis látván, hogy a nagyvezér ha-

mis praktikát forgat a fejében, körmönfont ravazsággal igyekezett belőle a valóságot kicsalni. A nagyvezér azonban nem ment lépre, hanem tüztől gyulladt tekintettel fordult Szelepcsényi felé s üvöltve kiáltá: hitvány eb, mit kívánsz még tudni? Nem szimatoltál ki eleget? Még egyszer mondomb, ha a királyod követet küld ide, mi is küldünk Bécsbe!

A nagyvezér e kifakadása oly sértő volt, hogy a jelenlévő dragomán nem is merte Szelepcsényinek szó szerint lefordítani. Ökigyeleme csak később tudta meg, minő szó érte őt a fogadtatáson.

Szelepcsényi elvégezvén dolgát a portán, június 8-án Schmidt rezidenssel együtt titnak indult. Budáról lóháton Tatába, innét pedig Komáromba utazott. Útjáról szóbeli jelentést tett öfelségének.

A hosszú és kellemetlen út fáradalmait még ki sem pihenhette, mikor értésére adták, hogy rendkívüli követi minőségben újra Konstantinápolyba kell indulnia. A király 1643 október 1-én 1600 frtnyi útiköltséget utalványozván számára, meghagyta, hogy késedelem nélkül induljon, mert küldetésének célja semmi halasztást nem tűr.

Miután a királyi diploma elkészült s a szokásos módon vontaranyba takarva aranyzsinórral átkötve Szelepcsényi kezébe került, a követség megindult. December 9-én ért Szelepcsényi és kísérete Konstantinápolyba. Ezúttal nagyon rosszkor jött. Magyarországból ugyanis az a hír érkezett a portára, hogy a mieink kilencszáz lovon való vitézzel megtámadták Esztergomot. Mivel a támadás békessége idején történt, Musztafa nagyvezér éktelen

haragra lobbant. Bosszúját aztán az épp akkor megérkező Szelepcsényin tölté. Ahelyett, hogy követet megillető módon fogadtatta volna, még azt sem engedte meg neki, hogy Greifenklau rezidens házában szálljon meg. Ehelyett Musa budai basa üres palotájába vitette s ott őriztette őt. Másnap aztán fogadta. A hivatalos jelentések szerint Musztafa nagyvezér soha ily dühösnek és őrjöngőnek nem látták. Vérbenforgó szemmel, durván támadt Szelepcsényire az esztergomi megszállás miatt. Hát ez nálatok frigytartás? — kiáltá. — Mit keressz itt? Őfelsége levelét hoztam — felelé Szelepcsényi — többnemű megbízással egyetemben. Nem kell nekem az írástok, — kiáltá a nagyvezér — jó lesz, ha összeszeded a sátorfádat s holnap elmész a fenébe! Szelepcsényi erre távozott s Greifenklau rezidens lakására ment. A nagyvezér azonban rögtön érte küldött s miután jól lehordta őt, Musa budai basa palotájába vitette s ott egy nyomorult szobába elzáratta. Ez alkalommal a nagyvezér az állandó rezidensnek (követnek), Greifenklau uramnak is megmondta, hogy menjen a pokolba, nincs itt semmi szükség rezidensre.

Eközben az elzárt Szelepcsényit meglátogatta Szulfikár aga, a nagyvezér bizalmasa és magyar tolmácsa. Szelepcsényi csak most merte a királytól küldött ajándékokat előszedni. E szép ajándékok Musztafa nagyvezér haragját is elsimították. A dér-dúr gazdából egyszerre nyájas és mosolygó háziúr lett, aki szívesen fogadta Szelepcsényit. A békesség ügyében azonban Szelepcsényi még sem boldogult, mert holmi puszta ígéretekknél egyebet nem kapott. De ő ezzel is meg volt elégedve s örült,

hogy ép bőrrel indulhatott hazafelé. Szegény Szelepcsényi, — írja Greifenklau rezidens — azt hiszi, minden elvégzett, pedig a követségenek az eredménye az a két majmoni (tengeri macska) és két karamáni (széles farkú) birka, a miket magával vitt.

Ez bizony nem valami fényes eredmény! De hát nem Szelepcsényi volt az egyetlen portai követ, aki ily dib-dáb semmiséggel tért vissza a portától! A sors különben neki is nem minden nap elégtéssel szolgált. Musztafa nagyvezér ugyanis, aki miatt Szelepcsényinek annyi szégyent és bút kellett látnia, életével lakolt. Szelepcsényi épp az útra övezte fel magát, mikor a szultán Musztafa nagyvezér megfojtását elhatározta. Ünnepélyes divánt tartott a vezérbasáival s mikor javában tanácskozott volt, hirtelen elkiáltá magát: „hol a hóhér? Jöjjön be és végezze a dolgát“. Musztafa tudván, hogy az ő halálos ítélete hangzott el, felutasítván az előtte állókat, eszeveszettel rohant ki a tanáceremből. Az udvaron lovára kapott s szélvészkként vágtatott a palotájába, ahol eltorlaszolta magát. A szultán testőrei és a hóhérok azonban nyomon követték őt s bezúzván az ajtót, Musztafa kereséséhez fogtak. A nagyvezér üldözöi elől a háztetőre menekült s onnét az utcára ugrott. A szegény esés közben a fejét bezúzta s véres fövel szaladt tovább. Musa budai basa palotája felé menekült, ahová ökigyeleme kevessel előbb Szelepcsényit zártatta el. Épp a kapu előtt érték őt utól az üldözöi. Körül fogták őt s felolvasták neki a szultán ítéletét. Musztafa darabokra tépte a szultán írását és öklével védte magát támadói ellen.

Az egyik katona erre csákányával a nagy-

vezér karjára sujtott, mire a hóhéroknak sikerült az istrángot a nyakába vetniök. Erre két oldalról vonni kezdték s ki hol érte, ott rúgta és ütötte a fuldokló nagyvezért... Mindez az utcán nyilvánosan történt. Soha idáig nagyvezér ilyen módon és helyen nem végezte még az életét. Musztafa holttestét aztán elcipelték s bemutatták a szultánnak. Sírját és sírfölliratát már előre elkészítette volt Musztafa, s a szultáni rendeletre oda temették őt. Miután udvari személyzete nagy részét megfojtották, vagyonát is zsákmányra vetették.

A megölt Musztafa Törökország egyik legnagyobb államférfia volt; éleseszű, komoly, ravalaszt, nagy tapasztalatú és szerencsés kezű férfin, aki hadi és politikai ügyekben ritka szerencsével és nagy sikerrel kormányozta az országot. Albániai születésű, kereszteny anyától származott férfiú lévén, a keresztenység sok jóindulatot tapasztalt részéről. Épp emiatt a halála nagy csapás volt a Törökországban élő keresztenyekre. A portai követ jelentése szerint a halálát a szultán anyjának és a háremhölgyeknek köszönhette. Ezek ugyanis rávették a szultánt, hogy az ő jelenlétéükben kényszerítse a nagyvezért halálos ellenségének: Siliktár basának megkövetésére. És Musztafa nagyvezér kénytelen volt Siliktár basa előtt földre borulni és kezét megcsókolni. A furcsa jelenetben kacagott az egész háremvilág. A porig alázott Musztafa azonban bosszút forralt. Sikerült a janicsárokat fellázítania, akik aztán Siliktár basa fejére halált kiáltottak. A szultán azonban ügyet sem vettén a janicsároknak rezgélődésére, Musztafa nagyvezért fojtotta meg.

Szelepcsényi már kitette a lábát a törökök

közül, mikor ez a dráma véget ért. Az 1644. év február 13-án már Budán tárgyalt Musa basával. Itt is igen hűvös választ kapott, úgy hogy az ég szerelmére kérte a basát, ne bocsássa el ilyen hideg szóval. Kárba veszett a könyörgése. A basa nem hajolt a kérő szőre. Emiatt Szelepcényinek még ez év április havában újra Budára kellett mennie, hogy a békesség ügyében jobb választ csikarjon ki a basától. Ez félíg-meddig sikerült is neki. A basa ugyanis a többi között ezt mondá Szelepcényinek : „Boszniai vagy te is, én is ; bosnyák őszinteséggel esküszöm neked, ha a portára követet küldetek, még minden szépen rendbehozhattok !“

Szelepcényi erről a budai útjáról hosszú jelentésben számolt el. Az udvar ezúttal nagyon meg volt vele elégedve : de maga Szelepcényi már torkig volt a követjárással, s nem kért többé az efféle kitüntetésből.

XIX.

Régi újsághírek.

A török világban újságjaink ugyan nem voltak, de az emberek azért minden újság után kapva kaptak. Hajszolták, hintegették a híreket. A kíváncsiság ösztökélte valamennyiüket s ki hogyan tudott, úgy szerzett híreket. Aztán menten tovább adta azokat. Nem hiába mondogatták, hogy szárnnyon jár a hír, bizony eljutott az oda is, ahová a dúvad nem talál, a keselyű szeme nem lát. Jó iramú lovakon száguldva vitték a leveleket s a levelek kézről-kézre jártak; a bennök lévő hírek szájról-fülre szálltak. Aki e kor roppant levelezését lapozgatja, majd minden levélben olvashatja, hogy híreket kérnek s hírekkel szolgálnak. Mondanunk sem kell, hogy a leveleken kívül akadtak még hírhordozók is, akiknek mesterségük volt a hírek hintegetése. Róluk szól e régi magyar mondás: *sok temondádot forgatnak az emberek.* Róluk mondogatták azt is, hogy a hazugok regimentjében magas tiszt illeti őket. Mert hát nagyon is értették, mint kell a szót imide-amoda csigázniok, hogy mindenkinék a fülét megviszkettesse.

Az utazás a hódoltság korában sem volt

ritka. Az emberek jártak és keltek. Még aki-nek dolga sem volt, fel-felrugaszkodott a szomszédjához, hogy néhány pohár bor mellett megeressze fékét a beszédnek. A főbb közlekedési utak mentén fekvő kastélyaink ez időben népesebbek voltak a vendégfogadóknál is. S gazdáik bizony nem panaszkodhattak, hogy a küszöbjük megmohosodik. A hős Forgách Simon írja 1587 április 6-án Pálffy Miklósnak : „Az lengyel határnál lakom. mindenki nálam száll meg. Erdélyi ur, magyar meg lengyel vagy ismer, vagy nem ismer, engem el nem kerül. Igen reá szoktanak s költségem nem kevés megyen reá, gonoszakaróim pedig másra magyarázzák. De az emberség nem mutatja, hogy házamból valakit, aféle jövevényt kiverjek... Báthory Boldizsár lement Erdélybe. Ő is ide házamhoz jött volt s itt vetkezett le az olasz ruhából és magyar ruhába öltözött. Zsiga a fia is vele volt.”¹

Sok-sok olyan kastélyunk volt, mint Forgách Simoné s mikor a hideg melegre tért s a földet serkentgette a nap ereje, egyik vendég a másikat érte. Igaz, hogy a legtöbbje csak úgy ugorhati módra jött és sokáig nem mulatott, de azért hírekkel jól megrakva távozott. S az ilyen találkozóhelyen összeszedett hírek csak hamar mindenfelé elterjedtek. S minél tovább szállt a hír, annál többet toldtak hozzá. A szúnyogból aztán hamarosan elefánt lett. Az 1571. évben például Prágán felül nagy jégeső volt. Mire ennek híre a Dunáig ért, már azt írták, hogy olyan jégdarabok estek, „*mint egy magyar süveg, egynéhány is még olyan, mint egy*

¹ Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

cipó, egynéhány penig, mint egy lud hossza!" S a jámbor atyánkfia, aki ezt írta, szentül hitte, hogy a prágai kö-eső csakugyan ilyen volt. Hiszen jómaga jelenti, hogy egy szál kétéssége sincs benne!

Különös jelenség, hogy minél badarabb, minél hihetetlenebb volt valamelyik hír, annál több hívője akadt. Az idők mivolta hozta magával, hogy az emberek a szertelenségeken kapkodtak. Az 1657. évben a pozsonyi katolikusok hirdették, hogy látták az ördögöt, amint barátkámzsában, övig kihajolt a luteránus templom ablakából. Ez a badar hír mindenfelé hitelre talált. Bécsben külön újságlapot nyomtattak a dologról s minden olvasó rajzban is láthatta az ördögöt. Pedig az ördög úr nem igen tekintethetett ki a pozsonyi templom ablakából, mert erős vasrostély és külön reforma vasrács föltevődött a templom ablakait.

Ebben a korban az efféle hihetetlen hírt *gyermekhírnak mondották*. Egy sorban állt véle az úgynevezett *tót hír*, melyre szintén keveset adtak.¹ mindenki félt az úgynevezett török hírektől, melyek százszorosan túlozva terjesztették a fenyegető veszedelmet. A török hírnél is rosszabbnak tartották a tatár hírt. Erről írja 1647-ben Sándor prédkátor Batthyány generálisnak: „Ezután ha valaki tatár hírt viszen az Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Akkor meggondolja, ki szava után hazudjon.”

¹ 1568 április 22-én írják: „Thúry György uram hire és Majthényi Lászlóé szinte olyan, mint az tóté, azki az bokorba száz farkast látott volt s végre egy sem volt.”

A szemmel látott, megbízható hírt *bizony hírnek* mondották. Ha az efféle hír felemelő, szívvidító vagy lelkesítő volt, *aranyhírnek* hívták. Az aranyhír olyan volt, mint a színméz, mely maga szokta magát nyalatni. Hogy *cigányhír* is bőségesen akadt nálunk, mondanunk sem kell.¹ Hiszen nemcsak a cigányok hányogatták nálunk a sok kalafintát; hazug és nyalka emberek is akadtak, akik a pajkosak módja szerint vakon vitték vesztére a könnyen-hivőt. A *cigányhírről* mondogatták eleink, hogy a füstje nagyobb a pecsenyéjénél; s ösztövér lévén a pecsenye, igen kevés zsírja csepege!

Amint látjuk, a különféle hírekben nem volt hiány. S akármilyen lett légyen is a hír, az emberek kapva kaptak rajta, még ha annyit sem értettek belőle, mint az égi dörgésből. A XVI. és a XVII. század levelei természesesen oly hírekkel szolgálnak, amik azon koraiat lekötötték. A vallási villongások idején például majd mind efféle hírekkel találkozunk a levelekben.

Hadas időkben leginkább a háborús hírek járták. A politikai üldözések korában a nemzeti sérelmek és a szenvedések leírásai töltik be a leveleket. De akármilyen természetűek is ezek a hírek, mindig érdekesek s műveltségtörténeti nézőpontból pedig igen gyakran fontosak is. Mutatóul szolgálunk egynéhánnyal.

A vallási villongások korában írja Enyigi

¹ Révay Mihály 1576 március 7-én levelet írván Batthyány Boldizsárnak, jelenti, hogy hír szerint a lengyelek a törökkel féltökben megegyenesedtek. Ez — úgymond — zsidó hír.

Török István Batthyánynak a következő nagyszombati hírt:

„Kegyelmednek azt írhatom, hogy az elmúlt vasárnap akart kardinális uram valami komédiát praesentáltatni, kinek nagy állásokat is esináltak vala deszkákból s az komédiának az vége az lett volna, hogy miképpen égették meg Luther Mártonot az pokolban testestüllelkestüll. Valaki, az ispánja Luther Mártonnak, tudtára adta (a kardinálnak), hogy ha gondot nem visel magára, vasárnap megégetik. S még szombaton 12 órakort, mikor szinte ebédre sok vendégi jöttek volna kardinál uramnak, neki gyújtotta az kardinál konyháját s onnét az tűz az pap házában akadt és égett száz ház el. Gyermekek is égették s asszonyemberek is... Az szegény régen meghalt Luther Mártonnak ugyan nem lehetett volna több és nagyobb öröme, a mennyi szomorúsága az kárvallottaknak volt. Könyes szemmel sorratták az égést...”¹

Eszterházy Pálnak Pálffy Istvánhoz írt levelében olvassuk, hogy Wandár Máté Bujákból „az katolikusok szentegyházából az oltárt földig lerontotta, az benne való régi szentek relikviáit mind edényestől azt kert karójára föltette, mondván, hogy az pápisták Istenét karóra tette! Onnét levevén, az tüzben égette meg tulajdon maga akaratjából.”²

A Zrinyi-család véres tragédiája előtt a muraköziek nagy félelemben voltak. Veszedelmes felhők tornyosultak föléjük s ők szegé-

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1610 szeptember 24.
A dolog Nagyszombat városában történt.

² Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

nyek istenkedtek és esedeztek, hogy innét vagy amonnét segítséget kapjanak. Árvai Mihály uram levele szerint akkor a következő eset történt: „Szemmel látott dolog, hogy e napokban a csáktornyi várban feles kigyó, öreg és apró kijövén, a vár árkában levő jégen először viaskodván, mardosták egymást. Azután egyig mind eldermedtek ugyanott az jégen. Nagy szerencsétlenségnek magyarázzák sokan, holott hasonló csoda történt Érsekujvárott is eszten-dővel előbb, minekelőtte megvette volna az ellenség! Mindazonáltal az Isten fordítsa jóra!“¹

Amint tudjuk, ez a nagy szerencsétlenség csakugyan elkövetkezett.

Petheő Pál uram jelenti 1621-ben, hogy két árkuson bécsi híreket kapott. „Oly nagy ha-zugságok vannak benne, — írja Petheő — hogy még a hajam szála is borzadozott! Azt írják, — ugymond — hogy Böotlehem (Bethlen) ő fel-sége 4000 hajdúját Széchy György Érsek-ujvárott mind levágta s a fizetésükre küldött 35.000 tallért elragadta. Hát bizony — írja Petheő — Széchy György magamagát sem meri mutatni, hada sinesen s a hajduktól nyí ret-teg, mint a tűztől!“

Petheő uramnak azt az újságot is megírták, hogy a dán király a német császár mellé állt s vele szövetkezett. „EZ IS GYERMEKHÍR — írja Petheő — mert az király az császárt nem szolgálja.“

A hírhedt Ábele, a magyaroknak e dühös ellensége 1685-ben Trencsénbe jött. Onnét a

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1668 február 25. Árvay Mihály levele Dobráról Batthyány Börbálához.

szomszéd megyébe kellett volna mennie, de féltvén a bőrét, Trencsén megyétől katonai kíséretet követelt. Somogyi Ferenc uram levele szerint Trencsén megye Ábelének azt adta válaszul, hogy a megyére német adóban hétezer pörçiöt vetettek. Ebből négyezret Ábele elvihet magával. Ezenkívül a megye más kíséretet nem adhat neki !

Azt szokták mondani, a hangyának is vagyon haragja ! Hát még a gögös és elbizakodott Ábelének ? Fujta is a kígyókövet ; átkozódott is eleget, de a megyét jobb észre nem hozhatta.

S mivel mindenfelől szilaj hírek szálldogáltak, Ábele úr végre is jónak láttá lábanyomát otthagynia.

XX.

Udvari emberek.

Sok emberünket politikai szereplésük s hivatalos nyilatkozataik alapján szoktuk megítélni és jellemezni. Az ilyen megítélés azonban nem mentes minden tévedéstől. Sajátságos helyzetünk hozta volt magával, hogy nálunk a politikai szereplés s a meggyőződés két teljesen különböző dolog volt. Az első dolog a nyilvánosság előtt történvén, mindenki előtt ismertes volt. Az igazi meggyőződés azonban csak bizalmas baráti és családi körben szólalt meg, s így erről igen kevés ember szerezhetett tudomást. Pedig igazában ezekből a bizalmas nyilatkozatokból és levelekből állapíthatjuk meg, mit hordozott a szívében az illető ellenünk vagy mellettünk. Akik tehát csupán a külső jelenségek alapján ítélik s nem vették figyelembe a bizalmas nyilatkozatokat, az igazi meggyőződést: sok emberünket nemzeti szempontból gyanu alá vették s főleg a nemzetet rontó vad torzsalkodások idején egyenesen megbélyegezték. S mivelhogy a gyanunak, a rossz hírnek serény lába szapora lépteket szoktott tenni, a jó hír ellenben rákháton jár; sok-sok emberünknek hazafisága s jónéve csak ak-

kor lön ismertté, mikor már régen elnyelte őket a komór temető! A szerencse sima sarkú, hol futja, hol kergeti az embert. Az erőszakosokhoz, a szájasokhoz hamarább csatlakozik, mint az elmélyedő, esöndes lélekhez. Amazoknak híre és neve támad, az utóbbiak pedig igen gyakran ítéletet vesznek magokra az emberektől...

Forgách Zsigmond a hasonló nevű nádorispánnak a fia és a nálunk ma is nagyon népszerűtlen Forgách Ádám generálisnak az öccse volt. Tanult, művelt ember, s bátor szívű katona hírében állott. A királyi háznak hív embere lévén, Rákóczi György ellen küzdött. Tehát udvari embernek csúfolták őt. Az erdélyi és a tiszamenti magyarság közt nem valami népszerű volt a neve. De a nyugati részeken szívesen látott és becsült ember volt minden. Fiatalon halt meg, igazán tragikus körülmények közt. Ha tovább él, bizonyára a legmagasabb állásokra jutott volna. S nagy lévén benne az áldozatkészség, a hazájának hasznára lett volna.

Amint említők, Forgách Zsigmondot udvari embernek hívták. Azaz, hogy olyan magyarnak tartották, aki többet nyomja a bécsi pádimentumot, mint a hazai földet. S mivelhogy már a XVII. század derekán is azt tartották, hogy a bécsi lakás elfeledteti az emberrel a hazáját, gondolhatjuk, hogy Forgách Zsigmond magyarsága felől nem valami jó véleménnyel voltak. Pedig nem volt igazuk, akik ilyenformán vélekedtek Forgách felől. Testestüllelkestüll magyar volt ő s abban az időben kevesen akadtak, akik nála többet agódtak s maradásunk felől többet fáradtak. A

bécsi udvar körül is csak igen ritkán forgolódott. Csak úgy „ugorhati módra” rugaszkodott fel Bécsbe s akkor örült, mikor hátat fordíthatott e városnak. Egyik rokonának: Batthyány Ádám generálisnak, írja 1643 július 14-én Bécsből: „Bizonyos dolog, hogy inkább vigadnék kegyelmetekkel együtt otthon, hogy nem mind itt az pádimentumot nyomnám”.¹ Ugyanekkor a király Forgách Ádámot is Bécsbe hivatván, róla e megjegyzést teszi: „Forgách Ádám uram őkegyelme is megösszéri itt, hogy nem minden arany az, mely fénylik”.

Bár Forgách Zsigmond az udvarnak törhetetlen híve volt, azért a bécsi politika nem volt ínyére. Nem egyszer élesen kikelt ez ellen. Az 1643. évben írja például Batthyánynak: „Én igazsággal írom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak így vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy magunk oltalmára csak egymással is beszélgesünk. Félő is, hogy az ilyen sovány gyökér bojtorjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazzák az török ellen való boszúállást. De én úgy hiszem, hogy avval csak az törököt akarják simogatni, hogy mostan vesztes legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék”.

Amint Zrinyi Miklós, úgy Forgách Zsigmond is a török ellen való harenak a hirdetője volt. Kárhoztatta az udvar politikáját, amely a harminc éves háborút fontosabbnak tartotta az ország védelménél. A nádorispánt is folyton

¹ Úgy ez, mint az alábbi levelek is a Bathhyány herceg körmendi levéltárában a missilisek közt vannak.

arra kérte, vetté közbe magát az ország védelmezése dolgában. „Ha aluszunk, — írja Forgách — félő, hogy a török álmunkból föl ne rázzon üstökünknél fogva. El is hiheti, nagyságod, hogyha most ennyi sok veszélyben hazánk népe is késedelmes és maga oltalmára is restes, annál inkább nem cselekszik semmit, ha nem kezd félni“. (1641.)

Ilyen hangon nögatja ő többi ismerőseit is a török ellen való harcra, bár tudta, hogy az udvar ezt rossz néven veszi. Kiáltó szava azonban nem volt foganatos. Az egyenetlenség és a gyűlölökötés oly nagy volt az országban, hogy még az utolsó veszedelem sem tudta elnémitani a pártoskodókat. „Inkább gerjed, — írja Forgách nagy szomorúan — hogysem csillapodnék az egyenetlenség köztünk.“

Erről az átkozott egyenetlenségről írja 1643-ban: „Bizony méltó volna fölserkennünk. De ha Istennek ostora, hogy magunk ékeivel faggattatunk: csak azt remélhetjük, hogy minden fa s minden az ék elhasadoz és félő, az ki az ujját vagy kezét közel teszi az hasadáshoz, hogy oda ne szorítsa“.

Mikor 1641-ben a nádorispán fölkelést hirdetett a török ellen, alig jelentkezett egynéhány nemes. Ekkor írta volt Forgách Zsigmond a nádorispánnak ez érdekes sorokat: „Kellenék önagyságának (t. i. a nádornak) így cselekedni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az parasztgenerálisok s kapitányok, azkik renddel és átal- meg átaljárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták: esküdjél, koma, gyere; mert még köll lenni. Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak“. (Sebes, 1641 október 10.)

Úgy látszik, hogy Forgách igen jól ismerte a magyar természetét. Tudta, hogy irtózik az adótól. Az 1643. évi nagyszombati gyűlés is azért ment füstbe, mert az adózáson kezdték. Ekkor írta volt Forgách: „Az nagyszombati gyűlés füstbe ment! Nem csodálom; mert talán azt kivánták, hogy kontribuáljanak. Az mellett nem jó volna elkezdeni Magyarországon! De talán ha magok emberségekre bízták volna, többet cselekedtek volna“. (Garam, 1643 március 25.)

Forgách Zsigmond jó katolikus és a jezsuiták tanítványa volt. De éppenséggel nem mondhatjuk, hogy valami nagy barátja lett volna a jezsuitáknak. Bizalmas leveleiben többször éles megjegyzéseket tesz reájok s kikel az ellen, hogy további privilegiumokat kapjanak. Az 1643. évben írja például róluk Batthyány Ádámnak: „Az jezsuita páterek nagyszombati kollégiuma szabadságát az mi illeti, én bizony nem tudom, micsoda szabadságot kívánhatnak nagyobbat, mint az mineműben vannak. És talán jobb volna az jó pátereknek hallgatásba lenni még egy ideig, de az nem a mi dolgunk“.

Forgách Zsigmond igaz magyarságát s magyari gondolkodását hirdetik azon levelei, mikben a nemzet egyenetlenségét kárhoztatja s a pártoskodást nemzeti veszedelemnek mondja. Lelkéből óhajtja, hogy értsük meg egymást. Ha már haragnak lenni kell, legyen az olyan, hogy hamar lobbanjon, s hamar megaludjék.

Úgy látszik, hogy Forgách uram nagyon kedvelte a szép magyar könyveket. Bizalmas leveleiben többször ejt ezekről szót. Az 1641. évben írja például Batthyánynak: „Az mi az

képírónak állapotját illeti, hogy az könyvet még el nem készítette s azért kegyelmed fel nem küldte, én könnyen elvárom“.

Ugyanezen levelében írja e vídám sorokat: „Minapába volt Debreczen tájon az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségeket az kan deákoktól, azt végezték, hogy valamely ifjú legény húsz esztendős koráig meg nem házasodik, azután ha megházasodik is, de senki közülök őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, míg csuklyába az ekklezsiát meg nem követi. Viszont az leány is, az mely 18 esztendős koráig férjhez nem megyen, addig mákájával meg ne esküdjék, míg hasonlatosképpen ekklezsiát nem követ. Harmadszor: ha az leány 27 esztendőt pártájában tölt, ifjabbhoz ne mehessen, hanem hatvan esztendős emberhez legyen szabad mennie. Ezt nem tréfába írom, hanem mint bizonyos dolgot. Úgy is hagyje kegyelmed, nincs is még három heti, hogy ez az gyűlés és végezet meglöött. Én régen készülök az ekklezsia követésére!“ (Hertnek, 1641. december 10. Forgách ekkor még nőtlen volt.)

Forgách Zsigmond századának a gyermeké volt. Tudjuk jól, hogy ez a század a „vigan lakást“ és a táncot nagy szenvedélyteljesen üzte. Mars és Bachus akkor nálunk testvérek voltak s Noé apánkat tartották a legderekasabb vincellérnek. minden szentnek a poharát megitták. A vigan lakásnak és a pohárköszöntésnek se hossza, se vége nem volt. Ágon ülve lesték a traktát, s bizony, aki tehette, nem vonta ki belőle magát. S a köszvényesek kompániája ugyancsak népes lett. S áztatták is eleget „nem barátságos járású inaikat“ a hévvizekben.

Forgách Zsigmond is nagy barátja volt a tánconak és a vígan való lakásnak. Nem is csoda! Szenvedésteli, veszedelmes idők jártak akkor s a szenvedő ott lop örömet, a hol lophat. Az efféle életnek a következéseképpen Forgách uram már fiatal korában a köszvényesek közé sorozhatta magát. Az 1642. évben (lakodalma idején) már nem tudott a maga kezével írni. Idegen írással hozza tehát Batthyány tudomására: „Az jó víg lakás és sok tánc után lábam annyira neki tüzesedett és orbáneosodott, hogy az borbélyok eléggé hintik és étetik az ő orvosságokkal. Mely miatt nem kevés fájdalmat köll szenvednem“.

Amint a fájdalom kissé tágítást tett rajta, megest a régi életmódot folytatta. 1643-ban írja Batthyánynak: „Az mi az minapi kompániás-tól kegyelmedre köszöntt és írott pohárt illeti, ugyanazon kompániával ma ebéden együtt leszek Kevenhüller uramnál s el nem mulatom, hanem ott is renoválom az kegyelmedre való pohárköszöntést és iszunk az kegyelmed egészségére“.

Mikor 1644-ben I. Rákóczi György felkelése megindult, Forgách Zsigmond a szatmári főkapitányi tiszttet viselte. A felkelő hadak meg-szállván a várat, Forgách Zsigmond vitézül tartá magát. Csak hosszú ostrom után sikerült a felkelőknek a várat elfoglalniok. Nemsokára Szaláncz várát, Forgách kedves otthonát is meg-szálltották és elfoglalták. Forgách Zsigmond ekkor a felkelők kezére jutott s így bátyjának (a kassai generálisnak) sorsáról mitsem tudott. Ez jobban aggasztotta minden őt ért csapás-nál. Ekkor írta volt Eszterházy Miklósnak: „Szegény bátyámuram felől semmit sem hall-

hatok, él-e vagy hová lett? Megítélheti nagyságod, minemű búsult szívvel legyek. Jószágom oda vagyon, azkivel keveset vagy semmit sem gondolnék, csak szegény bátyámuram felől jó hírt hallhatnék. Vigasztaljon meg nagyságod levelével“.

A jó ember és a jó testvér meleg szíve nyilatkozik meg ez aggódó sorokban is. A maga baját nem is érdemesíti panaszra, csak a bátyjáért aggódik.

A felkelők magukkal vivén Forgách Zsigmondot, Torstenson táborába jutott s ott Brünn ostromát akarta végignézni. De hirtelenül meghalt. A szóbeszéd azt tartotta, hogy mérget adtak be neki borban. Valószínűbb, hogy pestisben múlt ki. Fiatal korában halt meg s fiatal özvegyet (Batthyány Borbálát) hagyott maga után. Ez az özvegy nagy patrónusa lett a jezsuitáknak. Még a rend alapítóját is megfestette. Reánk maradtak Kiss Imre nevű jezsuita páternek levelei, miket egyházi ügyekben Forgách Zsigmond özvegyével váltott. Ezekből világosan látszik, hogy Forgách özvegye hit dolgában olyan Báthory Zsófia szabású asszony volt.

*

Politikai és vallási viszonyaink hozták magukkal, hogy a magyar nemzet a mohácsi veszedelem után ritkán egyesült meg. Az ország keleti része az erdélyi fejedelemség felé fordította szemét és szívét. Itt kerestek támaszt az új hit követői is. A nyugati részek a bécsi királyt ismerték uraltnak, s azzhoz bíztak, mint valami kőfalhoz. A két politikai párt, s a régi

és az új hit követői örök hadban állottak egymással s gyűlöletet támasztottak egymás közt. Jámbor eleink nehéz természetű emberek voltak és sehogy sem tudták egymást megérteni. S akadtak seregével, akik az amúgy is lángoló tüzet olajjal gerjesztgették. És pusztították egymás jószágát, s ölte a magyar a magyart. Egy-egy nemzeti felkelés úgy ahogy, biztosította ugyan politikai jogainkat s némineműképpen a vallási szabadságot is, de az efféle eredmény mindenkor óriási áldozatba került. A két fél ugyanis egymás jószágait oly módon égette, pusztította, hogy a tatároknak is becsületükre vált volna. S így minden felkelés az ország gazdasági romlását és elnéptelenedését vonta maga után. Szerencse, hogy nálunk volt a török! A krónikásaink aztán erre foghattak minden romlást, minden pusztulást.

Efféle politikai és vallási viszonyaink értenünk engedi, miért burjánzott föl nálunk olyannyira a testvérgyűlölet, a gyanúsítgatás stb. Hiszen az embereket nem igaz szándékuk és érdemük szerint ítélték meg, hanem felekezeti s politikai pártszempontból. Innét van, hogy sehol a világon nem akadt annyi hazaáruló mint nálunk, és sehol nem ünnepeltek megváltóknak olyanokat, akik — bár akaratlanul, de mégis — romlást hoztak az országukra, csak nálunk. Aki a bécsi udvarral tartott, aki a maga és a hazája boldogulását a király oldala mellett kereste, s a megértés útjait egyengette, annak itthon bizony kevés becsületet adtak. Pedig mennyi érdemes és igaz magyar akadt ezek között! De hát nálunk elegendő volt, ha valakit austriacus-nak, aulicus-nak mondottak. Az ilyen már keresztet vethetett a multjára és

a jövőjére. Sajátságos helyzetünk hozta magával, hogy az egyik magyar hazaárulónak tartotta azt, akit a másik mint legjobb és leghasznosabb hazafit tisztelt. S bizony, ez az állapot örökségképpen ránk szállott és még ma is sárt kenegetünk olyan fiainkra, akik tiszta magyarságukban jó emlékezetű eleink nyomdokait követvén, a pártgyűlőlet helyett a kölesö-nös megértés útjait egyengetik, s azokat is barátainkká igyekeznek tenni, akikről egynémely atyafiaink hallani sem akarnak. Ezer szerencsénk, hogy az ilyen embereinket sem a multban, sem a jelenben nem állította meg útjokban az ellenkező véleményen lévők gyanusítgatása. Mentek a maguk útján; mert tudták, hogy a jó hajósok akkor is tusakodnak a habokkal, mikor legnagyobbak azok.

III. Ferdinánd király uralkodása idején nemzetünk legnagyobb fiai: Zrinyi Miklós, Eszterházy, Batthyány Ádám, Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc stb. az udvarhoz szítottak és a királyhűségben például szolgálhattak. Az udvar magyarellenes politikája s a nevezettek hazafisága azonban nem lévén összeegyeztethő, lassan-lassan éles ellentét támad köztük. Egyikük-másikuk visszavonul. Akad köztük olyan is, akit az elkeseredés és a bánat a sírba dönt.

A XVII. század derekán nagy embereink között gyakran találkozunk Forgách Ádám nevével is. Akkor még ő is egy követ fuit Zrinyi Miklóssal és Batthyány Ádámmal; még őt is legjobbjaink közt találjuk. A többivel együtt ő is kesereg szegény hazánk romlásán és szíve mélyéig hat minden csapás, mely országunkat éri. A nemzeti ügy védelmezői között

forog ö is, s kortársai írják róla, hogy „nem a németek szájaíze szerint való ember“!

Idójártára azonban Forgách Ádám gyökeresen megváltozott. Amíg a nemzeti ügy védői minden jobban elidegenedtek az udvar politikájától: addig Forgách Ádám teljesen a bécsi udvar rabja lett. Mintha csak teljesen meghult volna benne a hazaszeretet, életének, gondolkozásának irányt a császári kegy szabott. Mi terelte őt erre az irányra, nem tudjuk. Talán határtalan nagyravágyása, talán mellőztetésének keserűsége. A nádorválasztáson ugyanis a jó barátjai is a megbuktatásán fáradoztak. S Forgách Ádám a Wesselényi-féle összeesküvés idején már együtt szerepel a magyarság legnagyobb ellenségeivel: a Lobkowitzokkal, a Hocherekkel, a Rottalokkal stb., s tagja a pozsonyi és bécsi vértörvényszéknek (*iudicium delegatum*), mely oly sok üldözött magyart ítélt börtönre, gályára és halálra. Isten titkában vagyon, tett-e Forgách valamit politikai üldözötteink érdekében? Annyi bizonyos, hogy nevét ez időtől fogva gyűlölettel emlegették s emlegetik ma is. S akik szót vetnek róla, még korábbi érdemeit is megtagadják. Pedig volt idő, mikor még Rákóczi is Zrinyi Miklóst, Batthyány Ádámot, Forgách Ádámot és Eszterházy Pált írja a magyar nemzeti ügy első védelmezőinek. Ha legjobbjainknak ezen korban kelt leveleit lapozgatjuk, Forgách Ádámot azokban is az ország szabadságának védelmezői között találjuk. Magasztalják őt mint vitéz katonát is, és a hazafias gondolkozású Pálffy nádorispán Zrinyi Miklóst, Forgách Ádámot és Wesselényit írja legjobb vezéreinknek. Mindezt Forgáchnak reánk maradt bizalmas levelei is

bizonyítják. Nem érdektelen tehát e nem minden napí embert megismernünk. Fiatalabb korából egész sereg levele maradt ránk, amelyek untig elegendők arra, hogy gondolkozását és érzését föltárják. E senkitől sem használt levelek alapján mondunk el egyet-mást Forgách Ádámról.¹

Forgách külföldön tanult, igen művelt s hadban jártas férfiú volt. Pompásan forgatta a tollat s egyike legjobb humorú íróinknak. Víg kedve, jó humora még betegségében sem hagyta el. Még annak is örölt, ha katonái valami csintalanságot műveltek, azaz hogy a jó tréfának mindig örölt. Buzgó katolikus és áldozatrakész hívő volt. Az 1645. évben maga írja Batthyány Ádámnak : „Az egész Forgách-familia minden olyan istenfélő, ájtatos s jó, mint hugomasszony (az apáca). Engemet mintha tükrbe nézne kegyelmed, mikor hugomasszonyt látja, hasonló jó csöndes vagyok.“

Fájó szívvel nézte az ország romlását s ezen jobban kesergett, mint a saját javai pusztulásán. Nem egyszer írja ilyenkor barátainak : hogy szegény magyar hazánk romlása lankasztja a szívét. Mikor Rákóczi György seregei az ő birtokaival együtt az országot is végigpusztították, magának a fejedelemnek írta volt : „Nem hozta helyére nagyságod Magyarország szabadságát, hanem inkább kijövetelivel minekünk minden romlást hozott... Nem jó igyekezetek ezek nagyságos uram !“

Zúgolódás nélkül türte a nélkülözést és a nyomorúságot. „Mi itt — írja Batthyánynak —

¹ E levelek a Batthyány herceg körmendi levéltárában vannak.

az közönséges szegénység igáját mindenjában vonjuk.” Bizony csak az ország oltalmáért lakta a végelyeket. Csak nélkülvilág volt a része. Nem hiába írta legjobb barátjának e régi magyar mondást: „Szegény ember szándékát boldog anya birja.”

Legjobbjainknak ezen korban írt levelei minden dicsérettel és szeretettel írnak Forgách Ádámról. E kor egyik legnagyobb asszonya: Wesselényi Anna, a legmélyebb tisztelet és szeretet hangján emlegeti ismerőseinek Forgách Ádám uramat. A saját levelei is azt mutatják, hogy ez időben még egyértelmű és egyérzésű volt legjobbjainkkal. Az udvarnak és a bécsi kormányszéknek jóindulatát és gráciáját még nem kereste. Irtózott a bécsi úttól. Jobban esett neki, ha az övéivel lehetett, s ha nem kellett a bécsi pádimentumot nyomnia. Batthyány Ádámnak írta Bécsből 1643-ban: „Elúntam csak immár is idefel magamat, hogy semmi magyar társalkodásom nincsen.” — „Nem nekem való az bécsi lakás — írja egy másik levelében. — Mindazonáltal talán föltalálom az mentségető felsége előtt, hogy ne kellessék fölmenennem.”¹

Ismeretes dolog, hogy Forgách Ádám már fiatal korában magas katonai tisztségeket töltött be. Bármilyen szemmel ítélijük is meg őt, azt meg nem tagadhatjuk, hogy jeles katona volt. Sok szép győzelem fűződik a nevéhez. Vitéziül küzdött a harmincéves háborúban s kitüntette magát itthon is a török ellen való harcokban. Ha a török csaták rablásra indulnak, a Dunán innen való részekben ő zabolázta meg. A törököknek egyik-másik támadását

¹ Galgócz, 1643 január 30. (Körmendi levélt.)

ugyancsak keményen megtromfolta. Az 1645. év július 19-én kelt levelében maga írja le egyik pompásan sikerült lesvetését, melyből élve egyetlen török sem menekült. Ugyanezen évben Rákóczi György generálisától : Bakos Gábor-tól visszafoglalta Nagyszombatot. Ez alkalommal nyolc zászlót és egy nyargaló lobogót szedetett el a legyőzöttektől. Bakos vitézeit pedig megesküdtette, hogy őfelsége ellen többé nem harcolnak. A vezekényi csatát is ő vezette. E véres ütközetben tömérdek török esett el.¹

Forgách Ádámnak voltak ugyan szerencsétlen harcai is, de ezek nem az ő hibájából estek meg. Tudjuk, hogy Kassát fel kellett adnia ; mert a túlerővel szemben védenie nem lehetett s mert a segítségre hiába várt. Megtörve és szégyenkezve hagyta el a várost. Ekkor írta a nádorispánnak : „Én rab vagyok... nekem oly vas vagyon a lábamon, akin nagyságod elcsudálkozik, ha meghallja.“

Érsekújvárnak 1663. évi elvesztését neki rótták fel bűnül s törvény elé állították. De teljes elégtételt kapott ; mert kétségtelenül bebizonyult, hogy amíg lehetett, hősileg védte a várat.

Forgách jó hírnevének a fentebbi két ostrom nem igen ártott. Tudta nálunk mindenki, hogy nehéz kenyér a katonakenyér, s aki nem evett belőle, nem tudja, minő ízű az ! Jóindulatát és szeretetét tehát senki sem vonta meg tőle. Kortársai ezentúl is meleg

¹ Háborús híreket küldvén Batthyány Ádámnak, a többi közt ezt írta : „Az minemű kertben vagyok, olyan virágot küldhetek.“ (1645.) Egy másik levelében írja neki : „Szegény ember szándékát boldog anya bírja.“

barátságot tartanak véle. S Forgách Ádám uram jó és balsorsban egyaránt humorosan fogja fel helyzetét s vidáman irogat barátainak. A XVII. század negyvenes és ötvenes éveiből egész sereg ismeretlen levele maradt ránk, melyek az ő kifogyhatatlan humorának csalhatatlan bizonyásai. Ime néhány azokból. Batthyány Ádám családi öröm előtt állván, Forgách imígyen írt neki: „En bizony inkább akarnám, ha Ádám lenne, hogysem Éva; mert az Ádámoknak főképpen nagy szűki vagyon; de az Évákat talán ha nem vették is, teremne, annyi vagyon ez világon... Az kis Ádám számára küldenék egy kis rókahájat, nem mintha az apjával valami reá nem ragadt volna, de nem árt a természetet segíteni. Anyám sokszor beszélte, hogy mikor világra jöttem, bárányhájjal kentek volt meg. Ha abból a hájból kaphatnák s ha lányuk lenne kegyelmeteknek, jó lenne azt is azzal megkenni, hadd lenne apáca belőle.“ (1641.)

Az 1642. évben Nyirő Gergely nevű kitüntő vitézét ajánlván Batthyánynak, megírja neki, hogy Nyirő a palatinus zászlója alatt is szolgált már száz lóval, s ott is becsületet vallott. „Vegye kegyelmed becsületes udvarába, — írja — fog tudni kegyelmednek szolgálni; mert bizony az bolondsághoz is főmónodon tud, úgy hogy mestere is lehet. Nem is kell kényére hadni! Igen fő pénzcsináló! Eleget csináltak ketten Pardus Lukács csal s nagy mesterségesen penig; mert azkit az bányákon nagy munkával visznek véghez, ezek az fogukkal vitték véghez az pénzcsinálást. Kegyelmed ugyanazon pénzt, azmelyet csinál, fizetésben tudhatja Nyirő uramnak. A fölöstökömhöz is hozzászokott.“

Valamelyik másik vitézről azt írja Batthyány-nak, hogy most házasodik. Vénasszonyt vesz el; mert attól fél, hogy ha fiatalt vesz el, el-szeretik tőle a török vitézek.

Az 1647. év telén Forgáchot a láz gyötörte. Orvosa a láz ellen eret vágott rajta. „Én, — írja ez alkalommal — mint az Lázár, az ágy fenekit nyomom. Vagyon egész három heti, hogy nem tudom, mit teszen az étel. Csak az csont és bőr rajtam, úgy elgyötrött már az hideg. Az éjjel sem hittem, hogy a virradtát érjem.“

Néhány nap mulva ugyancsak a betegségéről írta: „Az átkozott negyednapi hideglelés igája alatt vagyok s igazán forgácsca tett; mert jártomnyi erőm sincsen, annyira elcsigázott már.“ (1647 december 21. Ujvár.)

Forgách Ádám jóízű humorával, magyarságával és vitézségevel sok jó embert szerzett magának. Népszerűségét misem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy háromszor is jelölték őt a nádorispáni tisztre. Egy ízben biztos volt a megválasztása, de akkor ő maga visszalépett a derék Pálffy Pál javára. Ez alkalommal a király és a rendek elhalmozták őt az elismerés minden jelével. Az 1655. évben ismét nádorjelölt volt; azonban a Lippay érsek vezette párt megbuktatta őt. Ezúttal tapasztalta először, hogy a nagy emberek kedve nyúlháton jár. Innét kezdődik Forgách Ádámnak pálfordulása. Elmétől alig megfogható nagyravágyás vett rajt erőt. A nádorválasztáson való mellőztetése pedig elfordítá őt a mieinktől. Boldogulását aztán az udvar körében és ellenségeink között kereste. Azaz hogy megtagadta a multját s tönkretette egy élet küzdelmeiben szerzett jó hírnevét.

XXI.

Lélekjárás.

Ha valamikor, úgy a törökvilágban csak-ugyan joggal járta a mondás: „pókháló a törvény, csak az aprók akadnak és vesznek benne; az öregje kereszttüljár rajta és erővel kiveri magát!“ A török korszak örököös háborúi, veszett politikai viszonyai az amúgy is elfenült kor erkölceit lassan-lassan annyira megronták, hogy jó magukról nem sokan mondhatták: „nemzetemet megbecsülvén, igazán éltem!“ Az urak és a parasztok, a vitézi renden lévők és a tiszttiszelők egy nyomon jártak a korral; s ki hol és hogyan tehette, a törvények terheit vállairól rázogatta. Ha mélyebben hatolunk e kor titkaiba, meglepődve látjuk, hogy a kor hatásától és büneitől a papság sem volt ment. Ami más emberiát megejtette, az bizony az ő szívükben is fészket vert. Voltak ugyan, akik felülemelkedtek a kor általános hibáin, de igen sokan — felekezeti különbség nélkül — a közönséges bűnös emberek nyomdokain futkostak. A ránk maradt írott emlékek: hivatalos följegyzések, pörös írások és kánoni vizsgálatok jegyzőkönyvei a papság életéről nem a legszentebb képet adják. A vallás-

változtatás fölötté gyakori volt. Törökké lett papok esete sem ment ritkaságszámba, sőt török hitre tért szerzetesek üldözéséről is vannak emlékeink. Tudott doleg, hogy a budai basák megbotoztatták azt a katholikus papot, aki feleségével és gyermekéivel járt. Még azok is, akik a reformáció korában — mindenről — vezérszerepet játszottak, olykor igen is nagyon botlottak. Csak az a szerencséjük, hogy az utókor a hibáikat kutatni nem szokta. Ki tudja például, hogy Telegdy Miklóst 1574-ben Garay Márton esztergomi kanonokkal együtt hamis oklevelek gyártása miatt elítélték ?¹ Delfini kardinálisról és győri püspökről Forgách Ferenc püspök ír megbélyegző dolgokat. Ugyancsak Delfiniről írja Szentgyörgyi, hogy Istenet is eladná pénzért ! Ott van Verancsics érsek esete is. Vajjon ki emlegeti az ő egyházellenes életét ?

Bizonyos doleg, hogy minden az emberi gyöngeség, amit e korban az egyesekben találunk, a kornak a búne, a kor hatásának a következménye. De azért a világért sem szabad általánosítanunk. Hiszen ahol árnyék vagyon, ott fénynek is kell lennie. S volt is.

Sok panasszal találkozunk ez időben a jobbágyság dolgában. Egyes írók e panaszokat általánosítják s a jobbágyság sorsát rettenetesenek mondják. Pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk az állapotokat, egészen mást látunk. A hódoltság korában nem a jobbágyság zsarolása és üldözése, hanem védelmezése és tám-

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1574. : „ob productionem falsarum literarum nota perpetuae infidelitatis et amissione omnium bonorum sunt condemnati“.

gatása szerezhetett a földesúrnak megélhetést és hasznot! Ha e kor levelezéseit lapozgatjuk, a földesurak részéről tömérdek humánus intézkedéssel találkozunk. Adó alól való felmentés, vetőmag-adás, alamizsna-osztogatás közönséges jelenség volt. Csak például említjük, hogy a szerdahelyi jobbágyok 1586-ban azt írják uralmuknak, ha mindenjüket örökö tömlökre veti is, az adójukat meg nem adhatják. „Cselekedjék ti nagyságok is — írják — oly Isten szerint, mint az szomszédságbeli földesuraktól látjuk cselekedni, ki aféle adónak megengedésével, ki pedig egynéhány száz mérő buzának kiosztogatásával táplálja az szegény jobbágyait!“¹

Batthyány gróf Körmend összes jobbágyait felszabadította, azon kikötéssel, hogy a török támadásakor katonáskodniok kell. És néhány év mulva a körmendiek azért folyamodtak a grófhoz, hogy helyezze őket vissza a jobbágyi állapotba. Kérték volna-e ezt, ha a jobbágy sorsa olyan rettenetes lett volna?

Persze akadtak földesurak, akiknek szemében a jobbágy nem ment emberszámba. De az ilyenek nem nagy számmal voltak. Aztán nem minden földesúr volt a hibás. Fejérváry Gáspár uram írta volt 1586-ban: „az parasztember álnokságát csak az tudja, kinek közi és dolgai vagyon velek“. S ebben a mondásban sok igazság van.

A jobbágyokat sanyargató földesurak, valamint a magafeledő papok nőgatásával és részben ostorozásával már a XVI. században számos dorgáló írás foglalkozott. Ez írások célja természetesen a javítás volt. Ez a cél vezette

¹ Országos Levéltár. A kamarához intézett levelek.

az alább ismertetendő följegyzés íróját is. Ezt az érdekes és tanulságos följegyzést a magyar nyelvű emlékekben rendkívül gazdag zay-ugróci levéltárban találtuk. A kortörténeti szempontból is érdekes írás a következő címet viseli: „Az élő Istennek nagy és halhatatlan próbáiról és intéséről való írás, melyet közlött az sátán által Füzesben, Erdélynek falujában Bonczhiday Bálint prédkátoron házanépével egyetemben husz hétag éjjel-nappal, mely sátán által való próbálása kezdetet 1587 junius 28-án, végeztetett november 14-én.“

Nem tudjuk, Bonczhiday Bálint uramnak a szénája rendben volt-e, de annyi bizonyos, hogy a sátán úr nem restelte fáradtságát vesztegetni a jó prédkátor megrémítésére. Hiába állott elő őkigyeleme a zsidó próféták hosszú sorával, hasztalan állította, hogy az az igaz világosság, akitő vallana, a sátán láthatatlan idegéből egymásután bocsátá rá pokoli nyilait. Bonczhiday uram végre is, hogy az egek országából ki ne szoruljon s hogy a dologból nagyobb búsulása ne essék, a szomszéd prédkátorok segítségéhez fordult. A többi között Doboky Mihály prédkátor uramat is megkereste s kéré őt, jönne Füzesre, hogy vele együtt könyörögne az Istennek: „elégednék meg immár az sátánnak ennyi dühösségin!“ Doboky hajlott a kérésre s elment Füzesre. Amint a házba jövének, azonnal hallák, hogy a sátán Bonczhiday uram házanépével civakodik s különösen Sajka Jánost illette éktelen kifakadásokkal. A szobában a sátán „megszünék“ ugyan, de amint a prédkátorok veszeg ülének, Doboky Mihály uramat egy almával derekasan meghajítá. Doboky az almát

fölvevés és az asztalra tévé, de a sátán minden járt elkapta. Keresni kezdék az almát, de sehol sem találták. Egyszerre csak a tűzhely mellől Bálint uram leányát dobá meg vele a sátán. Erre bejött a bátor Sajka János, Simon Péterrel és a sátánra mordult, mondván: mégis itt vagy, te bojtos? A sátán úr visszaadhatatlan szókkal torkolá le Sajka Jánost s elkapván egy marék szilvát Bálint elől, mindenjük szemeláttára a ház héjjáról hajigatá le, közben-közben Sajka Jánost hol bestyének, hol meg még gonoszabb perszonának nevezgette. Ezenközben a gyertya megaluvék és a sátán a sötétben Doboky uramat kezdé pökdösni, majd Bonczhiday ellen fordult és a szítóvasat meg a vasmacskát hajítá hozzá.

A megrémült prédkátorok erre gyertyát gyújtottak s buzgó könyörgéshez fogtanak. Majd elénekelék az „Az ki veti segedelmét az Istenek hatalmába“ című egyházi dalt s lefekvénnek. A prédkátorok még szemüket is alig csukták be, mikor a sátán „nagyot süvöltve, mint egy juhász a hajnalt elfuvó üvöltéssel“, aztán az ajtón kocogni, erősen suttogni kezdett s az ágy felé közelgett. A megrémült házigazdát Doboky bátorítgatta: ne félj, — úgymond — ez undok lélek nem árthat minékünk! A prédkátorok félelmén — úgy látsszik — a sátánnak kedve jobbra fordult, mert egyszerre táncnótát kezde fúni, mintha azt mondaná: drullio, drullio, drullio! Erre a két prédkátor szemben állván a sátánnal, a következő ördögűző szavakat intézték hozzá: „Te sátán, ki az Isten szinének látásától megfosztottál és veszedelmek rabja vagy, kényszerítünk tégedet az Ábrahámnak, Izsáknak, Jákob-

nak, mennynék és földnek hatalmas Istenének nevére és az ő áldott szent fiának, Jézus Krisztusnak szent nevére, hogy megmondjad, ki csoda az, ki tégedet ide bocsátott és mi végett?“ A sátán a prédkátorok szent igéit semmibe sem vette s mintha azok a fülébe sem akadtak volna, tánenótához fogott s őlyanformát du-dolt, mintha taridon-t, taridon-t mondana. Majd a német prédkátor hivogatta, mond-ván: „jer Mihály uram a táncunkba, vagyon nékünk gyertyánk is!“ A sátán úrnak ez a nyakassága végre a jó prédkátorokat is kihozta sodrukából s dühösen ordították a sátánra: „Te büdös, undok lélek, felelj arra, a mire kérdünk!“ Alig hogy e merész szók elhangzottak, onnét, ahol Bálint uram fia, nagyobbik leánya és a szolgáló aludtak, keserves kiabálás hangzott. Hamar az Istenért, — kiáltták — imhol vonsza el rólunk a sátán a lasnakot! A két prédkátor óvatosságból nem ment a veszedelemben lévők segítségére, hanem csak távolról biztatták a bentlevőket, hogy Istenet kiáltsanak. Erre a névre a sátán csak ugyan elereszté a lasnakot. Ismét — úgymond Doboky — megbátorítók mind magunkat, mind a ház népét s a próféták szent nevére kérdők a sátánt, ki és mi célból küldé őt? A sátán felelet helyett a prédkátorokat undokul, hideg nyállal pökdösni kezdé, annyira, hogy képük-ről csakúgy folyt alá, aztán tánenótához fogott és a taridon-t, taridon-t fúvá. Majd a szolgálón kezde bibékelni. A szolgáló megkapá a sátán kezét s olyat szorított rajta, hogy a roppanást mindenjában hallották. A jó prédkátorok azt hivén, hogy a sátánt most megcsíphetik, oda-rohantak s a lasnakot összetakarták, aztán

két fahusángot ragadván föl s a lasnakot addig verték, amíg teljesen ki nem merültek. Aztán nagy óvatossággal szétnyiták a lasnakot, de a sátán helyett bizony csak ágyforgácsot találtak benne.

E jelenet után a háznép ismét lefeküdt. A szolgáló vasfogót tett maga mellé, de a sátán néhány perc mulva azt a fogót Doboky uramhoz vágta ; szerencsére csak a padszéknek a lábát találta. Mivel pihenésről szó sem lehetett, a prédkátorok a' zsidó próféták előrebozsátásával újra kérdést intéztek a sátánhoz. Csodák csodája ! a sátán ezúttal minden kérdésre beszülettel megfelelt. A prédkátorok legelőször azt igyekeztek megtudni, hogy a sátánt ki küldé nyakukra. Amikor aztán a láthatatlan lélek, akitők eddig csak sátánnak tartottak, megmondá, hogy ő az Isten küldöttje, a prédkátorok önmagukkal megelégedve nem igen lehettek, mert nem egészen úgy bántak vele, ahogy az Isten küldöttével szokás. A további kérdésekre a lélek elárulá, hogy őt Bertalan-nak hívják s hogy küldetésének célja az emberek megjavítása. Jól tudja kigyelmetek, — mondá a sátánnak vélt szellem — hogy az Isten minémű nagy éhséggel és döghalállal nézé meg az embereket, *de lám, senki meg nem jobbula ; ez széles világon gonosz emberek vannak !* Engemet azért küldött az Isten, hogy ez széles világon prédkálószékből is hirdessem a penitenciatartást. Térjetek az Úristenhez ! Szitkot, minden gonoszságot hagyjanak el az emberek, még bestyét se mondjanak, mert közel vagyon az ítélet napja és hogyha meg nem térnek, mindeneket az kínra vet és kőbálvánnyá változtatja őket. Ah ! — sóhajtá a szellem — ki

nagy kínom vagyon nekem! Prédikáljatok, bíráknak meghagyjátok, hogy szerdán és pénteken 12 forint bírsággal tiltsák meg a szitkot, mert vajki nagy bún az szitok!

A prédikátorok ezután elmondatták a szellemmel a Miatyánkot. A szellem csak ezt a pár szót hagyta el: „és bocsásd meg búneinket!” Elhagyta benne — kiáltanak rá a prédikátorok, mire az elhagyott részt is elmondá. Majd azt kérdék tőle, ismeri-e a názáretbeli Jézust s hol vagyon? Az nagyságos mennyben vagyon — felelé a szellem. — Miért kísértgeted a keresztyéneket — folytaták a prédikátorok — s miért hajigálsz? — Vajki hatalmas az Isten! — felelé a szellem — ott kell járnom, ahol az Isten hordoz; ide is ő hozott. Ha szent hívők vagytok, jól tudjátok, hogy Isten az ő házán kezdi el az ítéletet!... Mondjátok meg a fejedelmeknek, oltsák meg a bünt, a szitkot, az átkot... Az urak és ispánok kegyetlenkednek az szegénységen, az szegénységnek erejéből élnek, abból esznek, isznak, abból ruházzák magukat, abból gyűjtnek kincset maguknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elűztem tőlem, azért az Isten ily nagy rettenetes kínra vetett. Ah, nagy kínom vagyon nékem! És a sátán — írják a prédikátorok — ezen zokogva sírni kezde.

Prédikátor uraimék a kérdezősködést még mindig nem únták meg; híveiszerető emberek lévén, a teendőket is tudni akarták. Az Úr istenre kényszerítünk, — szólának a sátához — mondd meg, kell-e nékünk könyörögnünk? Bizony — felelé a bolygó lélek — könyörögjetek, szerelmes atyámfiai! Ládd-e, — felelék a prédikátorok — mily gonosz az világ; Isten-

nek igéje senkinek sem kell! Csak prédkáljatok, — szóla viszont a lélek — immár húsz héttől fogva idebocsátott engemet, hogy próbaljalak titeket! Mondának néki, micsoda a te köröd? Felelé a lélek: „vajki nagy éles borotva közé vetett engem az Uristen! Nagy rettenetes lángban éjjel és nappal gyötrődöm!”

Bár a bolygó lélek igéről-igére minden elmondott s noha az áment már kétszer is kimondá, a prédkátorok őt még sem bocsátották el. Aggasztotta őket a sátánnak az a mondása, hogy a világ vége nemsokára békövetkezik. Mivel pedig ökigyelmék az örökkévalóság tengerébe amúgy hirtelenében pottyanni nem kívántak, újra a vándorló lélekhez fordultak. Azt mondod, te sátán, — szólának — hogy az ítélet napja közel vagyon, tudod-e te azt, mikor leszen? Bizony én nem tudom, — felelé a kérdezett — mert nem tudok én mindeneket, hanem csak azt, melyet az Isten mond énnekem, hogy nektek megmondjam.

A további kérdezőskodésekre a sátán még elmondá, hogy előri születésű, apját Istvának hítták s csak az Isten a megmondhatója, hogy teste hol nyugszik. Ezekre a nyilatkozatokra a prédkátorok utolsó félelme is eltűnt s nagy bátorsággal mondák a sátánnak: „mutasd meg magadat a testi ábrázatodban, mi nem bántunk!” Nem engedi nékem azt a nagy Isten — felelé a lélek! — Nyugodjék el kígyelmetek, immár én elmegyek! — Hova megyen? — kérdék sietve a prédkátorok. A hova Isten viszen — felelé a sátán! — „Akkoron a mint arányzók a sátánt — írják a prédkátorok — még ott vala, holott az ő hidegsége oly nagy vala, hogy az, kik az föl-

dön, az lasnakban feküdtenek, ugyan beburkóztanak, de mégis általhatotta őket az hideg.“

Amikor a sátán már különben is távozóban volt, a prédkátorok keményen rászoltak, hogy elmenjen innét s az jámbor prédkátor házanépével egyetembe többé ne kergesse. Bizony Isten megsegéljen, — felelé a bolygó lélek — elmegyek és soha többé nem jövök, de úgy mondomb, ha az Úristen nem parancsolja; mert ő hordoz engemet.

Ezek pedig löttenek — mondja a kézírás — vacsorakortól fogva éjféli koriglan az jámbor prédkátor házánál, melyhez hasonló próbatételelől az Úristen minden híveit oltalmazza.

Óriásos Szakácsbői Károlyról

XXII.

Ribillió Komáromban.

Badeni Lajos örgrófnak, a jeles hadvezérnek egyik ismeretlen levelét olvasgatom. A táborból írta Lipót császárnak, s a gyalázatos élelmezésről tudósítja őt. Végre ma — írja — a várva várt horvát ökrök megjöttek, de a szegény párák olyan soványok, oly nyomorultak, hogy a lábukon állni is alig bírnak. *Hitemre mondhatom, hogy ez ökröknél csak a felséged élelmezési tisztjei rosszabbak!*

Nem tudjuk, vajjon a nemes örgróf ismerte-e a császári élelmezési hivatalok multját, de akár ismerte, akár nem, annyi bizonyos, hogy a szeget fején találta. Annyi visszaélés és csalás, amennyit háromszáz év alatt a császári élelmezési hivatal emberei elkövettek, a világ egyetlen hadseregeben sem történt. S ha még csak az lett volna az egyedüli bűnük, hogy a jó urak folyton az önnön fazékuk mellé szítottak! Nagyobb baj volt ennél, hogy a katonáknak olyan kenyeret szállítottak, melytől a szegények úgy hullottak, mint a legyek.

Hála a császár atyai gondoskodásának, Komáromban mindig elég német katona volt! A jó városi polgárság azt sem tudta, kit kelles-

sék urának tartania, s kihez kelljen hallgatnia! Alsó, felső és legfelsőbb élelmezési tisztek is voltak ott bőven, de háromszáz év alatt alig akadt három, aki a latrok kenyérét nem ette.

Ez utóbbiak közé tartozott Friedtberg Özséb Károly főhadikomisszárius és élelmezési főtiszt is. Ő is megérett ugyan a börtönre, mert a farkas nevével a bárányt gyakrabbaeskán szokta volt elvinni, de az áristom sötétségétől a császár fényes kegyelme mégis megmentette.

Friedtberg Özséb Károly uram valóságos kiskirály volt Komáromban. A várban azt tehetett, amit akart, a városban még úgy féltek tőle, mint a tüztől. A szegény polgárok, hogy méltatlan dolgot ne cselekedjék rajtuk, szívesen szolgáltak neki, s nolmi ajándékoktól sem rettentek vissza. Mivel ilyen módon Friedtberg uram kétfelől is kaszálhatott, vagyona nőttön nőtt. Gazdagságának híre Bécsig is eljutott s az udvari kamara húszezer forintnyi összeget kölcsönzött tőle. Ez összeg fejében Friedtberg a városi italmérési jogot is bérbe kapta, s így hivatala mellett még üzérkedhetett is.

Friedtberg 1705-ben meghalván, mint a császár hű és érdemes tiszttiselőjét nagy pompával eltemették. Ekkor még csak a felesége tudta, hogy a boldogult főhadikomisszárius ezreket sikkasztott. Az özvegy (Maria Magdalena de Finances) attól tartván, hogy férje helyett neki kell fizetnie, s hogy a sikkasztás miatt reá vetnek szót, fogta magát, s a temetés után Bécsbe utazott. De Finances asszony az udvarnál nem volt ismeretlen; lánykorában ugyanis hét esztendőn át Eleonóra császárné komornája

volt s mint ilyen, kiváló érdemeket szerzett. E kiváló érdemek közül írásaiban csak egyet említ meg. Mikor I. József koronázására készültek s az ifjú főherceg fejére próbálta a koronát, biz az a füléig leszaladt. A korona megreparálását, disszítését és kibélelését I. József Finances kisasszonyra bízta, s ő a megbízásnak derekasan megfelelt.¹ I. József a kisasszony érdemeiről nem feledkezett meg. Mikor később férje sikkasztása ügyében a császárhoz fordult, öfelsége Friedtberg számadásaira generál abszolutóriumot állított ki, s azt Müller páterrel leküldte Komáromba. A császári kézírás szerint Friedtberg uram az el-sikkasztott ezrek felől nyugodtan pihenhetett sírjában, mert — írja a császár — „auch in easu, dass es wäre, ich ihme alles und jedes pardoniere, und weder er, noch seine Kinder es zu vergelten haben werden, sondern ihnen alles nachgelassen werden solle“. Eszerint az élelmezési hivatal az udvari kamarával együtt hiába számítgatott, az eltünt harmincezer forintnak nyomát bottal üthették.

Az özvegy tovább is Komáromban maradt, mert az italmérési jogok bérlete ezentúl is kezén maradt. De az özvegyi fátyolt hamarosan sutba vágta. Valami Lubrecht János Mátyás nevű német gróf vette őt nőül. Mivel a büszke grófra ősei uradalmakat nem hagytak, kénytelen-kelletlen azzal foglalkozott, hogy ember megúnta borát a szegény komáromiakkal itatta — persze drága pénzen. Ez ugyan nem valami

¹ A Közös pénzügyi levéltár Hungarica című gyűjteményben van De Finances asszony folyamodása, melyben e dolgot leírja.

főuri foglalkozás, de Lubrecht gróf azzal emelte a bormérés jelentőségét, hogy a városi tanácsot, meg a lakosokat lenézte, mód nélkül boszantotta, s nekik ezer kellemetlenséget okozott. Bizony-bizony nem rajta mult, hogy valamennyit ki nem iktatta a városból. Mindez Lubrecht gróf úr azért tehette oly könnyen, mert felesége érdemei révén az udvari kamara mindenkor az ő részére állott. Igy mikor a sokat szenvedett város 1707-ben az italmérési jogért többet igért, mint Lubrecht, bár Mansfeld herceg (komáromi főkapitány) is melegen ajánlta a szegény város kérésének teljesítését, az udvari kamara a bérletet mégis Lubrecht kezén hagyta. Ettől kezdve Lubrecht gróf még jobban basáskodott a városon. Végre azonban Komárom is megemberelte magát, s Lubrechtnek kamatostul visszafizette a sok rosszat.

A királyi bormérés joga a végházakban s így Komáromban is július és augusztus hónapokban tartott. Régenet magának a városnak kellett a király borát kimérnie, s a befolyó jövedelmet beszolgáltatnia. Ősrégi magyar szóval ezt a jövedelmet *borpotyának* hívták.¹ Lubrecht idején azonban a doleg már másként esett meg. Vagy maga a bérő hozatott borokat, s mások teljes kizárássával kimérte, vagy bizonyos taksa fejében a kimérést a polgárságnak is megengedte. Lubrecht mindenkor a komáromiaktól szokta volt a borokat venni, s a pincéket is tőlük bérrelte. Az 1723. évben is ilyen formán akarta folytatni. A vérig bosszantott tanács azonban ezúttal nagy meglepetést kézített Lubrecht gróf részére. Közvetetlenül jú-

¹ Azaz helyesebben *borpótjának*,

lius elseje előtt, tehát akkor, amidön a király bormérési joga kezdődött, a városi három status házról-házra kihirdettette, hogy aki Lubrecht gróftól a bormérésre engedélyt kér vagy vált, 100 forint büntetés éri, ugyanennyi büntetést fizet az is, aki bort, söröt ad el Lubrechtnak, vagy pincét kölcsönöz neki.¹

Elérkezvén a borkimérés ideje, Lubrecht régi szokása szerint elindult a városba, hogy borokat vásároljon s pincéket béreljen. Elrémmülve tapasztalta, hogy senki egy csepp bort sem akar neki eladni, s hogy egyetlen pincét sem kaphat bérbe semmi áráért. A városban levő negyven sörházat és hatvan korecmát meg tulajdonosaik július 1-én egytől-egyig bezárták. Lubrecht tehát sem bort, sem pincét, sem korecmát nem kapott. Bezzeg rohant most a bírák uraimékhöz ! Ezúttal már a könyörgéstől sem riadt vissza. De hiábavaló volt minden fáradssága ; a városi bírák csak vállaikat vonogatták. Jól tudták ökigyelmék, hogy még a császár sem kényszerítheti a polgárokat arra, hogy Lubrechtnak borokat adjanak.

Lubrecht jól tudván, hogy a helybeli német tisztekre mindenkor számíthat, gyors futárt menesztett Bécsbe, s hírül adá a komáromi ribillió kitörését. A városiak — jelenti az udvari kamarának — összeesküést (*formale Conspiration*) szöttek ellene, mint a császár embere ellen ; öt gyalázatosan megsértették, s nyílt megvetéssel tisztességében jártak. Amikor július 1-én a császár cégrét a városban

¹ Komárom város levéltárában van e rendelet. Lubrecht grófnak ez ügyben felterjesztett panasza pedig a Közös pénzügyi levéltár Hungarica 1723. című gyűjteményében található.

kitüzte, s a korcsmárosok a magukét bevonták, senki bort vagy sört kimérni vagy eladni nem akart. Nyole sörfőzőház van Komáromban, s ő két hónapon át majdnem vizet volt kénytelen kimérni. A hajósok, nem kapván a korcsmákon bort, már ki sem kötnek Komáromban, de egész Magyarországba szétviszik a Lubrecht néven esett gyalázat hírét! Ha a családommal — írja — a templomba megyünk, ujjal mutatnak ránk s rajtunk nevetnek. Az elüljárók a törvénysértésben a szó szoros értelmében előljárnak. Szluha alispán három megyei hajduval a sörházba jött, s négy hordó sört Gyalára vitetett. Fittyet hányott arra, hogy az italmérés joga most engem illet.¹

Miután Lubrecht gróf részletesen leírta a komáromi ribillió veszedelmeit, az udvari kamarát először is arra kérte, hogy katonai haderőt rendeljen a rebellis város megleckéztetésére. A saját tiszteletreméltó személyén esett sérelem és gyalázat megtorlására, megkövetelte, hogy Csukás városbírót, Ujlakyt, a nemek bíráját és Tiszó seregbírót vasraverjék és kemény pénzbírság mellett két hónapig a börtönben tartásákat. Szluha alispánt és három hajduját szintén börtönbüntetéssel kívánta sújtani. Azonkívül sürgette, hogy a három bíró mindegyike huszonnégy óra alatt kártérítés fejében neki 100 aranyat fizessen. S ha fizetni vonakodnának, a vár tömlöcében maradjanak. Végül Lubrecht gróf úr tudatta az udvari kamárával, hogy szállását az *Arany Oroszlán*-hoz címzett dunaparti vendégfogadóban tartja, s a további utasításokat oda kéri.

¹ U. o.

Az udvari kamara a veszedelmes ribillió hírére azonnal a hadi tanácschoz fordult, s a tiszteletreméltó hadakozó tanácsot fölszólította, hogy a makacs és rebellis Komárom ellen azonnal katonai csapatokat rendeljen. A hadi tanács a fölszólításnak szívesen megfelelt volna, de a törvények értelmében magánosok ellen csak akkor rendelhetett ki haderőt, ha azt a magyar kancellária is kívánja. Ezért az udvari kamára 1723 augusztus 10-én a magyar kancelláriához fordult, s miután félelmes színekkel lefesté a komáromi ribilliót meg a városi bírák hallatlan vakmerőségét, a kancelláriát arra kérte, hogy a katonai csapatok ki-rendelését a hadi tanácsnál ő is sürgesse.¹

A magyar kancellária erre a sürgős fölszólításra csak szeptember 18-án válaszolt, vagyis akkor, mikor Lubrecht gróf italmérési joga már rég letelt. De azért a kancellária is amellett volt, hogy a veszedelmes zavargókat keményen meg kell büntetni. A katonai erő kirendelése előtt azonban meg kéne tudni, miként és minő alapon tört ki a ribillió ?

Erre a kívánságra a város szívesen megfelelt. Néhány tiszteletreméltó városi embert, akik némileg a német szóhoz is konyítottak, Bécsbe menesztett. Ezek aztán odafönt előadták, hogy Lubrecht grófot az italmérésben senki sem akadályozta ; a császári cégért július elsején hivatalosan kitüzték, s a magánosok cégéreit mind bevonták. Arról ők nem tehetnek, hogy Lubrecht gróf úr borról nem gondoskodott, s hogy a koresmárosok az ő kedvéért nem voltak hajlandók az italmérés folytatá-

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1723,

sára. Az egész ribillióból csak annyi igaz, hogy a város a sok évi keserű bosszúságokért Lubrecht uramnak ezúton derekasan megfizetett.

Mivel e fölvilágosításokkal a jó bécsiek meg nem elégedének, s mivel a városra mindenáron rá akarták sütni a ribillió bűnét, még azon összel vizsgáló-biztosokat küldöttek Komáromba. A feleket Nedeczky Ferenc uram, a nádori jegyző hallgatta ki. A bírákon és Lubrecht emberein kívül Valter György, Zámbold Pál és Burján György szenátorokat is kihallgatták. Valamennyi tanu azt vallotta, hogy Lubrecht kihágásainak se hossza, se vége; aztán oly vad, savanyú borokat méretett méregdrágán, hogy senki sem vette. Még a romlott kapásborokat is tíz dénárjával mérte, holott két pintje sem ért egy dénárt. S amíg feneette borán túl nem adott, sőrt még drága pénzen sem mért.

Mivel a vallomások egytől-egyig Lubrecht gróf ellen szóltak, s mivel a város az ügyet a törvény útjára kívánta terelni, Lubrecht merész álmai hamar szétfoszlódtak. Ahelyett hogy katonaság jött volna az állítólagos ribillió elnyomására, Lubrecht uramnak kellett sátorfáját fölszednie s ősei hazájába visszatérnie.

XXIII.

Udvari költők.

A Habsburgok bécsi udvartartásában ugyan a spanyol etikett járta, de mióta comtesse d'Aunoy világhírű munkájában (*Mémoires d'Espagne*) nevetségessé tette a sok szövevényes és bolondos szertartást, lassan-lassan a bécsi udvar körében is sok minden más formára ütöttek. A régi spanyol udvartartás regulamentumai az udvari költők és udvari történetírók tartását is előírják. Szükség volt ezekre; mert akik a maguk szárnyán nem tudtak repülni, azokat idegen tollal kellett a magasba emelni. Az udvari költők és történetírók tartását tehát a bécsi udvar sem mellőzhette. A hiúság szele itt is átjárta a fejeket, tehát az illatos tömjénfüst itt is igen kelendő volt. Amilyen nemzetiség vitte a főszerepet az udvarnál, rendesen abból kerültek ki az udvari költők is. Volt idő, mikor a spanyolok hajlítgatták a legjobban a derekukat a bécsi udvarban. Rákerült a sor a csehekre is, sőt olykor a franciaikra is. Azonban I. Lipót korában már az olaszok foglaltak el minden főbb helyet az udvarnál. A talián nyelv és módi járta mindenben, s a talián maradt az úr még III. Károly idejében is. Mint a mézre a legyek,

úgy jöttek az olasz költők, muzsikusok, színészek, politikusok, énekesek és katonák Bécsbe. S az udvarnál tárt karokkal s jó fizetéssel fogadták őket. Amint tudjuk, a taliánoknak jó vénájuk volt a beszélgetésre. Nagyszerűen értették a hízelgést. (Kevésbé finoman ezt hazugságnak is hívhatjuk.) Mesteri módon tudták, mint kell kitapogatni más zsebéből az aranyat, s végül a művészethez is értettek. Mindig azt tálalták föl, ami tetszett. Édes méznek kellett ennek lennie ; mert a taliánok jól tudták, hogy a méz maga szokta magát nyalatni. És imígyen vagy félszázadon át az olaszok voltak a bécsi udvarban az urak, az udvari költők és az udvari történetírók. A jámbor olvasó azonban ne higgye, hogy ezek az udvari költők valami nagyhírű írók voltak. Bizony egyiknek sem találjuk se nevét, se munkáját az irodalomtörténetekben. Nem is azért fizették őket, hogy az emberiség számára maradandó értékűt írjanak, hanem hogy a kenyéradóikat dicsőítsék. Ezek az émelygős himnuszok pedig igen rövid életűek voltak ; mert hát ha a szép címert cseh kőre metszik is, nem lesz az sohasem gyémánttá.

Ha a pénz mai vásárlóerejét tekintjük, akkor bátran elmondhatjuk, hogy az udvari költők ugyancsak nagy fizetést húztak. Tehát gondtalanul élhettek volna, ha bor és kártya nem lett volna. Ezt a két dolgot azonban még az udvari költők sem vetették meg. A *poetica licentia regulái* szerint tehát sokszor és sokat ittak s vigan forgatták az akkor még negyvenlapos bibliának csúfolt kártyát. Keresményük jó része tehát a divatos *basette, jeux de hazard, toron* és *quindeci* játékokon úszott el. Ami még megmaradt, azt a *beau monde de Vienne*

emésztette föl. Csoda-e aztán, ha az udvarnak a költőit az adósok börtönéből kellett kiváltania, még pedig államköltségen? S ki veheti a szegény eladósodott költőknek rossz néven, ha örökkön-örökké pénzért könyörögnek?

A költőknél valamivel komolyabbak voltak az udvari történetírók. Ezek legalább írtak is néha, de munkáik kéziratban maradtak ránk. Többször megesett, hogy ugyanazon ember volt az udvari történetíró és az udvari költő is. Ezeknek tehát valószínűleg költeniök kellett az igazságot.

I. Lipót korában *Comazzi* gróf, aztán később *Giuseppe di Brata Charta* voltak az udvar írói. Mindkettő olasz volt. Comazzinak nagy történeti munkája kéziratban maradt reánk. Comazzinak évi 1200 forint, Giuseppe di Brata Charlának pedig 1500 forint évi fizetése volt.

I. Józsefnek *Ancioni* János volt az udvari költője. Kinevezésekor I. József évi 2400 forint fizetést és 300 arany évi pótlékot biztosított neki. A poétai munkásságáért azonban külön tiszteletdíjat is kapott, még pedig néha 300 aranyat is egyszerre. Stahrenberg gróf azt írja róla, hogy még mielőtt udvari költő lett volna, akkor is kapott 300 aranyat őfelségétől, illetőleg a kamarától. „El kell ismernünk, — írja 1715 január 16-án az udvari kamara — hogy *Ancioni* olykor igazi költői műveket is alkott.“ Hová lettek e költői művek, nem tudjuk.

Mikor I. József meghalt, *Ancioniról* mindenki megfeledkezett. Éveken át könyörgött hol fizetésért, hol segélyért. Még 1715-ben is másfél évi *poétai zsoldját* (3600 forintot) és újabb munkássága fejében 1200 forintot követelt

a kamarán. Mivel kinevezését nem tudta előmutatni, két tanut állított: Marchese Santa Crocét és Garelli dr.-t. Erre az udvari kamara azt ajánlotta őfelségének, hogy inkább kegyelemből, mint tartozásból utalványoztasson Auncioninak 1200—1500 forintot.

III. Károly király nem vette át elődeinek udvari íróit, bár ő maga is jobbára olaszokat alkalmazott erre a tisztségre. Neki megvoltak a maga emberei erre a célra. Tudjuk, hogy a Habsburgok udvartartása III. Károly idején emelkedett igazában az európai udvarok színvonalára. III. Károly udvarnépe mintegy két-ezer emberből állott. Mind a két ezernek ránk maradt a neve. *A kétezer ember közt egyetlen-egy magyar sem volt!* Azaz mégis! Volt egy magyar herold; de ennek is csak az ünnepi ruhája volt magyar. Olasz azonban annál több akadt. A császári zenekar például, mely évenként 200.000 forintba került, majdnem teljesen olasz volt. Az udvari énekesek és énekesnők (cantantrice, cantantore, évi öt-hatezer forint fizetéssel) mind olaszok voltak. Az udvari könyvtár igazgatója (Garelli) és őre (Fortosia), az udvari orvosok, az udvari főtánemester (Pietro Lavastori), az udvari kompozitorok (Badia, Conti, Porfile), a császári képtár igazgatója (Cerini) stb. mind olasz bevándorlottak voltak. Az udvari opera olasz volt. Egy-egy előadás átlag 60.000 forintba került. Rengeteg összeg ez a pénz mai vásárlóerejéhez mértén. Nem csoda hát, hogy évenként csak három operai előadást tartottak. A bécsi városi színház igazgatója az olasz Borosini volt, aki olasz előadásokat is tartott az úgynevezett Klopfechten és Baeren-Hatzenek mellett. A színházi

mérnök, Francesco Bibiena, évi 4500 forint fizetést húzott.

Amint látjuk, az olaszokra a bécsi udvarban igen jó világ járt. Pedig nem is említettük idáig az olasz festőket, udvari matematikusokat, udvari építőket, szobrászokat stb., akik javarészt szintén olaszok voltak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az udvari méltóságok jórészét is olasz hercegek és grófok tartották a kezükben, akkor azt kell hinnünk, hogy inkább olasz, mint német volt a bécsi udvartartás.

Az udvartartás rengeteg kiadását az udvar jövedelme korántsem fedezte. Szerenesére az udvarnak és a kinestárnak a jövedelme akkor még nem volt úgy elválasztva, mint ma. III. Károly a számláinak jórészét a kinestárral fizettette. *A kis főhercegnőknek például „mikulás“-ra a kamara évenként 4000 körmöczi aranyat utalványozott.* Mikor 1719-ben Mária Jozefa Barbara főhercegnő kelengyéjét készítették, az udvari kamara csupán németalföldi csipkéért 41.000 forintot fizetett. Az 1717. év március 27-én Károly király elrendelte, hogy ezentúl 300.000 forintot szolgáltasson be a kinestár az udvar titkos kamarájába ékszerek és ajándéktárgyak vásárlására. Az udvari kamara erre azt felelte, hogy ez lehetetlen dolog, mert idáig már 600.000 forintnyi ékszerszámla vár kifizetésre !

Ahol ilyen gazdálkodás folyt, ott természetesen bőven jutott az olasz alkalmazottaknak is. III. Károly király állandóan tartott maga mellett udvari költőket és udvari történetírókat is. Az udvari költők között elsőnek *Sylvio Stampiglia* szerepel. Évi 4000 forint fizetést húzott s még külön hofquartiersgeld-et is köve-

telt. Az udvari kamarának 1718. évi jelentése szerint Stampiglia úrnak a fizetésén kívül még rengeteg mellékjövedelme is volt. S mi lett mindennek az eredménye? Stampiglia úr nemcsak mindenét elverte, de még sok-sok adósságot is csinált. S tízévi költői szolgálata után 1718-ban az adósok börtönébe került. Mivel családjának betevő falatja sem volt, az udvari kamara 1718-ban azt ajánlotta őfelségének, hogy a decorum kedvéért udvari költőjét: Stampiglia urat küldje hazába s adjon neki 600 forintot utiköltségül. Ez meg is történt.

Stampiglia helyét *Newen Károly József* nevű költővel töltötték be. Ez is nyakig ült az adósságban. Az udvari kamara 1719-ben 200 forintot utalványozott neki, hogy az adósok börtönét elkerülhesse. De már ekkor kijelentette a kamara, hogy ezentúl egy fillért sem fizet érte.

A német költészetet ez időben valami *Triller József* nevű ember képviselte az udvarnál. Úgy látszik, hogy a német költészet jóval olcsóbb volt, mint az olasz, mert míg az olasz udvari költő évi 4000 forintot húzott, addig a német udvari költő csak évi 600 forintot kapott. Triller meghalván, 1722 április havában *Prokoff Antal* lett a német udvari költő évi 600 forint fizetéssel.

Mivel az udvar nem nélkülözhette az olasz költőt, 1718 március 1-én *Apostolo Zenó*-t nevezte ki udvari költőnek, s neki (als resolvirten, kaiserlichen Hofpoeten) évi 4000 forint fizetést rendelt. Ez a jeles férfiú a nevét így irogatta: *Apostolo Zeno Nobile Cretense et Cittadino Veneziano Originario*. Mint a többi olasz köl-

töt, úgy Apostolo Zenót is a szegény kamarának kellett fizetnie. Mivel a király Apostolo Zeno urat udvari hisztorikusának is kinevezte, még egy segédköltöt hozatott az udvarhoz. Ezt az új udvari költöt *Pietro Pariati*-nak hívták. Éppoly ismeretlen a neve és a munkássága, mint a többi.

III. Károly királynak kedves udvari történetíróa volt Dumont János is. Maga a király írja róla, hogy „kitünő kvalitású, sok tapasztalatú férfiú“ s emellett nagy hűséggel ragaszkodik az ő fenséges személyéhez. Az 1715. évben foglalta el állását, mikor is a király meghagyta az udvari kamarának, hogy Dumont Jánosnak évi 2000 forintot fizessen, azonkívül könyvek vásárlására évenként 500 forintot adjon neki.

Az itt említett udvari költők és udvari történetírók neveit a volt udvari kamara írásai között találtuk. Nem nehéz munka volt ezt fölfednünk. De annál nehezebb dolga leend annak, aki e busásan fizetett költők és írók irodalmi munkásságát akarná földeríteni. A legnagyobb 60—100 kötetes külföldi munkákban, ahol még a legjelentéktelenebb írókat is megtaláljuk, a Habsburgok udvari költőinek még a nevét is hiába keressük! Ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy nagyon is jelentéktelen emberkék voltak. Csak az állásuk és a fizetésük volt jelentékeny. De hogy régi magyar mondással éljünk, a sasnak való fészekben verebek csiripeltek.

XXIV.

A régi diákleletből.

A XVII. század iskoláiról, azoknak reguláiról és tanításmódjáról sok minden tudunk. Az iskolai életről is maradt ránk egy és más. Azonban a diákjaink társadalmi életéről, küzkodéséről, vakációsáról, ide-oda vándorlásairól vajmi keveset tudunk. Pedig a diáklelet mindig érdekes volt. Így tehát minden adatcska, ami e téren ismereteinket többíti, egyúttal érdeklődésünkre is számot tarthat.

Más formájú ma már a tanítás ; más formára ütötték az iskolákat is, de azért sok minden megvan, ami századokkal előbb is eleven séget és vidámságot kölcsönözött az iskolai világnak. Bizony a mi diákjainknak a fejében harmadfélszáz év előtt is forgószél járogatott. Szerették a tréfát, a csintalanságot ; örömest indultak a tilalmasra, s ha egymás közt voltak, ugyancsak ütögették a tüzet a tiltott pipákba ! Aztán ki volt boldogabb, mint a diákok, mikor egy-két napi vakációhoz jutott ? Farsangoltak is ilyenkor eleget, mert hát a vakáció akkor is flastrom volt a szegény diákok szívére. Nem csoda tehát, hogy ágon ülve les ték az ilyen napokat ! Azt sem kell hinnünk,

hogy a tanuláson nagyon törték volna magukat! A latin és görög grammaтика forgatása akkor sem volt a legédesebb foglalkozás! Isten a megmondhatója, hány diákok mondta ez átkozott tudományra, hogy fogas ebnek való a csontrágás s nem úri diáknak! A baj csak az volt, hogy a skólamesterek ugyanekre kegyetlen emberek voltak! A fegyelem ellen vétkező és hanyag diákokat nemesek szóval, hanem fenyítékkal is zabolázták. Bizony nem egynek a farát ajándékozták meg holmi kemény pálcákkal, hogy jobb észre hozzák. Aztán akinek a fenyíték sem használt, azon hamarosan kiadtak, mint a patai szűrön.

Mindez az iskolában forgott emberek szemében nem egészen ismeretlen dolog. Az alábbi levéltári adatok azonban új oldalról világítják meg a XVII. századi diákleletet.

Nemes ifjaink a XVII. században vagy a főurak udvaraiban nevekedtek, vagy pedig az akadémiás és főiskolás városokban tanultak. Mondanunk sem kell, hogy a főurak udvaraiban is skólamesterek oktatták az ifjakat. Az iskolai regulák azonban itt nem igen nyomták őket. A katonák közt forgolódhattak. A nemes lányokkal is társalognak voltak és táncolhattak. Kijárt nekik a ruházatjok. Az asztalukra naponta bort is kaptak, még pedig elegendőt. A legtöbb magyar udvarban a diákok naponta három messzely bort és két fehér cipót kaptak asztalukra. A Németújvárott nevekedő udvari diákok például 1644-ben 1916 pint bort és 5110 cipót fogyasztottak el. Rohonekon ugyanannyi bor járt a diákoknak. A nemes lányok és leányasszonyok valamivel kevesebb bort kaptak. De hát azért ők is eleget fogyasztottak.

Hiszen, hogy többet ne mondunk, Rohoncon 1644-ben huszonhét kisasszony és leányasszony evett naponként az uraság asztalán.

Ha az ifjakat a hazai vagy a külföldi városok oskoláiba küldték, a főuraink gyermekei nem konviktusokban, hanem künt a városban laktak. A szülőik ugyanis a bevett szokás szerint házat béreltek az ifjak számára s hazulról adtak melléjük cselédséget; sőt az élelmicikkek jó részét is hazulról küldték nekik. Mikor például a Batthyány-fiúk Sopronban tanultak, sok minden mellett még hatvan tyúkot is vittek magukkal.¹ Az illeténi diákháztartásnak feje a prefektus volt, aki rendesen az egyházi rendhez tartozott. Ennek dolga volt az erkölcsi vezetés. Áztán következett a preceptor vagy a pedagógus. A sáfár, a gazdasszony, a lovász, a fullajtár, a csatlós s más efféle szolganép sem hiányzott. A főúri diákok ugyanis paripáikat is magukkal vitték. Hiszen tudott dolog, hogy például Grácban és Bécsben ifjainknak sok játékban kellett résztvenniük s az udvar körül is többször kellett forgolóniok. Zrinyi Miklós (a költő) és Zrinyi Péter a XVII. század elején Grácban (akkor Grécnék mondták) tanulván, rendes udvartartással disztekedhettek. Mikor később Bécsben tanultak, oda is a szükséges személyzettel és paripáikkal mentek. Áztán az udvar körül is forgolódtak.

A dunántúli főurak úgy a XVI., mint a

¹ A velük levő Borsiczky írja 1653 május 4-én Batthyány Ádámnak: „Talán jó volna az urfiak számára ideküldött tikokat sopronyi piacon eladni s pénzre fordítani; mert ingyen kél el azoknak tartásokra sok zab.” (Körmendi levéltár. Missiles.)

XVII. században jobbára Grácbba küldék fiaikat. Akkor ugyanis e város lakói és a magyarság között szorosabb kapcsot teremtett a török ellen való védekezés. Dunántúli főuraink majd mind leveleztek a gráci urakkal. Gyakran megfordultak Grácban. Hiszen nem egy magyar úr szolgált akkor Stájerország zsold-ján a magyar végházakban s így gyakran kellett Grácba menniök.¹

Tudott dolog, hogy Grácnak nagyhírű oskolája volt, melyet még a külföldiek is örömmest kerestek föl. Több főherceg is lakván e városban, a diákok között az uralkodóház is képviselve volt. Akkor még az uralkodóház tagjai nem éltek oly elzárkózott életet. Az ifjú főhercegek Grácban a magyar úrfiakkal játszottak, lovagoltak s gyakran együtt is étkeztek velük.

Ezek és hasonló körülmények teszik érthetővé, mért kereste fel Grácot annyi magyar diákok. Mondanunk sem kell, hogy e diákok legtöbbje előbb már a hazai iskolákon is töltött egy-két évet.

A vitéz főgenerális : Batthyány Ádám, aki-nek az udvarnépe az ezeret meghaladta, a XVII. század derekán flait a soproni jezsuiták jóhírű oskolájába küldé. A bevett szokás szerint házat bérelt számukra s főtisztelendő Mag-

¹ A stájerországi tartományi levéltárban (Landesarchiv) tömérdek dunántúli magyar úr levele található. Már a XVI. században küldözgetik tehetősebb uraink Grácba gyermeküköt. Az 1562. év január 29-én például Petheő Benedek írja Saftenberg Jánosnak, Stíria főkapitányának, hogy flát Grácban szeretné taníttatni. Többi gyermekét s rokonait is ott akarja iskoláztatni. (563. fasc.)

novith János uráni vezetése alatt a szükséges személyzetet és cselédséget útnak indította.

A házuk és a gazdaságuk vezetője Pongrácz uram és az ő derék hitestársa volt. Jó magyarok, de kálvinisták voltak az istenadták. Ez sehogy sem volt a prefektusnak, főtiszteletlendő Magnovith János uramnak az ínyére. A leveleiben panaszokodik is Batthyány grófnak Pongrácz uramra s pápistát követel a helyére. Egyszer amiatt emel kifogást, hogy Pongrácz uram a prédikátorral babonáztatja magát betegágyában. Máskor meg azt is neki rója fel bűniül, hogy szolgálója a diákok házában „majdnem meggyermekezék”.

Az ilyes dolguktól megválva, Magnovith uram minden erejével rajta volt, hogy a kis grófok házát jó rendben tartsa s hogy vélük a tudományt megkedvelteesse. Ez utóbbi dolog azonban nem igen sikerült neki. Hiába hangoztatta, hogy milyen tanult és tudós emberek voltak a grófi ifjak szülei és ösei; hiába dicsérte a latin nyelv szépségét! A kis grófok azt tartották, hogy mit használ a vaknak, ha elei láthattak, vagy a némának, hogy atyja ékes beszédű volt? És csak úgy immel-ámmal tanulgattak. Magnovith uram levelei szerint gyakran fogta el őket a fejfájás, amit már abban az időben is oskolai betegségnek hívtak. Aztán mód nélkül kedvelték a vakációt és a különféle szórakozást. „Felfordult most az világ, — írja ilyenkor Magnovith uram — sokkal jobban irtóznak az jótól, hogy sem mint az gonosztól.”¹

¹ Magnovith levelei a Körmendi levéltárban találhatók.

Batthyány gróf természetesen nem valami nagy örömmel hallotta, hogy a fiai nem lelkesülnek a tudományokért. Nemcsak nekik, hanem Magnovith uramnak is dorgáló levelet írt s az ifjak részére megszorította a kihányó pénz küldését. Ez már aztán a főtisztelendő prefektusnak sem tetszett. Tehát fordított egyet a szekéren s megírta a grófnak, hogy a gavallérok „már nem fölöttébb idegenek az tanulástól“. Majd meg imígyen engesztelgette az apa haragját. „Annyi foganatja lett az őlek való munkálkodásomnak, hogy az tanuláshoz jobb izzel és kedvvel nyulnak, hogy sem mint annak előtte!... Az farsang farkán két napi mulatságot méltó engedni nekik.“ (1651.)

Eléggé kedvre hangolván imígyen az öreg grófot, Magnovith uram elérkezettnek láta az időt, hogy néminemű kéréssel is előálljon. Magnovith főtisztelendő úr nagyon szerette a boroeskát s megírta a grófnak: „az oskolai gondoknál is nagyobb fogyatkozásunk az, hogy nagyságod oly szüken küldi ide az borokat. Rossz koresmai borokra szorulunk, mely után tiz napig koplal az ember! Ha szinte olykor valamely emberséges embernek egy böcsületes itallal gazdálkodnék is az ember, az is nagyságod böcsületire volna. Tehát több bort küldjön nagyságod“. (1651.)

Néhány nap mulva (január 17-én) a főtisztelendő prefektus már jelentette a grófnak, hogy a borok megérkeztek. „Az magunk részét — írja — alkalmatos helyben, pincénkben telepítettük. A jezsuita atyáknak szánt borokat a klastromba küldöttük. Igen kedvesen vették s nem tudván másképpen meghálálni legottan az urfiak böcsületjéért holnapra az egész oskolák-

nak napestig való recreatiót engedtek és az urfiakat böcsületes ebédjökre hívták."

Batthyány gróf ugyanezen alkalommal abrakot is küldött a fiai lovainak.

Magnovith uram jámbor erkölcsű lováról azonban megfeledkezett. A főtisztelendő úr tehát a maga paripája számára is kért abrakot; mert — úgymond — kengyelfutó inasokra nem lehet bízni az urfiakat; jómagának kell őket kísérnie!

Úgy látszik, hogy a prefektus úr nem szívesen böjtölt. Jómaga és az urfiak számára ugyanis felmentést kért és kapott püspökétől. Az újévi ajándék már ez időben is divatban lévén, Magnovith uram előre megírta a grófnak, hogy főembernek való posztóból öltözetet kér újévre.

A kis grófok udvartartásában borbély nem lévén, betegség alkalmával a főtisztelendő prefektus úr kúrálta a gyermeket. A kurálás persze a kor szokása szerint történt. Mikor például Palkó grófnak a feje fájt, a főtiszteletendő úr (mint maga írja) a szokott purgációt adta neki. Kristóf grófnak állkapcáján fluxus indulván meg, Magnovith uram bizonyos füsttel illette a kis gróf állát. Ez — írja — holnapig elmulasztja a daganatot.

Magnovith uram nem lévén megelégedve a fiuk preceptorával, mást keresett. A nagyszombati jezsuiták ajánlta is neki egyet. „Emberséges magyar legény — írja az ajánlottról — Petheő nevű. Kilencedik oskoláját végezte és sok időtől fogva Révay urfiak mellett preceptorkodott. Csakhogy tovább is akarna tanulni, úgy kívánna az urfiakhoz jönni, hogyha az urfiak esztendőre Grézbe, vagy Bécsbe vagy

más akadémiás helyre mennének, ahol ő maga is többet tanulhatna. Mostani helyén nincs elég tekintete az ifjak előtt s nem segítheti őket a komponálásban.“

Hogy a kis Batthyány grófok nagyobb kedvvel tanuljanak, a prefektus úr jó diákok is keresett melléjük. Talált is több ilyet s megírta az öreg grófnak, hogy az ittvaló diákok között hármat talált az úrflak szolgálatjára alkalmasosat. Az első : Séllyey Palkó, syntaxista. Ez jó friss inas ; deákul, magyarul, horvátul és németül tud, pápista, jó tanuló és szép kezeírása vagyon. A második : Balogh János, ez is jó nemes ember fiaeskája. Mostan Káldy Péter fia mellett vagyon ; az úrflakkal egy oskolába jár, jól tanít, jól ír s tud is emberhöz böcsülettel szólani. A harmadik is pápista, de ennek már köteles szolgálatja vagyon.

Bár Magnovith uram nem egyszer emlegette, hogy koporsójáig viszi a Batthyány grófokhoz való kötelességét, az első kínálkozó alkalommal végleg bűsút adott nekik. Zsírosabb egyházi álláshoz jutván, otthagya a prefektusi hivatalát s azontúl egy vakarítást sem írt. Az érsek a helyébe Borsiczky György nevű papját küldte a Batthyány-fiúkhoz. Magnovith uram az új prefektusról ezt írta volt gazdájának : „Tudós ember, vele tanultam a hatodik oskolát ; akkor is böcsületesen tanult.“

Borsiczky esak igen rövid ideig viselte az új tiszttet. A helyét Vasdinnyey Balázs foglalta el. Az új preceptor pedig Szerényi András uram lett. Ezekkel és a megfelelő cselédséggel indul-tak a Batthyány-fiúk 1651 tavaszán Grácbá. Aztán több éven át ott forgolódtak az iskolákon. Mivel itt igen sok magyar úrfival talál-

koztak, s mivel az udvar körében is gyakran mutatkoztak, a tanulással nem sokat bibelődtek. Kristóf úrfinak különben sem volt inyére a tanulás, Vasdinnyey Balázs uram 1651 november 27-én meg is írta Batthyány generálisnak, hogy Kristóf urfi szívesen mulat a Gréc országbeli urakkal, de a könyvekkel nem sokat verekedik. „Az perceptornak azt mondja, hogy nem tanulni jött ide, csak recreálni magát“!

Gondolhatjuk, hogy az efféle híradás nem igen jól esett Batthyány generálisnak, aki — bár egész életén át hadakozott — szerette a könyveket s támogatta a tudósokat. Hiszen tudjuk, hogy némelyik évben két-három könyvet is nyomtattatott.¹

Az 1653. évben Thököly István arra kérte Batthyány generálist, venné a fia mellé Abaffy Andrást, „az ki szolgálván ökegyelmének, háta megett tanulván, jövendőben is vehesse öcsém-uram szolgálatjának használt.“ Abaffynak — írja Thököly — „máris alkalmatos deáksága vagyon; mivel Nagyszombatban pátereknél jártatta oskolában az apja“.²

Nem tudjuk, Batthyány elfogadta-e ez ajánlást. Abaffy ugyanis nem szerepel a Batthyány-fiúk leveleiben.

Az 1654-ben Czobor Eugénia Grécben akarván a fiát oskoláztatni, Batthyánynét kérte meg, adna alkalmatosságot az útra. „Az gyer-

¹ 1654-ben Malomfalvaynak s Talián páter könyvét nyomatta ki. S ugyanez évben írja neki bécsi megbízottja: „Küldtön küldje nagyságod az magyar imádságos könyvecskét; mert megkenvén a könyvnyomtatónak száját, jobbában munkálkodtat. Az legényeknek is bibálét (borrávalót) igértem.“

² Körmendi levéltár. Missiles, 1653 január 23.

mek — írja — csak harmadmagával leszen; portékája nem sok... Amint mondják, *az ki hol bizik, ott késik.*“

Ez időben Vasdinnyey Balázs lévén a fiúk mellett, gyakran tudósítja Batthyány generálist az előforduló dolgok felől. Egyik levelében például nadrágot kér az úrflak és az inasok számára; „mert nincs több, mint amit hordanak s az már kopott. Egy pár papués és pacsmag is kell nekik“.

Az 1654 április 21-én az egyik Batthyányfiú (Kristóf) a küldött csizmákat köszöni meg apjának. Amint írja, a pompás sarkantyúk nagyon tetszenek néki. „Lovam — írja — jól viseli magát. A herceg urflak kihittanak minket magukkal Ekenpergre vacsorára. Jól megnyar-galtam az lovat. A herceg urflaknak is tetszett. Igaz, hogy nem igen megyek rajta oskolába, hanem ha recreation vagyon, akkor kimegyek mindenkor rajta.“

Ugyanez évben Kelcz György uram jelenti Grácból, hogy az úrflak és a cselédek fehér ruháinak mosása ügyében Batthyány generális parancsa szerint jár el. „Nem lesz lopás a ruhában, — írja — mert attól veszünk kenyerset is, akinél mosatunk. Addig nem merek mosatni, mig nagyságod jóvá nem hagyja... Szénánk kevés s fánkkal sem érjük be.“¹

A magyar ruhában, sarkantyús csizmában járó ifjak — amint a jelentésekben kitűnik — néha parázs verekedést csaptak a német diákokkal. Az efféle ellenségeskedés gyakran járhatta, mert sokszor kellett az úrflak számára ruhát küldeni. Az 1656-ban Séllyey Pál írja

¹ A mosás — írja Kelcz — 4 frt 50 kr.-ba kerül,

Batthyány generálisnak, hogy az úrfi számára bélélt süveget küldessen. „Eléggé vonogatják — írja — a német úrfiak!“

Az 1655. év február 5-én maga Pál úrfi írja Batthyány generálisnak, hogy más lovat küldjön, mert az itt lévő igen bokrossá lett. „Engemet — írja — előbb, hogysem innend elmennék, valami gyalázatban ejtenének, s mikor néha vagy csak mellettem elmennek is, csak imigyamúgy nagy büzzel szólanak. De én sem magokkal, sem grátiájokkal, sem pedig az ő haragogokkal semmit sem gondolok, viselvén előttem is nagyságod hozzám való atyai kegyelmes grátiáját.“¹

Ugyanezen év tavaszán Vasdinnyey Balázs az úrfiak és az inasok számára csizmát kér. „Az Pál urfinak megparancsolná nagyságod és az preceptornak, hogy mig alámennénk, tanulna valamit. Kristóf urfi nem tanul; csak az muzsikát tanulja.“²

A következő (1656.) év őszén Batthyány Ádám generális az ifjú Barkóczy Zsigmondot is Grácbra küldé oskolába. A derék Séllyey Pál vitte öt oda. Amint a kísérettel együtt szerencsésen megérkezett, azonnal írt Batthyánynak. „Az útnak rosszasága miatt — írja — noha későn, de jó egészségbe érkeztünk fel s a városon kívül két egész nap *megszellőztetének* *ben-nünket* s azután két izben való esküvésem után úgy eresztének be.“³

¹ Levele végén a praceptor pénzét sürgeti s a csatlósa és a lovásza számára dolmányt kér. (Körmendi levéltár. Missiles.)

² 1655 május 24.

³ A megfüstélés és a veszteglés a magyarországi járvány miatt történt.

Bár alig hogy Grácbá érkeztek, Séllyey uram márás pénzt kért s a gazda számára kősót. Hogy Batthyányt kedvre derítse, még egy kis háborús hírrel is kedveskedik neki, írván: „Itt nagy hire vagyon, hogy az magyarországi király személye szerint akarna táborba szálalni, de mely felé legyen szándékjok, nem tudják.”

Mivel a kis Barkóczy-fiút is Batthyány gondozta, tehát minden ügyes-bajos dologban hozzá fordult a kis diák. Az 1656. évben például több ízben kért pénzt. Egyik ilyen alkalommal írta volt: „Valami kevés költséget küldjön kegyelmed; mert néha oskolában, néha congregatióban kérnek; pedig egy pénzem sincsen.”

A következő év tavaszán ismét pénzt és egyebet sürgetett. Ravaszul megfogalmazott levelében e kérését ily formában adta elő: „Atyám uram őnagysága örö mest akarná idevaló tanulásomnak bőcsületes, híres, neves végbe való vitelét... Az minemű ruházatot adott nagyságod velem ide feljövetelemkor, az alkalmasan megváltozott rajtam, annyira, hogy amaz magas respectust félretevén, szégyenlek benne járni nagyságodra nézve. Igazán irom nagyságodnak, hogy mások előtt majd merő esuff (így!) és nevetség vagyok, melyet minden örö mest elszenvednék, ha az nagyságod bőcsületiben nem járna... Nékem bizony a nyárra dolmány, mente, süveg s költség kivántatik... Hérics Gyurkó inasomról is gondoskodjék nagyságod.”¹

És Batthyány generális küldözgette hazul-

¹ Gréc, 1657 március 23. (Körmendi levéltár. Missiles.)

ról a ruhaneműeket, pénzét, élést s Isten tudja mi minden. Mi minden kellett Grácban az ifjaknak, nehéz volna felsorolnunk. Hiszen még a borbélyt is hazulról küldték Grácba, hogy az ifjak haját lenyírja. Legalább Vasdinnyei Balázs 1654-ben ezt írta Batthyány generálisnak: „Kérem nagyságodat, hogy az borbélyt nagyságod küldje föl; mivel az urfiaknak igen nagyok a hajai.”¹

Azok a főúri gyermekek, akik nem Grácban, hanem Bécsben járták az iskolákat, épp oly udvartartással indultak útnak, mint a Batthyány-fiúk. Koháry István fiai a XVII. század derekán Nagyszombatban kezdték iskolai pályájukat. Innét aztán Bécsbe mentek. Ők is vittek magukkal paripákat, inasokat, lovászt, gazzasszonyt, sáfárt, no meg akit először kellett volna említenünk, preceptort is. Bécsben a szállásért 660 frtot fizettek évenkint. Hatalmas összeg volt ez abban az időben! Tehát bizonyos, hogy a Koháry-fiúknak Bécsben ugyancsak nagy lakásuk lehetett! A számadások szerint a fiúk vöröskarmazsin, sarkantyús csizmában, narancsszínű mentében, meggyszínű dolmányban jártak. A lovak számára az abrakot és a szénát Bécsben vették. A gazzasszony kántorpénzül (negyedévre) 225 frt.-ot kapott. A mester hol 5, hol négy forintot kapott fizetésében. A számadások között ilyen tételek is szerepelnek: „mivel Istók kinőtt az köpönyegiből, vettetem egy vég leányabát 6 frt. 75 kr.”² „Istók magának és mesterének vett két pár szép kést, gyöngyházast” stb.

¹ U. o.

² Leányaba finomabb minőségű abaposztó volt.

A fiúk még Bécsben tanultak, mikor édesatyjok a harcon elesett. Ekkor fekete ruhát csináltattak¹ és hazajöttek. Bécstől Pozsonyig a preceptor és a fiúk útiköltsége egy forint és öt pénzre rúgott.²

*

Családi levéltáraink sok-sok ily adatot tartalmaznak, melyek olykor élénk világot vetnek a főúri fiúk külföldi iskoláztatására. Eddig íróink azt hitték, hogy a kor szokása szerint a magyar főurak fiai is a convictusokban tartattak. A főntebb közölt adatok azonban egészen másat mondanak. Főuraink gyermekei a XVII. században fejedelmi módra egész udvar-tartással indultak külföldre s nem az intézetekben, hanem bérelt házban laktak.

¹ „Ekkor veszett el atyjuk az hareon, tehát azon posztómetőtől vettetem egy vég fekete scheptuch-ot“ stb. Ugyanekkor két pár fekete kordován csizma patkolással együtt 4 frt 65 kr.-ba került.

² Közös pénzügyi levéltár. Hung. Memoriale boldogemlékezetű Koháry István uram flaira való költségről 1665 szeptember.

XXV.

Császári bálok és színielőadások Pozsonyban.

Kevesen tudják, hogy egykoron az udvari kamara kebelében külön *bálkomisszáriusok* is működtek. E polcos tiszttiselők igazgatták a Habsburgok minden országában a nyilvános bálok dolgát. Mert hát nem szabad hinnünk, hogy a régi boldog időkben bárki rendezhetett bált. Ez csak kiváltságos emberek szabadsága volt. S magát ezt a szabadságot nem vesztegették ám ingyen! Aki többet igért a kamarának, az kapta meg a bálok rendezésének kizárolagos jogát. Azaz, hogy csak a *császári kivállt-ságos bálbérlek* adhattak nyilvános bálokat. még pedig a bálkomisszárius uraiméktól előírt rendtartás szerint. E böles regulamentum valamennyi nagyobb városunkban egyforma volt. Három királyok napján dob- és trombitaszóval kihirdették, hogy immáron megkezdődnek a nyilvános bálok. Hetenként háromszor, esti hét órától reggeli három óráig szabad a tánc. Február hótól kezdve azonban már reggeli öt óráig lehetett a bálokat nyújtani. *A bálokon minden tisztelesen öltözött ember megjelenhetett.*

Történtek pedig ezek a császári bálok Mária Terézia korában, mikor is a magyar nyelv,

a magyar szellem és a magyar viselet halófélben volt. Városainkban teljesen az idegen divat járta s mindenütt németül folyt a beszélgetés. Csak néhány búsmagyár író körmölgett magyarul a pislogó mécses mellett. Csak ezek a szegény magyar írók lelkében élt még a nemzeti szellem ; csak ezek hirdették még a magyar nyelv szépségét ; ezek bíztak egy szebb jövőben. De vajjon háyan akadtak, akik az ő lelkesítő szavukra hallgattak ? Bizony-bizony nagyon kevesen voltak ezek.

A városokban rendezett császári bálokon minden, de minden idegen volt. Nem hallott az ember ott magyar szót, nem látott ott magyar ruhát. „Sok nemeseket — írják — nem ismerhettünk meg a mesterlegényektől ; sok magyar dámákat az ő szobaleányoktól, a lányokat anyjaiktól. Sokszor csak irultunk-pirultunk, mikor a grófné helyett a szobalányt köszöntöttük. Isten bocsáss ! Ki is tudta volna őket megösmerni vagy megkülönböztetni ! Mindegyiknek egy-egy tintukos szita lebegett a fején, ha pedig sétálni mentek, olyan nagy kalap, mint egy vámkerék. Hajdan a mi együgyű eleink a pártát a szüzesség címerének tartották, de ezt a mi leányaink egynéhány évektől fogva elhányták. Miért ?“

Ez állapotok azonban a szent korona haza-hozatalakor az egész országban megváltoztak. A nemzeti lelkesedés egyszerre hihetetlen mértékben fellendült. A magyar viselet s a magyar szó újra divatba jött. Még a német Budán és Pesten is megváltoztak a viszonyok. „Valamennyi budai és pesti dáma vagyon — írják — mind magyarba öltözött s úgy várja a koronát“. — Igy cselekedtek a pozsonyi asz-

szonyok is, akik gróf Teleky Sámuelt kértek meg, „hogy az maga jeles magyar öltözetiből engedne egyet mustrául, melynek formájára készíttethetnék ők is magoknak a jó íz regulái s tetszések szerint való magyar köntösöket“.

Az egykorú újságok nagy számmal adták az efféle híreket. Szaboles vármegyéből írják például, hogy ott „az uri asszonyságok a bóbítát mind elhányták s magyar főkötőket viselnek“. Nógrádról meg ezt jelentik: „valamint a férfiak, úgy a nagyobb rangú és bőlcsességgű asszonyságok már a maguk régi bőrükbe viszszabúttak“.

„Komáromban — írja a *Minden Gyűjtemény* — a nemes bálokban mind a férfiak, mind az uri asszonyságok csupa magyar ruhákban jelennek meg s ha a vitéz Hunyady és Mátyás föltámadnának, még ők is tapsolnának ily sok szép magyarságnak.“

Mivel az idegen módi és nyelv főbb terjesztői mindig az asszonyok voltak, a bálok és egyéb mulatságok elnémítését is jórészt nekik rótták fel bűnül. Aztán mikor II. József halála után a korona hazahozatalával beállott a nemzeti ébredés kora, megint asszonyaink voltak, akik siettek a módiba jött magyar öltözetet felvenni. „Ha — írják ez alkalommal — a mi magyar asszonyságaink e dicséretes példát mindenütt követni fogják s kivált pedig a bálokban és egyéb mulatságokban magyarul beszélni nem szégyenlenek: úgy be fogják gyógyítani a szekert, melyeket hazánknak s nemzetünknek okoztak, s még inkább elhítetik velünk, hogyha asszony által jött be a világra a bűn, a szabadító is asszonytól született.“

A báloknak magyar színezete főleg Pozsonyban tünt fel, ahol ugyancsak német világ járta. Amint tudjuk, itt Pozsonyban az udvar is adott bálokat koronázat vagy országgyűlések idején. A pozsonyi királyi palotában külön táncterem volt, ahol az udvari zenekar (landtagsmusikanten) húzta a talp alá valót. De ide természetesen csak a kiváltságos emberek juthattak be. Ellenben a pozsonyi császári bálbérlő adta mulatságokon bárki megjelenhetett, ha a taksát lefizette.

Pozsony lévén az ország fővárosa, a császári nyilvános bálok itt virágoztak legjobban. Az országgyűlésnek sok követét többször lehetett a bálokon látni, mint a tanácskozási teremben. S ugyancsak szórták ott az ebanyázta pénzt! Hogy ez a pénz idegenek zsebébe vándorolt, azzal senki sem törödött. A bálbérlők majd mindenütt olaszok voltak, s így őket gazdagították az uraink.

A dolog mivolta szerint minden nap nem lehetett bált adni, az eszes bálbérlők tehát bizonyos napokon tánc helyett népies komédiákat, vidám játékokat rendeztek. Azaz, hogy megkezdték a színielőadásokat, természetesen idegen nyelven. Pozsonyban időző főuraink, akik a lenézett magyar irodalommal mit sem törödtek, kapva kaptak az idegen játékosokon. Nemesak látogatásukkal, hanem nagy összegekkel is támogatták a bálbérlőket és azoknak szerződött társulatait.

Mária Terézia 1749-ben bizonyos *Turbillio* Károly nevű pozsonyi cukrásznak adott kizártlagos jogot bálok és színielőadások rendezésére. A privilegium tíz évre szólott. *Turbillio* uramnak minden száz forintnyi bevétel után

hat forintot kellett a kincstár részére fizetnie. Az üzlet igen jól jövedelmezett néki, mert már a bérletidő letelte előtt 2334 forintot fizetett a kincstárnak, illetve a szegényháznak.¹ Amint az engedély lejáróban volt, Turbillio rögtön kérte szerződésének megújítását. Turbillio a nyilvános bálokat és a színielőadásokat a városi vendégfogadóban adta, ugyanott, ahol különben a tárnoki üléseket szokták volt tartani. Mind Pozsony városa, mind a közönség nagyra becsülte Turbillio uramat. Pozsony tanácsa még bizonyságot is állított ki részére, megírván, hogy az előadott darabok ellen tisztelesség, rend és fegyelem dolgában semmi kifogást sem lehetett tenni.² Turbillio — írja a városi tanács — igen derék, hasznos polgár, aki sok szegény emberen segít.

Turbillio cukrász előadásaival egyidőben még egy másik társulat is játszott Pozsonyban. A városi lövészkompania ugyanis a lövészárakban faszházat (Komödienhütten) építetett, s azt bérbe adta bizonyos *Gierolamo Bon*-nak, aki ott olasz operákat adott elő a főúri világnak, vagyis, amint ő maga írja: a nobless-nek.³ Ezek a Bon-féle előadások voltak az első operák Magyarországon. Bon felében komoly, felében pedig víg operákat adott elő. A szezon rendesen három hónapig tartott, de

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hungarica 1749: „Die Ball- und Faschingslustbarkeiten, wie auch die öffentliche Schauspiel zu Pressburg“ etc.

² U. o. All erforderlich gute Ordnung, Zucht und Ehrbarkeit — írja Pozsony városa — található Turbillio mulatságain. (1760 március 20.)

³ U. o. „Gierolamo Bon direttore dell opera Metastasio representare in musica cinque opere ciecé, tre seriose e due buffe.“

a nagyúri közönség óhajára Bon ezt az időt még három hóval megtoldotta.

A színielőadások népszerűsége Pozsonyban azt eredményezte, hogy a város állandó színház építésére adta magát. Könnyű volt ezt elhatározna, mivel a magyar főurak nagy összeggel váltották meg a páholyokat. Az új állandó színház az úgynevezett *zöld ház* telkén épült. Mária Terézia nemcsak jóváhagyta az építést, hanem a bérbeadást is megengedte.

Az új színházért kemény versengés folyt Bon és Turbillio között. A városi tanács ez utóbbihoz vonzódott, a főurak meg Bont támogatták. Pozsony városa 1760 május 21-én azt jelenti az udvari kamarának, hogy a főurak megszerezvén örök váltságon a páholyokat, a színház építése biztosítva van. A város olyan embernek adja majd a színházat, aki jó társulatot tart¹ s aki a szokásos hat százalékon kívül még évi bért is fizet a városnak.

Bon igazgató (*impressario von der wellischen Opera*), nem látván biztosítva jövőjét, 1760 augusztus 28-án újra kibérelte a lövészárakban levő színházat (Komödienhütten) és a jövő év április 8-án akará ott megkezdeni az operaelőadásokat. Emellett azonban minden követ megmozdított, hogy az új városi színházat is ő kapja meg. Az öfelségéhez benyújtott folyamodásában a többi közt azt írja, hogy kitüntő zenés játékokat adott elő, s annyira megnyerte az urak tetszését, hogy azok telket igértek neki. Prágából tehát jeles énekeseket szerződtetett. Időközben azonban a városi szín-

¹ U. o. „In ordine producendorum spectaculorum per stabiliendam bonam comicorum societatem habeat.“

ház is elkészül. Két társulat azonban egy városkában nem élhet meg. S ha a városi színházat Turbillio olasz komédiás bandája kapja meg, akkor ő tönkremegy.

Mária Terézia 1760 október 20-án a magyar kamarához intézett végzése szerint döntött az új színház dolgában. A kamara és a helytartótanács jelentéseiből megérte tük, — írja a királynő — hogy nyilvános bálok és játékok céljára a zöld ház helyén alkalmas színház épül. Megengedjük, hogy ezt az *Eudimius a Castillione* örgróffal kötött szerződés értelmében bérbe adják. A színház bérlöje (arendator spectaculorum), Gierolamo Bon a farsang végéig vígjátékokat adhat elő. Az egész játékos banda a városi hatóság alatt leszen. A bérlö minden száz forintnyi bevétel után hat forintot fizet a városnak. A színház építésére a város kölcsönt nem vehet.

A királyi végzés Bon kezében volt ugyan, de azért az előadásokat nem kezdhette meg. Ő maga írja, hogy a város a helytartótanács-hoz, ez meg a város nyakára küldözgeti őt; innét meg a kamarára kell szaladgálnia. És egyik se akarja a királyi végzést nyélbeütni. „A fiatal Illésházy gróf a minap végtelen fájdalmamra tudatta velem, hogy én nem azzal szerződtem, akivel kellett volna. De különben is más oldalról az én előadásaim ellen felségedhez fognak folyamodni. Eddig soha senki-nek sem kellett a város és a helytartótanács megerősítését kérnie. A játszó társaságok (Komedianen Banden) szabadon adhatták elő játékaikat. Engem Erdődy Antal, Erdődy János, Erdődy György, Pálffy Károly, Csáky János, Csáky György és Stahremberg grófok tám-

gatnak, s biztosították megélhetésemet. Én előbb kezdtem itt az előadásokat, mint Turbillónak olasz komédiásai."

Mária Terézia királynő a magyar főurak közvetítésére 1760 november 5-én újra megengette, hogy Gierolamo Bon a farsang végéig operákat adhasson elő. S mivel ugyanekkor Turbillio bandája is játszott, Pozsony városának egyszerre ismét két színháza is volt. Mindkettőben idegenek játszottak. De a magyar főurak — kiknek javarésze akkor egy árva szót sem tudott magyarul — éppen ezért támogatták, mert idegen volt. A magyarságnak még közel száz esztendeig kellett várnia, hogy állandó színháza legyen. S mikor ez a szegényes ház épülőben volt, a mágnásaink ugyancsak nem mutatták mecénásságukat! Nem is csoda, hiszen majdnem minden nap különben és a különben életek. Ott verték el a magyar jobbágy munkájának gyümölcsét, a magyar föld zsírját.

Hogy a pozsonyi idegennyelvű színházak leginkább az országgyűlések idején virágoztak, mondanunk sem kell. Hiszen igazi élet csak ilyenkor járta Pozsonyban. Megjelent a bécsi udvar is az udvari énekesekkel és a muzsikásokkal (*Landtagsmusikanten*). Egyik mulatságot a másik követte. Még a cigánybandák is ilyenkor tettek szert holmi pénzmagra. Az egykorú jelentésekben olvashatjuk, hogy mikor a királyi család sétára indult a városban, a cigányok muzsikáltak előtte s nagy tömeg kísérte mindenfelé. A pozsonyi királyi palota tánctermében azonban már nem ők, hanem az úgynevezett *landtagsmusikanten* húzták a talp alá valót.

XXVI.

A fürfangos mészáros.

Ahogy Pest és Buda városának tornyairól eltűnt a szarvára fogyott hold, az ide telepített németség állandóan hadakozott a magyarsággal. A városi tanács nem jó szemmel nézte, hogy a derék német lakók közé más felekezet is merész kedik befurakodni. Meg is nyomta a pennát, valahányszor a szegény magyar települőkről írt! Csak *gsindl* néven nevezi őket s féltő szemmel óvja tőlük a jó német iparosokat, az igazi polgárokat! Nevezett tanács 1695-ben is fölírt az udvari kamarához az idegen települők ellen. A városban — írja a bölcs tanács (vagyis inkább a nótárius, mert a tanácsurak még nem konyítottak az íráshoz) — mondhatatlan nagy a fölfordulás és a zúrzavar. *Veszélyre fordult e derekas német község állapota*; mert kálvinisták (értsd: magyarok!), törökök, rácok csempészik be magukat s mindenféle elegybelegy csavargó ide tolakszik. Félő, hogy e derék német városból rác község leszen. Nem jó tréfára venni az efféle dolgot, mert a császár vallja kárát. Jó Isten! Könyörülj e szegény városon!¹

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1695. Gott erbarm mit dieser Stadt — kiáltja elkeseredésében a bölcs tanács,

A városi tanács csak a magyar, a török és a brácsa polgárokat csepülvén, hinnünk kell, hogy a betelepült németek a polgárság díszei voltak. Pedig dehogy is voltak azok! Szó, ami szó, de bizony nem az ágas-bogas, törzsökös familiák költöztek hozzánk. Hanem igenis jöttek olyanok, akiknek otthon nagyon is meggyült a bajuk. Egyik az adósságát hagyta otthon, a másik meg idegen jószággal jött ide. Ez a feleségét hagyta otthon, amaz meg a másét hozta magával. S mindannyija itt kezdett új életet.

Gall János György uram is azok közé tartozott, akik megaggott feleségiuk helyett fiatal asszonnyal költöztenek Buda városába. Őki gyelme azelőtt Mannheim városában mészároskodott. Jól mervén sora, 1669-ben nőül vette Möchin Éva kisasszonyt. A pfalzi grófnak, valamint Mannheim városának bizonysága szerint Éva asszony hű feleség, dolgos gazdasszony s hivő, ájtatos lélek volt.¹ Csak egy hibája volt. Időjártára ő is megöregegedett. És Gall uram ekkor idegen emberek buzajába vágta a sarlóját. Azaz, hogy udvarolt itt is, amott is. S hogy feleségétől megszabaduljon, úton-útfélen hirdette róla, hogy az ördög mesterségéhez tud, bűjöl-bájol s varázsló képiben őt magát is megveszté, mert hát az asszonynak tudós hatalma vagyon másnak megrontására.

Akinek ez nem volt elég, annak Gall mestter többet is mondott. Az 1681. évben például a neuburgi hercegnek írta volt, hogy a felesége az ő 50 talléros lovát mágusi erejével el-

¹ E hivatalos iratok a Gall-féle pör mellékletei s a Közös pénzügyi levéltár, Hung. találhatók,

pusztította. Nyilvánvaló boszorkány ez az asszony, — írja — mert minden szombaton égő gyertya előtt egy óráig imádkozik! Aztán a méregkeveréstől sem volna idegen. A tartományi törvények értelmében tehát halált kér a felesége fejére.

A neuburgi fejedelem és a mannheimi tanács úgy találták, hogy Gall János felesége jámbor asszony s az ördöngösségen nincsen része. Gall uram ellenben rossz fát tett a tűzre. s hogy a büntetéstől szabaduljon, ravasz praktikát forgat a fejében s prókátori fogásokkal él. Bírák uraimék tehát meghagyták Gall mesternek, hogy purgálja és mentse magát, ezt hozván magával a közönséges igazság.

Erre Gall mester imígyen menté magát: mikoron Neuburgból házamhoz tértem, feleségem e szókkal fogadott: vén lator! Az ördög fojtana téged a pokol fenekére, hol kóboroltál? Megijedtem, mert nem jó ám a boszorkánnyal hadakozni! Az ember lelkét könnyen veszedelemre ejti. Tehát hallgattam s az asszonyt csigattam. Aztán amíg véle voltam, állandóan nagy fájdalmat éreztem. Mintha csontjaimat ízzé-porrá törték volna; meg voltam verve, mint a zsupp. Asszony, — mondék neki — maradhatatlan vagyok miattad; a nyoszolyát, párnát és egyéb házi igazságot is minden elvarázsoltd, engem is megrontottál. Az asszony erre imígyen szólott: János! te álmodol. Imádd az Istant, hogy észretérhess. Ha testedben beteg vagy, meggyógyítlak, mikor a füvek kijönnek. Most — mondá Gall mester — a gyermekemet helyezém az asszony mellé. Ezen is minden járt erőt vett az esztelenség. Elvittem hát mellőle és szentelt olajjal megkentem. Erre

mindjárt jobbra fordult állapota. Másnap az asszony gyónni ment; mire én még rosszabbul lettem; sem állnom, sem járnom nem lehetett. Mit volt mit tennem? A Mária-Einsidl-i szűznek ajánlottam fel magamat s alázatosan könyörögtem nékie, hogy nyissa meg a bírák szemét.

És a bírák uraimék szeme csakugyan megnyílt. Világosan látták, hogy Gall János hazudik, mint a bomlott óra. És kimondták rá a szentenciát. Azaz, hogy bűnösnek találták őt a házasságtörésben s arra ítélték, hogy három vasárnapon át égő gyertyával kezében a templom előtt álljon s a községet megkövesse.

Ez a törvénybéli orvosság nem gyógyította meg Gall mestert. Megint csak latorkodott a leányasszonyokkal s így másodszor is a törvényhez intették őt, ugyancsak házasságtörés miatt. És ezúttal is elítélték. Most már a pellengérre állították őt s ott kellett megkiáltania a bűnét. Ez sem használt. Megint latorságra vetemedett. A bíróság ezúttal is bizonyságra bocsátotta az ügyet s Gall János mestert a házasságtörésben megest bűnösnek találta. A fortélyos mészárosmester ugyan váltig hangoztatta, hogy a felesége a bűjösök és a bájosok felekezetével tart társaságot és azért zajdult véle össze, de a bíróság e mende-mondának helyt nem adott. Gall János erre még fogósabb dolgokkal állt elő. De hiába! ez sem használt. Gall mestert harmadszor is elítélték. Ezúttal a számkivetést juttatták neki osztályrészül; azaz, hogy Mannheim városából a szokásos ceremóniák közt kiseprúzték őt. Bizonyos dolog, hogy Gall mesternek nem volt kedve ellenére ez az ítélet. Hiszen imígyen

megszabadult a feleségétől, otthagyván a szegény boszorkányt emlékül a szülővárosának. Jómaga titokban még egyszer visszajött Mannheim városába, hogy szívének választottját magával vigye. A szemfüles bírák azonban észrevették s megfogatván, ugyancsak kínálgták a somfabottal. E botozás emlékével és egy Plank Margit nevű 24 éves mannheimi leánnyal aztán megindult a számkivetésbe. Egyenest Magyarországba jött s Maroson nőül vette Plank Margitot. Aztán az újonnan alapított császári városban: Budán telepedett meg. Itt mint mészárosmester hat évig éldegélt s derekasan megszedte magát. Második feleségétől három gyermeke is született. Szóval jól ment volna a sora, ha az ördög ide nem hozza egyik mannheimi polgártársát. Ez a polgár (Kirchbauer) első házassága alkalmával násznagya volt, így hát jól tudta, hogy Gall mesternek az első felesége is él. Menten be is vádolta öt a városnál.

A város tanácsa Gall János mestert és második feleségét erre tömlöcre vetette. Az 1695 február 18-án kellett aztán Gall uramnak a törvény előtt felelnie a kétnejüség dolgában. Meg is felelt őkegyelme olyan furfangosan, hogy a pesti tanácsurak azt sem tudták, mihez fogjanak.¹

A bíróság egynémely kérdését s Gall János feleletét itt adjuk:

— Tudja-e, miért került a tömlöcbe? — Nem én.

— Nem házasodott-e kétszer? — Dehogy

¹ Vallomása a Közös pénzügyi levéltár Hung. 1695. található.

házasodtam. Csak egy feleségem van, a másik boszorkány.

— Honnét tudja, hogy az első felesége boszorkány? — Jól ismertem őt. Az ördögökkel cimborált s velük táncolgatott. Maga az asszony sem tagadta, hogy ő boszorkány. Ha itt volna, szívesen bemutatnám a becsületes tanácsuraknak.

— Mit tud első feleségéről? — Semmi mást, mint azt, hogy boszorkány volt és nem feleség.

— Miért házasodott másodszor, mikor még az első felesége is élt? — Az első feleségem boszorkány volt s nem asszony. Ha nem lett volna boszorkány, nem kellett volna újra házasodnom.

— Volt-e első feleségétől gyermek? — Volt vagy négy, de elhaltak; a nevüket sem tudom. Az asszony már születésük alkalmával megbűvölte a gyermekeket. Mikor a világra jöttek, teljesen kékek voltak.

— Jól élt-e első feleségével? — Amíg meg nem tapasztaltam, hogy boszorkány, megférünk egymással. De aztán bizony öszvezajdultunk. Hogy a dolog világosabban megtessék, elmondám a papoknak. Azok meghagyták, hogy az asszonnyal semmit se csináljak.

— Miért hagyta el első feleségét? — Mert megátalkodott boszorkány volt.

— Házasságtörés miatt volt-e büntetve? — Igen! Száz tallér bírságra ítélték, de még máig sem fizettem meg. A házasságtörésnek is az előljárók az okai, ha belájtják, hogy a feleségem csakugyan boszorkány, akkor bűtelen volnék.

— Mit mondott Maroson a plébánosnak?

— Azt mondta neki, hogy nőtelen vagyok; mert a felségem nem volt nő, hanem boszorkány.

— Mikor a mannheimi kiutasítást megszegte, megvesszőzték-e? — Erre bizony már nem emlékszem.

Gall János uram szentül hitte, hogy illetéén bölcs feleletei teljesen elegendők feje mentésére. De keservesen csalónia kellett. A városi tanács fölterjesztésére ugyanis az udvari kamara megszerezte a pfalzi gróftól és Mannheim városától Gall uram háromszoros elítéltetésének hivatalos iratait. Ekkor aztán a budai bírák is világosan látták az igazságot. El is ítélték Gall mestert.

Mondanunk sem kell, hogy ez időtájban Pesten és Budán nem a magyar törvény járta, hanem az úgynevezett császári Landgerichtsordnung. Ez pedig a kétnejűséget fejvétellel bünteti. Az udvari kamara (kegyelemből) azt rendelte, hogy Gall mestert tízévi börtönre és kényszermunkára ítélijék. Második felesége, Plank Margit részére pedig azt határozta, hogy a pellengéren nyilvánosan megvesszőzzék s a városból örökre kitiltsák.

A budai bíróság Gall mestert csak négyévi tömlökre ítélte (1696 február 17-én). A városnak nem volt pénze, hogy a bűnösöket a börtönben táplálja. Ezért, akit csak lehetett, kivégeztetett; a kisebb bűnösöket pedig szabadon bocsátotta, ha azok valamelyik templom javára 10—20 tallért adtak. Így állván a dolog, Buda böles tanácsa hamarosan megbántha, hogy Gall mestert négy évre ítélte. Ez idő alatt ugyanis három gyermekét is a városnak kellett tartani. Gall Jánosnak tehát nem

is kellett kegyelemért folyamodnia. Megtette helyette ezt Buda tanácsa. Lipót császár 1698 április 15-én kérdést intézett ez ügyben Buda városához. És a tanács május hónap 15-én melegen ajánlotta Gall János megkegyelmezését.

Amíg ez Budán imígyen lefolyt, azalatt Mannheim városában Gall János első felesége minden előtérben elkövetett, hogy becsületét helyreállítsa. Megható folyamodásában (1694 október 10.) előadja, hogy Gall János öt gyermekével együtt akarta öt elveszteni. És társai is akadtak, akik az ő életére és vagyonára fenekedtek. Mannheim városától kér tehát oltalmat.

Mivel Gall János a boszorkánymeséivel Mannheim városát is hírbe hozta, a városi tanács az elhagyott asszony pártjára állott. Arra kérte a neuburgi herceget, hogy tartasson vizsgálatot azok ellen, akiknek köszönhető, hogy Mannheim városát *boszorkányvároskának* (Hechsenstaettlein) hívják s hogy a városi polgároknak tisztessége annyira alászállott. A gyomot — írja a város — ki kell irtani !

Ez utóbbira tán nem is volt szükség, mert hiszen a gyom hozzáink szállt s nálunk vert gyökeret.

XXVII.

Ribillió Pesten.

A török kiűzése után Buda és Pest „császári városokká” lónek. Új lakói jobbára Németország tartományaiból vándoroltak hozzánk. Egyszerű iparosok és kereskedők voltak, akik nálunk kezdték új életet. Egyiket-másikat a könnyű megélhetés reménye csalogatta ide; a legtöbbje azonban afféle ember volt, akinek távoznia kellett régi otthonából. Egyik a buntétés elől szökött ide, a másik az adóssága miatt oldott kereket. Ez a feleségétől akart szabadulni, amaz a máséval indult útnak. Szóval mindeniknek volt valami titkos oka, amiért e veszedelmes földre költözött. Akadt is Pesten és Budán annyi gonosztevő és csavargó, hogy helyet sem találtak nékiek! A városi magisztrátus írni-olvasni nem tudó mesteremberből állott. Pest város tanácsosai — hivatalos jelentések szerint — napközben mezítláb járdogáltak s ingben-gatyában tolta a taligát.¹

¹ Közös pénz. levéltár. Hung. 1699. írják a városi tanácsról: „Derer etliche in Hembetern theils zuzeiten parfüssig auf der Gassen herumbziehen.“ Olvasni nem tudnak. A város bevételeit a győri profoz és a bukott budai koresmáros vezeti.

A város bírái közt találunk kurtakocsmárosokat, pacalárusokat, káplárokat, volt börtönőröket. Az egyik bíró (Herold) gyilkosság miatt több évig ült a börtönben. Valami sok jót a többiről sem mondanak írott emlékeink. S ezek az emberek az ősei azoknak a nagy családoknak, kiket későbben *pesti patriciusoknak* szoktak hívni.

Pest városának kezdetben csak bírája volt; Buda ellenben polgármestert választott. Mindkét városban többségben volt a németesség. Pesten kevés magyar nemes és iparos is akadt. Ezeknek a Mekkája a megyeháza volt. A városi német polgárság a magyarokat s a velük szövetkezett rác polgárokat minden sanda szemmel nézte. Az ellenségeskedés nagyobb lobot akkor vetett, mikor bíróválasztásra került a sor. A német iparosok és szatícsok magukszörű embert ültetgettek a bírói székbe. A magyarság és a vele szövetkezett értelmesebb németesség meg azon volt, hogy olyan ember kerüljön a bírói székbe, aki a közigazgatáshoz is ért valamit s az íráson és az olvasáson kívül egyebet is tud. Bírótétel idején a két fél aztán szembe kerülvén, lúg nélkül is megmosta egymást. A bíróválasztáskor hatalmas tüntetések és verekedések támadtak. Bizony még magát a bírójelöltet is felképelték. A császári kormányszékek is beleavatkozván a viszálykodásokba, a tüzesebb elemeket somfabottal szelidítgették s tömlöcre hánnyogatták.

A XVII. század utolsó évtizedében Pesten bíróválasztás vagy Budán polgármester-választás ribillió nélkül meg nem esett. A jámbor német mesteremberek a magyar polgárokat hívták rebelliseknek, pedig jómaguk is pompásan

értettek a rebelláláshoz ! Minden választásnál csaptak holmi kis zendülést. A pártok táncra fogták egymást, azaz hogy mód nélkül egymásba vesztek, s míg a felsőbb hatalom — no meg az árestom — békességre nem erőltette őket, ruhát s tisztességet nem igen hagytak egymáson. S mikor már kiadták a mérgüket, írásra fogták a dolgot. Ment is a panaszlevél Bécsbe, mint az árvíz ! S eb volt a bakszekere, ugyancsak csigázták a szót hol ide, hol amoda. Ember légyen, aki eligazodik szavukon !

Az 1698. év elején — a bevett szokás szerint — a volt bíró letevén tisztét, a kamarai adminisztráció a bírói tisztségre három olyan embert jelölt, akik a közigazgatáshoz semmit sem értettek, teljesen illiterátusok voltak s az igazságszolgáltatásról fogalmuk sem volt. Az első jelölt pacalárus, a másik kettő pedig kurtakocsmáros volt !¹

E jelölés hallatára a pesti magyarság és a műveltebb nénetség a rácokkal egyetemben a megyeházán gyűlést tartott s onnét több tiltakozó iratot bocsátott a magyar kancelláriához, az udvari kamarához és *Caraffa Stigliano* grófhoz, mint a szlavóniai komisszió fejéhez.²

Míg a magyarság és a velük szövetkezettek a megyeházán tanácskoztak, a pesti burgerek husángokkal és furkósbottakkal felfegyverkezve a megyeházát körülfogták és éktelen lármát

¹ U o. 1698 január 27. az udvari kamara írja, hogy a pesti lakosság a jelölések ellen tiltakozott („die gesamte Edelleut, Officier, unger, teutsch und rätsische Mitbürger“). Az udvari kamara ez irata szerint a magyar kancellária is követeli a jelölés orvoslását.

² U. o. minden folyamodások 1698 január 27-én keltek.

csaptak. A lázongók vezetői Werns városi gyám (különben felcser), Lederwas Bertalan borbély, Schellhass József csaplár, Köpl híd-vámos, Suchentruck kovács, Skopek Ferenc szatács, aztán Properger Jakab sörfőző („*antistes civium vulgo klein veldtscherer*“) és társai voltak. Ezek a megyeházán tanácskozókat a legéktelenebb szidalmakkal illették; Condé-pártiaknak, rebelliseknek s hunefutoknak mondották! („*Nos rebelles et Condei-partes tuentes ac salvo dictu Huncfutones temerario ausu proclaimare.*“) Hogy a gyűlés után parázs verekedés is támadt, mondanunk sem kell.¹

Január 9-én az alsóbbrendű polgárság a városházán gyülekezett a választás megejtése céljából. Zenegg György volt a választási komisszarius, aki felolvasta a három jelölt nevét. A jelöltekkel egyik párt sem volt megelégedve, de mivel a császári komisszió jóváhagyta a jelölést, Zenegg elrendelte a szavazást. A jelöltek közül Pollermann 120, Linzer György 43 és Lehner Mihály János 7 szavazatot kapott. A katonatisztek nem szavaztak egyik jelöltre sem, a magyarokat meg szavazni sem engedték.

A magyar szavazók és a műveltebb németek erre ismét a megyeházára vonultak s ott egyhangulag bírónak választották a német Kolbachert. Kilencven magyar és negyven német szavazott rá! Úgy látszik, hogy ez a Kolbacher igen derék ember volt; mert még a budai adminisztráció feje is azt írja róla, hogy a szegények atya, vagyonos és értelmes ember, jó lá-

¹ U. o. Zenegg relatioja Pestről, valamint a „*Nobiles et officiales comitatus Pest, Pilis, natio tota Hungarica et Rasciana atque potioritas civium Germanorum.*“

bon áll a megyével és a császári komisszióval is.
 („Ein Vater der Armen sei, auf Ersuchen jedesmahl sich ihrer erbarmet“ etc.)

Pest városának tehát egyszerre két megválasztott bírája volt. A felsőbb megerősítést azonban egyikük sem kapta meg. A város polgárai között pedig folyt tovább az egyenetlenség és a gyűlölködés. Némelyik korifeus az utcán sem merte magát mutatni; mert az élete veszedelemben forgott. Kolbacher hívei azt követelték, hogy a városi gyámot és társait tömlökre vessék. A másik bíró hívei pedig derest és börtönt sürgettek a magyar szavazók részére.

A magyar kancellária 1698 január 27-én átírt az udvari kamarához s jelenté neki a pesti tűrhetetlen állapotot. Ezen — úgymond — csak úgy lehet segíteni, ha a kamarai adminisztráció új bírót jelöl s új választást rendel el.

Az udvari kamara az ügyet Caraffa di Stigliano grófra bízta s elrendelte, hogy míg a nevezett gróf Pestre jön, addig a tavali bíró és tanács intézze az ügyeket.¹

A budai kamarai adminisztráció azonban nem vette figyelembe e rendeletet. A tavali bíró helyett ugyanis a gyilkosság miatt bebörtönzött Herold patikusra bízta a bírói tisztséget.² Caraffa ez önkényes intézkedés ellen keményen tiltakozott. De maga a városi tanács is fölírt az önkényes intézkedés ellen.

¹ U. o.

² U. o. Eszék, 1698 március 6-án írja Caraffa gróf Herold patikusról: „so vormahl wegen eines allda beschenen homicidii tanquam correus mitbeschuldiget worden, und lange Zeit in schimflischen Verhaft gesessen ist.“

Caraffa szerint Pesten folynak a ravasz fondorkodások és a hazug jelentések gyártása. A budai kamarai igazgatóság meg a felsőbb rendelet világos betűi ellen olyan dolgot művel, melyet tűrni nem lehet.

Caraffa gróf és von Mayeren Theobald urak Eszékről azt írják az udvari kamarának, hogy amint Pestre jönnek, rendbehozzák a dolgot s állandó választási rendet teremtenek. Most az egyes pártok teljesen hamisan informálják a kamarát.¹ Visszaélés az, hogy a volt bírákat újra kell jelölni.

Mikor — írják — Budára utaztunk, Kolbacher intézte az ügyeket, hogy a magyar párt segítségével és Kurznak, a budai adminisztrátorok támogatásával a bíróságot megtart-hassa, Kolbacher személyesen volt nálunk. Amennyire az idő rövidsége megengedte, az ügyet megvizsgáltuk. A városi tanácsot két új taggal: a német Lehnerrel és a katolikus Jankovicssal szaporítottuk. Ezenkívül még két hely marad a tanácsban egy magyar és egy német számára.

Ezentúl csak a tanács tagjai közül választható bíró, úgy mint Ausztriában szokás.

Kolbachert — bár a németeség legnagyobb része s a városi tanács is sérelmesnek vette — sem bírójelöltnek, sem tanácsstagnak nem jelöltük.

Fölölte kivánatos, hogy a szabad királyi városokban a német elem uralkodjék. A magyar nemesektől óvakodni kell, mert ha Pesten hatalomhoz jutnak, a magyar kormányszékek

¹ „ganz sinistre proque suo intento facilius obtinendo, malitiose bei der H. Hofkammer angebracht“ etc.

is beleszölnak a város ügyeibe, -amiről az udvari kamara eddig hallani sem akart! A magyar iparosok sem jobbak a bepanaszolt németeknél, sőt talán rosszabbak („auch seltzambe Köpf und sehr unbeständige Leuth, woll auch von schlechter Conduit seien“).

A budai kamarai adminisztráció nem mindenben hajtotta végre a felsőbb rendeletet. Így például az udvari kamara (és Caraffa is) meghagyta, hogy az új választásig a mult évi bíró vezesse az ügyeket. A kamarai adminisztráció azonban Herold patikust tette meg ideiglenes bírónak.

Herold megbízásával a bírák száma tehát megint szaporodott. Azonban Pollermann emberei Herold bírósága ellen is tiltakoztak. A magyar polgárok és a velük szövetkezettek pedig új választást sürgettek. A zűrzavar tehát napról-napra nagyobb lett. S ez akkor sem szűnt meg, mikor császári komisszió jött Pestre és az eddigi három bíró helyett *Lehner Mihály Jánost* tette meg törvényes bírónak.

Az udvari kamara aztán meghagyta a kamarai adminisztrációt, hogy Lehner bírót mutassa be a polgárságnak s helyezze őt hivatalába. Ugyanezt megírta Caraffának is.¹

A választási biztosok: Prunner és Zenneg, mielőtt az új bírót bemutatták volna, előbb rendet igyekeztek teremteni. E célból a zavargások vezetőit elzáratták s a többit pedig keményen megfenyegették.²

¹ Wien, 1698 márc. 4. An die Commissarios in Croatién und Slavonien Herrn Caraffa de Stygliano und Herrn Mayeren.

² „mittels scharfen Bedrohung und Arrestierung der principal Widerstreber“.

Április hó 1-én aztán jelentik Bécsbe, hogy végre sikerült az új bírót bemutatniok. A polgárság egy része azonban nem nyugodott bele az új helyzetbe. Tovább is nyugtalankodott s ahol csak tehette, gáncsot vetett az új bírónak. S bizony nem a legszebb címekkel illették őt. Egy ízben például, mikor a városi felcser : Lederwass Bertalan borotválta Lehner uramat, a jelenlévők azt mondták, hogy Lehner a kvártélyozásnál nem mint becsületes bíró, hanem mint gazember („wie ein Schelm“) jár el...

Ismeretes dolog, hogy Pest város régi bíráival számos nagy munka foglalkozik. Azonban ezekben hiába keressük Lehner Mihály bíróságát. Az 1698. évben még a neve sem szerepel s helyette olyat tesznek meg bíróvá, aki e tiszttet nem is viselte. Helyénvaló dolognak véljük tehát a fentebbiek előadását, annál inkább, mivel a nyomtatott irodalom ez anyagból semmit sem ismer. Talán innét van, hogy a Pest régi bíráival foglalkozó munkák hemzsegnek a hibától.

*

Az 1698. évi zavargások főbb tetteit böjtvasra szorították ; a kisebbeket pedig deresre vonták. A császári kormányszékek a polgárságot erősen megfenyegették, igérvén minden, amitől az embernek bátorsága az inába száll. Aztán Caraffa di Stigliano gróf kidolgozta az új választási regulamentumot és az udvari kamara megerősítette azt. Eszerint a lelépő bírót a következő évben nem volt szabad újra jelölni.

Az udvari kamara és a budai kamarai adminisztráció szentül hitte, hogy a polgárságot

jobb észre hozta. Hitte, hogy az őlegületlenek tartózkodni fognak olyasmitől, ami kárukra fordulhat. Hiú álom volt ez! A pártok meg nem alkudtak egymással; csak farkasbékesség volt köztük. Az első szikra megint tűzöt támasztott köztük. S amint az 1699. év elején a bíróválasztás ideje elérkezett, a pártoskodás és a viszálykodás újra kitört. A hivatalos jelentések szerint az egész város bódulásban vala. A felsőbb hatóságok hiába parancsolgattak, nem volt aki fogadja. A polgárok a fenyegetéseket füstbe bocsátották. Titkos gyűléseket tartogattak a kocsmákban. És sikamlott a titok, ahol csúsztak a poharak. A bortól zajosodott vezetők a nyúlszívüket is kardosokká tették. Aztán fölfegyverkeztek a pártok vádlásokkal, szitkokkal és botokkal. És megkezdődött a ribillió. És lett, ami lett.

A dolog azzal kezdődött, hogy a budai kamárai igazgatóság 1699 január elején Herold Szigfrid patikust megtette helyettes bírónak. A városi tanács tagjai hadilábon állván Herolddal, kézzel-lábbal tiltakoztak ezen kinevezés ellen. S emellett semmi alkalmat el nem mulasztottak, hogy borsot törjenek Herold orra alá. A városi polgárság meg a tanács tagjaival állott hadilábon s minden elkövetett, hogy e tőlük gyűlölt emberektől szabaduljon.¹

Amint látjuk, volt elég ok és alap a hadakozásra. A városi polgárság is több pártra szakadt s mindegyik mást és mást akart. A műveltebb polgárság vezetői: Kolbacher és Leist-

¹ A tanács tagjairól írják 1699 január 19-én, hogy írni s olvasni nem tudnak. „So siehet sich die arme Burgerschaft von Magistrat ganz verlasst.“

ner voltak. Kolbacher nyíltan hirdette, hogy halomra hányja a városi tanács tagjait! Az ördög vigye el testét-lelkét, — úgymond — ha a városi tanáccsal valaha megbékél. Nem arra való emberek a tanácsosok, hogy a város ügyeit vezessék. Ő majd eljáratja velük az ebek tancát.¹

Amit Kolbacher a tanács ellen szóval mondott, azt a polgárság írásban is fölterjesztette a felsőbb hatósághoz.

Ezenközben a városi tanács sejtvén, honnét fú a szél, a budai adminisztráció részéről kinevezett bírót: Heroldot elcsapta s helyébe *Eschenbrucker* Füllöpöt választatta meg bírónak. Ez a derék ember mesterségét illetőleg szakács volt s a városi ügyekhez semmit sem konyított.² Vele egyidőben a tanács Kalcher Márton tétette meg kamarásnak, bár sem írni, sem olvasni nem tudott.

A városi tanács tiltakozott azon vád ellen, mintha Eschenbruckert önkényüleg tette volna meg bírónak. Eschenbruckert — írja — 37 szavazattöbbséggel választották meg bírónak. Akár így, akár amúgy történt a választás, anynyi bizonyos, hogy Eschenbrucker sem volt különb legény Herold patikusnál. Valóban rájuk illett a magyar mondás: egy ebbel jobb a szűcs a vargánál.

A városi tanács önkényes eljárása még

¹ 1699 február 17. Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch jelentése.

² A budai kamarai adminisztráció írja róla 1699 január 22-én Caraffának: „den in Stadtsachen unerfahrenen und allein die Professionen eines Koches erlernten Eschenbrucker“ etc. propria autoritate bíróvá tette.

jobban felbőszítette a pártokat. Gyűlést gyűlés után tartottak. Tiltakozó írásokat szerkesztettek. Zajongtak, verekedtek s átkozták a városi tanácsot.

Pest bírája és tanácsa 1699 január havában azt jelenti a császári komissziónak, hogy *lázadás és zavargás ütött ki a városban*. A polgárság a tanácsra fenekedik s minden elkövet, hogy gáncsot vethessen neki. Nem ad immár semmit a tisztességre, nem törödik a kötelességgel. *A pesti polgárok között a legritkább dolog a becsületesség!* Az elfajulásnak, valamint a lázadásnak a mozgatója Kolbacher, aki folyton izgatja a polgárságot a tanács ellen. Még a börtönöket is feltörette s a városi bírót hivataloskodása közben megverte!¹

Amint látjuk, a városi tanács ugyancsak megpiszkálta a pesti polgárokat. Bizony nem sok jót hagyott rajtuk. Azonban a polgárság sem maradt adós. Az udvari kamarához intézett fölterjesztésében nem sok tisztességet hagyott a városi tanács tagjain. A kamarai adminisztráció is a tanács ellen fordult. Január 22-én Caraffa grófhoz bocsátott jelentésében megírta, hogy a tanács és a polgárság közt kiütött a háború. Hiába inti a feleket békességre, hiába szólítja törvényre, senki sem engedelmeskedik. Gyűlést gyűlés után tartanak. A zúrzavar napról-napra fokozódik. A tanács nem ismerte el a tőlünk kinevezett helyettes bírót: Heroldot s helyébe Eschenbrucker Fülöpöt választotta meg. Ez az ember teljesen járatlan

¹ Pest bírája és tanácsa a császári komisszióhoz 1699 január 21. Kolbacher eszerint akkor verte meg a bírót „dum officio suo functus est“. („Seditio et motus contra magistratum.“)

a városi ügyekben s csak a szakácsmesterséghoz ért. A városi tanács tagjait engedetlenségük miatt meg kell büntetni!

Kurz, a budai kamarai adminisztráció vezetője, a pesti ribillió ügyében komisszió ki-küldését sürgette. Két felterjesztésében ő is követelte a városi tanács megbüntetését. Ezen-felül azt kívánta, hogy Eschenbruckert, aki a kamaraigazgatóság tilalma ellenére elfogadta a bíróságot, vagy örökre vagy hosszabb időre záraják ki a tanácsból. (Wo nicht perpetua, wenigstens temporali senatus exclusione zu bestrafen.)

Az udvari kamara a sok felterjesztésre végre kimondotta, hogy Eschenbrucker jogtalanul gyakorolja a bírói tisztet. Míg az új választás meg nem esik, Herold a törvényes bíró. Ezen intézkedésen kívül vizsgálatot rendelt el a városi tanács ellen. A vizsgálat vezetését a „neoaquistica commissió“-ra, ez meg a Caraffa gróf vezetése alatt lévő szlavóniai delegált komisszióra bízta. A szlavóniai delegált komisszió pedig külön komissziót küldött Pestre. Ennek a feje *Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch* volt.

A Pestre küldött bizottság (Kaiserliche Visitations-Commission) legelőször is Herold bírót hallgatta ki.¹ Herold 51 évesnek, tescheni születésűnek vallotta magát. Szerinte a városi tanácsban Jankovics Jakabon kívül nincsen alkalmatlan ember. Ez a Jankovics a rác nemzetet képviseli s németül nem tud. Kívüle még Linzer tanácsos ellen lehet csak kifogást

¹ Primum examen, 1699 január 28.

emelni. Ez a Linzer a mészárosok céhmestere; mód nélkül iszik s borittában bizony bolondokat mivel. Kalcher, a városi kamarás, nem tud sem írni, sem olvasni.

Herold ezen vallomását megerősítették a tanács tagjai is, úgymint: Eschenbrucker Fülöp, Sax Simon, Lehner Mihály, Jankovics Jakab, Pollermann Mátyás, Proberger Jakab, Kalcher Márton és Mosel Antal, a város nótáriusa.

A városi tanács kihallgatása után a polgárságra került a sor. A delegált bizottság előtt megjelent ötvenegy magyar polgár is Tóth Mihály és Szemerédy Benedek uram vezetése alatt. Ez ötvenegy magyar mind aláírta a városi tanács ellen Bécsbe küldött panaszlevelet. A magyarok különösen Lehner Mihály volt bíró (s most városi tanácsos) ellen panaszkoztak. Elmondják szép sorjában, mennyi kárt okozott a városnak s milyen részrehajló az adókivetés és a kvártélyosztás dolgában. Sajnos, mindezt bizonyítani nem lehetett, mert a bíró és a tanács az illesmit nem foglalta írásba.

Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch a vizsgálat befejezése után több főterjesztést intézett az udvari kamarához. Ezekben a városi tanácsot veszi védelmébe s erősen kikel a polgárság vezetői ellen, akik a zavargást indították. Egyúttal ajánlja az udvari kamarának, hogy a bírói tisztségre Proberger, Herold és Nussbecker jelöltessenek. Proberger serfőző, Herold patyikus és Nussbecker pedig császári ágyúöntő. Városi kamarásnak jó lesz Lehner Mihály volt bíró, mert írni és olvasni is tud. (1699 február 17.) Mivel pedig — írja Für-

stenbusch — a tanács tagjai a város visszafoglalása óta viselik a tiszttüket s mivel a tanács teljes, nem kell most megbolygatni. Azt azonban meg lehet engedni, hogy a polgárság a maga kebeléből külső tanácsot alkosszon. Így aztán azok is beleszólhatnak a város dolgaiba, akiknek az orra előtt eddig fel volt kötve a háj.

Amint látjuk, Fürstenbusch úr a polgárság panaszszavának nem adott helyt. A viszálykodást a tanács szájaize szerint igyekezett csöndességre vinni.

A budai kamarai adminisztráció ezután azt ajánlotta, hogy a pesti zavargások okozóit és vezetőit bottal és pénzbírsággal kell jobb észre hozni.¹ Ezt a bölcs ajánlatot az udvari kamara is jóváhagyta. Erre a budai adminisztráció a császári komisszióhoz fordult s részletes utasítást kért a főbb tettesek (Raedl-führer) megbüntetése dolgában. Azt ajánlotta, hogy a ribillió lelkét: Kolbachert kiutasításra vagy 50 tallér bírságra ítélijék. (Ex lege Julia de ambitu deportationis.) Leistner,² a másik rebellis, húsz tallért fizessen a Szent-háromság szobrára. Eyserich 15 tallért adjon egy miseruhára; Rindt asztalos zsámolyt készítsessen, Pressburger üveges pedig a plébánia-templom két ablakát üvegezze meg. A kisebb bűnösöket enyhébb büntetéssel lehet sujtani.³

¹ 1699 február 23. a kamarai adminisztráció a császári komisszióhoz.

² Leistner magyar nemes volt s a megyét szolgálta.

³ 1699 március 4. Buda. A kisebb bűnösöket a kamarai adminisztráció „zu einer öffentlichen Abbit“ kívánta kényszeríteni.

A büntetések kimérése után a rendes bírói választás is megesett. A Pestre küldött komisszió is távozott azon csöndes megnyugvás-sal, hogy sikerült Pesten a békességet helyre-állítania. Azonban hamarosan kitűnt, hogy akiktől a háborúság indult, nem hagyták magukat elnémítani. A viszálykodás a polgárság és a tanács között tehát hamarosan megújult. Kolbacher és Leistner tovább is borsot törtek a tanács orra alá. Pest város tanácsa 1699 július 11-én jelenti Bécsbe, hogy Kolbacher uram Lehner Mihály tanácsost és volt bírót az utcán elpáholta és lelövéssel fenyegette! Valamivel későbben Leistner is ilyen dolgot művelt. A városi bíró aztán Leistnert megbüntette. Leistner nemes ember lévén, a vármegye Pest bíráját és tanácsát maga elé idézte. A megye természetesen a magyar törvény értelmében kívánt eljárni. Pest bírája ellenben az *alsóausztriai Landesgerichtsordnung* regulái szerint ítélezett. A magyar kancellária a megyének fogta pártját, az udvari kamara meg az alsóausztriai törvények mellett kardoskodott; mert szerinte csak ezek érvényesek.

A viszálykodás tehát el nem ült. minden ügy új alkalmat adott a civakodásra. A polgárság itthon üzte a maga játékait; a kormányszékek pedig Bécsben folytatták. S mivelhogy két eb egy csonton nehezen alkuszik meg, megértésről szó sem lehetett.

XXVIII.

Polgármesterválasztás Budán 1694-ben.

A szentséges Lipót császár idejében oda-fönt Bécsben az urak azt tartották, hogy a magyar nem való tiszttiselőnek, mivel könnyen rebellál; katonának sem alkalmatos, mert hütlen és megbízhatatlan; városi lakónak sem jó, mert pallérozatlan, s a németekkel meg nem fér.¹ Ezért tehát a magyarnak fog-lalkozásul az adófizetést és a földmívelést szab-ták. Elég erős az ebadta, törje a földet és fizesse az adót. S hogy az adófizetésben a szegény ma-gyar elegendő változatosság nélkül ne szűköl-ködjék, annyiféle adót vetettek a nyakába, hogy elmondásuk a Szent Iván énekénél is hosszabb lenne. Pallérozatlan nemzet lévén a ma-gyar, hogy a finomabb erkölcsökkel is meg-ismerkedjék, két évtizeden át hozzá, az ő fal-vaiba kvártélyozták a német hadak ezreit és ezreit. S bár ezek mindenét fölélték, mindenét elvették, de legalább művelődött az ebadta re-bellis magyarja! Vagy talán nem?

Amint mondók, a magyart városi lakónak

¹ A hosszú török háborúban (1593—1606-ig) sok magyar város visszafoglaltatván, Unverzagt már ekkor azt kívánta a császártól, hogy magyart ne engedje-nek a városokba letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak!

nem türték, nem akarták. Ezért a töröktől visszahódított területek városaiba jóérzésű, pápista németeket telepítettek. Mivel azonban a török háború a XVII. század végén folyton dült, a jóérzésű nénetség, a vagyonos polgárság hazánkba ekkor még nem igen kívánkozott. Tehát kik jöttek? Jöttek vala olyanok, akik fátyolt borítván multjokra, új életet nálunk akartak kezdeni. Majdnem mindannyija üres zsebbel jött, de ha nem is hozott magával semmit, annál több volt, amit otthon hagyott.¹

Minthogy ilyen jövevények szállták meg az ősi magyar városokat, a bűn dandárral járt közöttük. Az egykorú jelentések szerint a megtelepített városok börtönei, árestomjai és tömlöcei színlüttig megteltenek másén kapó tolvajokkal, kétnejűséggel és házasságtöréssel vádolt jövevényekkel, adósokkal, sikkasztókkal és a bűnöknek más ilyenfajta zsoldosaival. Buda és Pest városok tanácsai például 1693-ban arra kérik az udvari kamarát, hogy példaadás céljából hadd végezzenek ki egynéhányat. (*Agroser Pált* és *Paim Katalint* különösen ajánlják erre a célra.) A börtönök — írja Buda tanácsa — zsúfolásig megteltek; a gyilkosság, a rablás és a lopás napirenden van, s a vár kapitánya mégsem engedi a gonosztestvők kivégzését.² Pest város tanácsa ugyanígy

¹ Aichpühl bárónak 1688 július 13-án kelt hivatalos jelentése szerint Budán csak a következő magyarok kaptak házat, illetve házhelyet: a nádor, az egri püspök, a pozsonyi káptalan, Pálffy Károly és Erdődy kamaraelnök. Budán a németeken kívül ekkor 1700 rác lakott. A Király-fürdő havi bevétele 8 frt, a gellérthegyi fürdő 6 havi 10 frt. volt.

² Kurz budai kamarai adminisztrátor írja 1694 május 18-án, hogy a budai kommandáns és helyettese:

írt. Itt — úgy látszik — a dolog még rosszabul állott, mert még magát a főbírót (Heroldot) is el kellett zárni gyilkosságban való részesség miatt.

De hát lettek légyen bármilyenek is városaink jövevényei, annyi bizonyos, hogy az udvari kamara, meg a császár várakozásának egy tekintetben mégis megfeleltek. *A magyar birtokokon és a magyar kiválltságokon kívül mindenből irtóztak, ami magyar volt*, s amely városban lábukat megvetették, ott más nemzet fiát kutyába sem vették. Uralkodni igyekeztek mindenütt, s uralkodtak is. Persze könnyű volt nekik, mert enemű törekvésüket nemcsak hogy rossz néven nem vették, hanem egyenesen támogatták. A *neoacquistica* városainak német jövevényeit a kamarai adminisztrációk alá helyezték, s fölfolyamodási fórumul részükre a bécsi udvari kamarát rendelték. A magyar törvényt s a magyar intézményeket falaik közül kizárták. A nádornak meg a magyar kancelláriának rendeleteit semmibe sem vették; rájuk nézve ezek nem léteztek. Hihetetlenül hangzik ugyan, de mégis igaz, hogy a budai, pesti, székesfehérvári, esztergomi stb. városi tanácsok az ítéletekben az osztrák Landschaftsgericht-et tartották szem előtt, s német törvények és császári rendeletek szerint ítélték. Szóval, szép világot éltünk, s a magyar csak most láitta igazán, ki élvezи százados küzdelmeinek gyümölcsét.

Eysenberg a kapukon nem bocsátják ki a kivégzésekhez szükséges fát. Kurz ezért a jus gladiit (pallosjogot) kéri Buda számára, hogy a bűnösöket kivégezhessék. A tömlöcök ugyanis zsúfolva vannak. (Pénzügyi levéltár. Hung.)

Mátyás királyunk fővárosában is a német jövevények uralkodtak. Kívülük még rác, olasz, s másféle nemzettség is akadt ugyan, de ezek a város ügyeinek intézésébe nem avatkozhattak. Zsidó Budán csak kettő volt (a Vizivárosban), de ezeket csak ideiglenesen tűrték meg, mert letelepülésükkor kimondották, hogy csak a török háború befejezéséig maradhatnak a városban. Amikor 1694-ben egy harmadik zsidó (Israel Herlinge Jud) is engedélyt kért a letelepülésre, Kurz Ignác budai kamarai adminisztrátor azt felelé, hogy a zsidók fölöttet tisztátlanok, többnyire csalók („ex natura“), minden nyavalýára és dögvészre hajlandók, azért a települési engedély nekik meg nem adható.¹ Hogy a magyar sem igen merészkedett Buda városába, azt az előrebocsátottak után természetesnek kell tartanunk. A mi néünknek akkor sorsul az jutott, ami a eigányoknak, bujdosott bokorról-bokorra, erdőről-erdőre, idegen nemzetiségről idegen nemzetiségre.

Abban az esztendőben, amelyről most szólunk, Budának már polgármestere volt, Pest városa azonban még csak bírót választhatott. Mindkét városnak megvolt ugyan a szabad választási joga, de ezzel mégis csak akkor élehetett, ha a budai kamarai adminisztrátornak nem volt ellene kifogása. Budának ezidőben a legtekintélyesebb polgára bizonyos Pösinger Ignác Ferenc volt. Igazi mestersége a patyikusság volt ugyan, s Lipót a *Landschaftsapotheker in Ungarn* címmel is kitüntette, de

¹ Az itt felhasznált akták a Közös pénzügyi levéltár Caraffa című csomójában és a Hungarica című gyűjteményben találhatók.

azért ökigyelme szivesebben foglalkozott a város ügyeivel. Több éven át volt Budának polgármestere s mint ilyen 1698-ban a *császári tanácsosi* címet is megkapta. Az 1693. évben is ő viselte a polgármesteri tiszttet. Az örököst tartományokból behozott német szokás szerint a volt polgármestert a következő évre is föl kellett venni a jelöltek közé. A kijelölés jogat természetesen a budai kamarai adminisztrációt illette. Hogy, hogy nem, az adminisztrátor uramék Pösinger polgármesterrel és tiszttársaival hadilábra helyezkedtek. Mi volt az ellenségeskedésnek igazi oka, nem tudjuk. Az adminisztrátor ugyan azt hirdette, hogy Pösinger méltatlan a polgármesteri tisztségre, mivel az adósságban nyakig úszik és számadásaihoz nagyon sok szó fér; de Pösinger szándékos mellőzésének, úgy látszik, mégsem ez volt az igazi oka. Valószínűbbnek látszik, hogy Pösinger és az adminisztrátor egymás rétjébe vágták a kaszájukat s haragjukban egymás tisztességebe jártak. A hatalmasabb persze az adminisztrátor volt, s így előre sejteni lehetett, hogy a párosviaskodásban Pösingernek vesztő pöre lészen. Úgy is történt. Az Úrnak 1694. esztendejében január 8-án Buda városának polgárai választásra jöttek össze. Habár tudták, hogy az adminisztrátor a volt polgármesternek, Pösingernek, veszett ellensége, megválasztását azért biztosra vették; mert hisz a polgárság mellette volt, s a törvény úgy szólott, hogy a lelépő polgármestert a három jelölt közé mindig föl kell venni. Annál nagyobb volt a polgárok álmélkodása, mikor az adminisztrátor a három polgármesterjelölt nevét föolvasta! *Hans Georg Unger, Friedrich Sau-*

termaister és *Veneri Cerasola* volt a három polgármesterjelölt. Foglalkozására nézve az első kettő szatócs, a harmadik meg császári építőmester vala. A választók persze hallani sem akartak a jelöltekről, s fenyegetve követelték Pösinger volt polgármester jelölését. Az adminisztrátor erre a fenyegetésre azzal felelt, hogy a szabad választást fölfüggesztette, s egyúttal kijelentette, hogy polgármesternek Ungert, városi kamarásnak pedig Sautermaistert nevezi ki! E kinevezést a polgárok rettentő lármával fogadták. Égre-földre esküdtek, hogy Ungert soha el nem ismerik polgármesterüknek.

Mivel az új polgármester megerősítése a bécsi udvari kamarától függött, úgy Pösinger hívei, mint az adminisztrátor Kollonits kardinálishoz fordultak. A polgárok, de meg a volt tiszttiselők is (Burgermeister und Rath der Hauptstadt Ofen) az erőszakos kinevezés megsemmisítését követelték. Folyamodásukban elmondják, ítőgy a kinevezett polgármestert, Ungert esak néhány naplopó akarja.¹ Unger teljesen tudatlan ember, s hétezer forinttal elszámolni nem tud. Elmondják azután, hogy ők ezt az eljárást meg nem érdemelték, mert békés hazájukat hagyták el, hogy a Buda nevű körökáson új otthont alapítsanak. *Jó császáruknak* hűséget esküdtek s megfogadták, hogy új hazájukat el nem hagyják. Ötévi adómentességet kaptak ugyan, de a háború miatt (ez

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1694. „Vor einig und andern impertinenten Burgern, welche noch allzeit ihr grosses Maul gegen jedweder Burgermaister und Rath Unnuz gebracht haben“ — írja Buda polgármestere és tanácsa.

ugyan nem ártott nekik!) nem élvezhették, s mégis helyükön maradtak. Az adminisztrátor ahelyett, hogy érdekeiket védené, üldözi őket, s kedvelt polgármesterüket rágalmakkal halmozza el. Kérlik a szabad választás megerősítését; mert hisz még az utolsó falunak is megvan ez a kiváltsága.

Az adminisztrátor természetesen egészen más hangon írt az udvari kamarához. A legkeményebb szavakkal korholja a polgárságot és Pösinger „bandáját“, aztán kijelenti, hogy Pösinger mellőzése fontos okok alapján történt.

Az adminisztrátor január 9-én Buda városához is átírt s a polgárságot figyelmeztette, hogy az engedetlenek ellen katonai karhatalmat alkalmaz s velük, mint lázadókkal fog elbánni.

A kinevezett polgármester, Unger uram, szintén Kollonitskhoz fordult, hogy a sok rágalmom ellenében megvédje magát. Én — írja a derék ember — teljesen méltatlan* vagyok ez állásra. Nem is vágytam utána sohasem, s Pösingernek annál inkább átengedném, mivel az ő kizárása nagy zúrvazart okozott a városban. A rágalmakat azonban, amiket ő és hitvány társai („seine vanitetische Lumpen“) terjesztenek, túrni nem fogja. Pösingernek, a hazug és részrehajló Pösingernek nincs más célja, mint a becsületes embereknek bemocskolása. Ebben leli örömet.¹

Az udvari kamara február 12-én és március 10-én kelt rendeleteiben nagyrészt jóváhagyta az adminisztrátor intézkedését, s meg-

¹ U. o. van e folyamodása.

fenyegette a polgárságot. Pösingernek meg, aki szinte nyakig úszik az adósságban, meg-hagyta, hogy számadásait legkésőbb husvétig adja be.

Az ilyen rendeleteket könnyebb volt ki-adni, mint végrehajtani. Amikor ugyanis a kamarai adminisztráció Ungerrel, a kinevezett polgármesterrel, az eskiüt le akarta tétetni, *Fáber Jeromos*, a tavalyi polgármesterhelyettes kijelenté, hogy a tiszttiselők és a polgárok az eskünél jelen nem lesznek és Ungert polgármesternek el nem ismerik. Ugyanő, mikor Kuechel városi szindikus a polgárságot engedelmességre akarta bírni, majd hogy ki nem dobatta a szindikust!

A kamarai adminisztráció erre még egy kísérletet tett a polgárok megfékezésére. Gyűlést hirdetett. Azonban ismételt idézésre sem jelent meg senki, s a polgárok kijelentették, hogy Fáber tudta nélkül semmit sem tesznek. Mivel azonban Ungerrel az eskiüt le kellett tétetni, a polgárságot meg a volt tanácsot valahogy mégis összeterelték. Fáber Jeromos azonban az összegyűlteket ismét rávette, hogy a gyűlést otthagyják. Erre az elégületlenek Fáber vezérsége alatt Pösinger házába vonultak, s ott jó ideig tanácskoztak. A tanácskozás eredménye az volt, hogy a város ügyeinek vezetésével Fábert bízták meg, s úgy az alsó, mint a felső városból két-két polgárt adtak melléje, a város pénzét és pecsétjét is Fáberre bízták s kimondották, hogy a polgármester ezentúl esakis a polgároknak, s ne az adminisztrátornak eskiüdjék meg. Eszerint Buda városának egyszerre két polgármestere és két tanácsa is volt, azonban mindenki csak a maga embe-

reinek engedelmeskedett. A szegény Unger rendeleteit semmibe sem vették, sőt az ő rendeleteit vivő törvényszolgát elfogták és besukták.¹

A kamarai adminisztráció, miután *V. Károly német császár* 127. törvénycikke és *Tacitus római történetíró* okoskodása alapján eldöntötte, hogy itt nyilt lázadásról van szó. Frankenberg báró várkommandanst fölszólította, hogy a lázadó polgárok elfogatására katonai erőt rendeljen. E felszólításra nem várt felelet érkezett: Frankenberg báró ugyanis azt válaszolta, hogy a polgárság védelmére, ha kell, száz katonát is ad, de a kamarai adminisztrációnak egyet sem! A felbőszült adminisztrátor erre magyar hajdúkat akart a városba hozatni, Frankenberg azonban ezeket a városba be nem bocsátotta. Az adminisztrátor úr ilyetén felsülését a polgárság ördögi kacajjal fogadta. („*Ein helles Gelächter entstanden, mit hönischen Jactiren.*“) Az örööm azonban még korai volt. Az adminisztrátor ugyanis Ungerrel egyetemben újra az udvari kamarához fordult. A polgárokat nyilt lázadással vádolta s követelte, hogy Fábert és Pösingert² a tanácsból örökre kizártják. s a többi korifeussal együtt keményen megbüntessék. Az udvari kamara erre újra kijelentette, hogy Ungert tekinti polgármesternek és Sautermaistert városi kamarásnak. A viszálykodás lecsillapítására azonban megengedte, hogy a széniori tisztséget a tanácsban Pösinger viselje.³

¹ U. o. Prunner György jelentése az udvari kamarához a budai kamarai adminisztráció nevében.

² Faberről és Pösingerről írja: „bis über die Ohren in Schuldenlast steckenden Rathsmitglieder“ etc.

³ U. o. 1694 július 9. 14704. fasc.

Kurz Ignác adminisztrátor — amint június 8-án írja — a polgárokat erre magához idézte s Unger polgármestert nekik bemutatta. Ám a jelenlevők egyhanggal ordíták: *Nem kell, Unger nekünk sohasem kell!* Kurz intéssére azonban ott termettek a kamarai profószok s a szájasabb atyafiakat a tömlök felé kezdték igazgatni. Erre a többiek is megszeldültek, s miután Kurz az új polgármestert egekig magasztalta, nagy nehezen a polgárok is beadták derekukat és elismerték Ungert.

Kurz uram ugyanily körülmények között tette pesti bíróvá Heroldot és Székesfehérvárott Träxer Andrást, Esztergomban, ahol Bottyán uram erővel magyart (Kelement) ültetett a bírói székbe, a fellázadt német polgárság követelésére megjelent Kurz és a bírói tisztet a német Ballantnak adta. Az udvari kamara öfelsége nevében 1694 július 9-én, mindezeket állásukban megerősítette.

Négy évvel később, 1698-ban Pösingert, jóllehet már ötször viselte a polgármesteri tisztet, a jelölésből ismét kihagyták. A budai ribillió erre újra kitört, s hetvenkilenc polgár (magyar egy sem volt köztük) Pösinger jelölését követelte. Maga Pösinger is erősen mozgolódott. Kizárása — írja — beestelenséget hoz reá, azért Isten és a világ előtt tiltakozik az adminisztrátor eljárása ellen. Schrader György a kamarai adminisztráció eljárását azzal okolta meg, hogy Pösinger sok rossz fát tett a tűzre. A pestis óta — úgymond — öt éve gyüjtik már a pénzt a Szentháromság szobrára, de a számadásokkal Pösinger sohasem mer előállni. Az is az ő hibája, hogy Budán a mészár-székekben még járja a kutyavágás szokása.

(Der Hundsschlag mit Hundsharn) s így a székek gyakran kellemetlen szagtól bűzlenek. Bár ugyanekkor a magyar udvari kancellária is panaszt tett Buda tanácsa ellen, hogy semmibe sem veszi a magyar törvényeket és a magyar rendeleteket, a bécsi udvari kamara mégis elrendelte, hogy a régi tanács és a polgármester maradjanak meg hivatalukban, amíg a Caraffa alatt kiküldött komisszió az ügyet meg nem vizsgálja.

A régi polgármester, vagyis Sautermaister azonban semmi szín alatt nem akarta elfogadni a polgármesteri tiszttet. Nehéz hivatal ez — írja ökigyeleme — s nekem fivéremmel együtt vásárokra kell járnom. Gyakran kell Bécsbe és Linzbe mennem. A zsidók akadályoznak kereskedésemben.¹ Bösinger kizárása miatt pedig vevőimnek felét elveszítem. Öt neveletlen gyermekemet aztán nem lesz miből tartanom. Az Istent szefelmére kérem az adminisztrációt, ne terheljen engem a polgármesterséggel.²

Hiábavaló fáradtság volt ez a könyörgés ! A kamarai igazgatóság azonban végre is kényeserítette Sautermaistert, hogy a polgármesterséget elfogadja.³

Amint láttuk, úgy a budai, mint a pesti zavargásokban sok része volt a kamarai adminisztrációnak. Ez a tisztelt testület emellett a

¹ „wegen der dultenden verderblichen Judenschaft in der Verkaufung sehr aufgehalten und hintergangen werde“ — írja Sautermaister.

² Sautermaister Frigyes Ratsverwandter levele a budai kamarai adminisztrációhoz.

³ 1698 április 1-én írja a kamarai igazgatóság a császári komissziónak: „Reiterato per decretum ex offo auferlegt und also auch von ihme wirklich acceptirt.“

gazdasági ügyeket is úgy vezette, hogy régi magyar mondás szerint az epret mind a maga kosarába szedte. S jómaga még ezt is érdemnek vette. Maga az adminisztrátor: Kurz uram például nem röstelte nagy érdemei fejében az óbudai három hévizet, aztán helyesfái birtokot nyolc faluval egyetemben kérni. „Ó — írja — négy évig Sziléziában szolgált, Moszkvában és másutt követ volt s amellett minden hű császári tiszttiselőnek bizonyult. A fentebbieket tehát nagyon is megérdemli.“

Az udvari kamara azonban kissé merésznek tartá e kérelmet. „Kurz — írja az udvari kamara őfelségének — hitványul vezeti a budai administratiót; az ő érdeme tehát „*ein schlechtes meritum*“. Jutalmat tehát nem érdemel.“¹

Őfelsége úgy látszik más véleményen volt; mert meghagyta az udvari kamarának, hogy alaposabban fontolja meg ez ügyet („*besser überlegen*“).

A királynak ez intézkedése kissé különösenek tetszhetett az udvari kamara szemében. Hiszen a budai kamurai adminisztrációról csak nemrég terjesztették fel, hogy a legalsóbb tiszttiselőtől a legmagasabbig azon vetélkednek, ki tudná köztük őfelségét és a kinestárt legjobban megcsalni! („*dieselbe von höchsten bis zum niedrigsten und von niedrigsten bis zum höchsten gleichsamb umb die Wett spielten, welcher unter ihnen ihro Kays. Mayestät und das aerarium am meist und best betrügen und seinen Seckel spicken könne*“ 1696 ápril 27.)

¹ 1698 augusztus 18. Az udvari kamara őfelségéhez Kurz Ignác János kérelme ügyében.

XXIX.

A megszerencsézés.

Az ősi szokásokhoz, a letűnt idők hagyományaihoz a magyar mindenkor erősen ragaszkodott. Az a csodálatos erő, mely őseink életének irányt szabott s a nemzeti élet fejlődésének utat mutatott, mindétig osztályos volt ezzel a törhetetlen ragaszkodással. Ez volt az istápjá s ebből merítette az erőt a küzdelemre.

A régi magyar mondás azt tartja, hogy *míg az alma alájő, idő változik*. De nálunk a változás minden téren nehezen ment. Hatalmas rázkódások, az életviszonyok megváltozási kellettek ahhoz, hogy az igazi magyar élet az ő patriarchális szokásival más formára alakuljon. Ez is megtörtént. Mégis, a minden nap életnek több olyan jelenséggel találkozunk, mely sok századnak a nyomát hordja magán. A lehullt levél üde zöldje s hímpora hamar eltűnik. De bármennyire megfakul és elváltozik, az ember mégis fölismeri, melyik fától szakadt el. Így vagyunk a régi szokásokkal is. Idővel ezek is megváltoznak, de a mélyreható szem mégis látja bennök a régi vonatkozást, a letűnt szádok hagyományát. Nem fölös dolog ezeket meg-

ismernünk, hiszen úgyis oly kevéskét tudunk nemzetünk régi életmódjáról és szokásairól...

A névnap megülése nem ismeretlen dolegünk. Az elmult században a névnap a családi élet egyik legnagyobb ünnepe volt, melyen ugyancsak folyt a bor és a vigan lakás! Lassan-lassan azonban a névnap megülése is már csak a mult idők emlékévé leszen. Pedig ez is sok századnak meggyökeresedett szokása volt. Négy századdal ezelőtt már mint ősi szokással találkozunk a névnap megülésével. Ez a megülés azonban nem a mai formában történt. A XVI. században a névnap férfimulatság volt! Azaz hogy a jó barátok és az ismerősök *poharat* köszöntöttek az ünnepeltre. S mivelhogy a *pohárköszöntésnek* se hossza, se vége nem volt, igen gyakran több napig tartott a sípszóval és a vendégséggel való mulatozás.

A XVI. és a XVII. században igazában nem azt ünnepelték, aki a névnapját tartotta, hanem azt a szentet, akinek nevét az illető viselte. Innét van, hogy Magyarországon minden szentnek megvolt a maga pohara s minden szentnek tiszteletére köszöntöttek poharat. Az ismerőöket s a rokonokat (természetesen csak a férfiakat) már akkor is levélben hívták meg az illető szentnek a poharára. Nádasdy Kristóf írja például 1561-ben: „Török Ferenc uram mind János urammal egyetembe reá feleltete ma, hogy *holnap szent Ferenc poharára hozzá menjünk Pápára. Nem tudom, mint válhatom el onnan!*“

A hős Dobó István írja névnapja előtt Kapy Andrásnak: „Im az karácsony napja előttünk vagyon és azután Szent István napja is. Annakokáért térj be hozzánk akkorra;

legyünk együtt és az Szent István poharát is igyuk együtt meg. Vagy érünk több Szent István napját vagy nem ezután, miért is ez karácsony napjára jöjj be hozzánk.”¹

A hős Pálffy Miklós is rendesen megadta *Szent Miklós poharát*. Az 1585. évben Telegydy Miklós püspököt is meghívta erre az alkalomra. A püspök megígérte, hogy elmegy, ámbátor ő is Miklós volna. Mivel neki is meg kellett adnia *Szent Miklós poharát*, a többi közt ezt írta Pálffynak: „Holnapra halasztottam vala az szent Miklós poharának az megadását.”²

A XVI. és a XVII. században az örökösháborúk miatt a férfiak csak ritkán tartózkodtak otthon. De bárhol voltak is, a feleségek névnapját is mindig megülték. Nádasdy Tamás például 1559-ben Bécsben ülte meg feleségének, Kanisay Orsikának névnapját. Már előzőleg megirta az ő szerelmes Orsikájának: „Az szent Orsola asszony bélesét megvárom tüled. Szent Orsolának vagyon sósteje is, hideg kásája is; de az ő sósteje nem híg, hanem sűrű.”

És Orsola asszony meg is küldte a bélest, a sóstejet meg a hideg kását. Nádasdy legalább azt jelenti a feleségének, hogy sok jámbor evett a bélesből. Négy püspök és négy parasztúr jelent meg nála. „Igen ivánk az egészségedre” — írja Nádasdy.

Thökölyről, a kuruckkirályról tudjuk, hogy feleségének, Zrinyi Ilonának a tiszteletére még Törökországban is megadta *Szent Ilona asszony poharát*. S ez alkalommal török atyánkfiai is

¹ Országos levéltár. Missiles, 1568 december 13.

² Pálffy Senioratus pozsonyi levéltára, 1585 dec. 7.

poharat köszöntötték a nagyasszony egészségrére.

Aki a névnapon nem jelenhetett meg, az otthon köszöntött poharat az ünnepeltre s ezt levélben adta az illetőnek tudtára. Efféle levél igen sok maradt ránk.

Hogy a jó ismerősök a névnapon kívül is gyakran köszöntötték egymásra poharat, mondanunk sem kell. Nádasdy Tamás egy alkalommal az ő vitéz kapitányának : Magyar Bálintnak írta, hogy az egészségrére egy pohár bort köszönjön. Magyar Bálint uram e biztatásra imígyen felelt : „Meghigye te nagyságod, hogy még az levelét nem hozták volt, addig is gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntem. És az mely embere te nagyságodnak énnékem parancsolta, hogy rá köszönjem egy pohár bort, én rá köszöntem és örömet megittam az te nagyságod egészségeért, hogy az Isten adjon te nagyságodnak sok jó eszten-döt és szent Bálint napját érnie !“¹

A gyakori pohárköszöntés olykor szomorúan végződött. Büdy Mihály főispán és munkácsi kapitány például 1546-ban útra indult. A bevett szokás szerint barátjainak megadta a búcsúpoharat, amit akkoron *induló pohárnak* is hívtak. A lakomáról írja aztán az egyik úr Nádasdynak Büdyről : „Mikor ebédhez ültünk volna, nagy vígan lakozik vala. Még énreám is egy üveg bort köszönte. Két tál ételekben igen evénk... az harmadik tál ételekbe (Büdy) nem nyúlhata, addig az guta megüté !“²

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1552 február 19.

² U. o.

A köszönő pohárral való élést az uraktól a mesteremberek is eltanulták. A mesterasztal állapotja megkívánta, hogy aki magát a céhbe beadta, köszönő pohárral éljen. Bort könnyű volt szereznie, mert aki mesterkeszkenőjét borért a korcsmába küldte, pénz nélkül is elget kapott — hitelbe, azaz rovásra.

Ismeretes dolog, hogy nálunk az adás-vevés alkalmával áldomást is ittak. Ami az íráson a pecsét, az volt az egyezségben az áldomás. Némely vidéken ezt az áldomást *Ukkon poharának*, másutt meg *Szent Miklós poharának* hívták.

A hódoltság korában a levélben való névnapi gratulációval nem igen találkozunk. Más alkalommal azonban már közönséges volt a levélben való gratulálás, melyet magyarul *megszerencsézésnek* hívtak. Hárrom olyan alkalom volt, mikor mindenki megszerencsézte jó ismerőseit. Az első természetesen az újesztendő volt. Jámbor eleink ilyenkor ugyancsak erősen kívánták egymásnak, hogy az Isten a beállandó újesztendő napját lelki s testi áldásaival koronázza s többet is érni és el is mulatni engedjen. Az efféle levelet különben *udvarló levélnek* hívták, melyet „*szerencsézképpen*” küldözgettek egymásnak. Koháry András tábornagy megköszönvén Károlyi Sándor generális levelet, mellyel őt újesztendőre „*megszerencséztette*”, hasonlóan felel néki, írván: „Akarván én is alázatos megszerencséssel ezen uj esztedőben udvarolni excellentiádnak... azon excellentiád megszerencsézését reciprokáljuk.”¹

A gratuláció, vagyis a megszerencsézés

¹ Károlyi-nemzettség levéltárában egész csomó ilyen levél van a megszerencsézésről.

husvétkor is járta. Régi szokás szerint a magyar családtagok a husvéti bárányra minden összegyültek és ilyenkor a szeretet „*buzugó alleljás szerencsézésre fakasztotta*” a jelenlévőket. A husvéti gratuláló levelek teljesen olyanok, mint az újesztendei gratulációk. minden jót kívánnak egymásnak s örvendenek, hogy „az fölséges Uristen az előttünk lévő örvendentes Krisztus urunk föltámadásának alleljás vigasságát megérni engedte.” Ezenkívül rendesen hálát adnak az Istennek, hogy az „áldott böjtöt” szerencsésen befejezhették.

A husvéton kívül még a karácsonyi ünnepek alkalmával is bevett szokás volt a gratulálás. Igen gyakran megesett, hogy ezt a gratulációt összekötötték az év utolsó napjának és az újesztendőnek a köszöntésével. Koháry András például így köszönti december 19-én Károlyi Sándor generálist: „*Ez áldott Krisztus urunk születése napjának kivánt elérésével nemesak a mostani lefolyó óesztendőnek utolsó napját, hanem a következendőknek is minden részeit*” stb. jó egészségben és erőben érje meg.

Megemlítjük még, hogy nagyobb családainknak régi formulárés könyvében megtaláljuk az efféle köszöntő levelek formáját is.

XXX.

A főúri utazás régente.

Egy rég porladozó, jókedvű kapisztránus barátról esik itt a szó. Hueber Antalnak hívták a megboldolgultat. Budai sváb volt a jó ember, de szakasztott képmása azon régi joviális magyar barátoknak, kiket víg kedvük s tréfáik miatt egyaránt szeretett úr és paraszt. Hueber, avagy páter Antóniusz okos ember volt, szerezte az életet, a vidámságot, sőt néha a pajkosság is ínyére volt; értett a zenéhez, igen szépen énekelt, verselt, festett s az írás mesterségében is jártas volt. Ez utóbbinak csalhatatlan bizonyítéka kétkötetes, kéziratban ránk maradt naplója, mely jelenleg a Wenckheim-család birtokában van. E másfélszáz év előtt írt, elsárgult német kéziratból adjuk itt egy magyar főúr utazásának és szórakozásainak leírását. Érdekes ez úgy kortörténeti, mint kultúrhistoriai szempontból.

Harruckern Ferenc báró nagy úr volt. Nemcsak főispánja, de egyúttal birtokosa is volt egész Békés vármegyének. Hétszáznyolcvankilencezer hétszáznegyvenkét holdat (60 négyszögmérföldet) tett ki birtoka! Ennek a rengeteg birtoknak jövedelméből persze más-

fél száz év előtt is urasan meg lehetett elni. Ámde a Harruckern-család, bár királyi fényüzést fejthetett volna ki, olyan igénytelen és egyszerű életmódot folytatott, akár csak egy hétszilvafás kurtanemes. De mikor ki kellett magáért tennie, akkor aztán megmutatta a báró, hogy ember a talpán s nem marad mögötte egyetlen magyar főúrnak sem.

Harruckern báró nem lakott állandóan birtokán; csak nyáron vagy őszkor kereste föl néhány hónapra. Ilyenkor mindig magával vitte Antóniusz pátert, mint udvari papot, hogy misézzen és mulattassa a családot. S a páter becsületesen megfelelt mind a két követelménynek. Pedig — mint maga írja — soha életében urak között nem forgolódott s ugyancsak zavarban volt, mikor először került a főúri család asztalához. Ám a jóba hamar beletörödött s majd hogy könnybe nem lábbadt a szeme, mikor télre vissza kellett csöndes kolostorába mennie.

Az utazás 150 évvel ezelőtt bizony eléggé kényelmetlen és fáradtságos volt, de regényesség, tanulság és élvezet nélkül nem szűkölködött. Aztán a gazdag ember elegendő kényelemről is gondoskodhatott. Egy-egy főúrnak utazása olykor valóságos díszmenetszámba ment. Harruckern báró és családja, mikor Pestről Gyulára utazott, rendesen 5—9 nagy üveges batárban indult útnak. A bagázsiát egy-két nappal előbb útnak bocsátották. minden kocsiba 8—10 ló volt fogva, melyeket időről-időre újakkal cseréltek fel. A kocsik előtt és után csatlósok és huszárok lovagoltak. Amerre a menet vonult, a községek és városok elülgjárói mindenütt üdvözölték a főúri csalá-

dot s kocsin és lóháton a legközelebbi községgig és városig kísérték. Az ember el sem hiszi, mennyi ló volt szükséges egy-egy ilyen utazás-hoz. A Harruckern-család például 1758-ban Bécsből Gyuláig, onnét Nagy-Károlyba és vissza Bécsbe összesen *háromezernégy* lovat használt. De ebbe nincs beszámítva a csatlósok, huszárok, bagázsiaiak olyan lovai, melyek ismét hatalmas számot tesznek ki. Méltán írja erre Antóniusz páter, hogy egy generális sem rendelkezik ennyi lóval.

E fejedelmi utazások örömei víg gondolatokat keltettek Antóniusz páterben. Kétféle utazást ismerek, — írja naplójában — úri és franciskánus utazást! A franciskánus barát utazása nem tartozik a legnagyobb élvezetek közé. Sárban, vízben, hidegben, melegben gyalogolni, kutyákkal harcolni, melyek ugyancsak megszagaggatják a csuhát; koplalni, gorombáságokat, ízetlen tréfákat zsebrevágni: ez a franciskánus barát utazása! A Harruckernék tizlovas üvegbatárjából nézni a világot, gyönyörködni a vidékek szépségében, a kedves falvakban s lesni az alkonyodó nap halvány fényében, mikor tünnek föl a várva várt város tornyai: ez már úri utazás! A Fortuna istenasszonyka nagyon favorizál engem! Isten kiválasztott népe, az izraeliták közé számítom magamat, akik negyvenévi keserves utazás után végre meglátták az igéret földjét. De én még ezeknél is szerencsésebb vagyok, mert csak tízennégy évig utaztam uraimmal s nem is éhségen és szomjúságban, sőt a Vörös-tengeren sem kellett átgázolnom, aztán a mi utunkban jóizű fürjek is estek, édes tokaji forrt, csokoládé és kávé ömlött, pástétomok, torták, csi-

gák, gyümölcsök harmatoltak s ilyen édes utazás után jutottam az igéret földjére: Nagykárolyba, ahol csakugyan tej és méz folyik.

Persze olykor-olykor ez öröm közé üröm is vegyült; mert hát az utazással néha kellemetlenségek is jártak. Mikor a beláthatatlan Hortobágyon végigsivított az északi szél s. tornyokat emelt az út porából, mikor a bősz elemek zajától megvadult lovak száguldva rohantak árkon-bokron keresztül s a zuhogó esőben senki sem tudta hova jutnak, hol buknak föl: olyankor már Antóniusz páter is szívesebben ült volna a cellájában, mint az üvegeshintóban. Pedig ezeknél olykor nagyobb baj is történt útközben! Egy alkalommal például, mikor épp a nagy Alföld egyik töltésén haladtak, oly nagy volt a sár, hogy a kocsik tengelyéig ért. Amerre a szem ellátott, mindenütt piszkos áradat borítá a földeket s a vízből csak a töltés koronája látszott ki. A lovak páraszakadva húzták a veszélyes helyen a kocsikat, melyek hol jobbra, hol meg balra düllöngették. Az első hintó, melyben a báró-család ült, szerencsésen átvergődött a töltésen; a második azonban, melyben Antóniusz páter szepegett a háziorvossal, a komornával és szobalánnyal, egy hatalmas zökkenés után földült. Antóniusz páter fordult ki a kocsiból legelsőnek, a szobalány és komorna a páterre esvén, úgy lenyomták őt a piszkos áradatba, hogy csak lábai látszottak ki a vízből! Az édes teher sehogy sem tetszett a jó Antóniusznak, de kiáltani nem tudott, sőt kapálódnia sem igen lehetett, mert ami a kocsiból kihullott, mind ráesett. Végre nagynehezen fölfedezték őt a csatlósok s szerencsésen ki is emelték. Volt azután nevetés, mikor

a páter iszappal bevont alakja előkerült; az egyik huszár ijedtében fejével zúzta be a hintó ablakát; a komorna és szobalány meg majd megszakadt nevettében. A veszély elmulván, a páter is kedvre derült s vigan beszélte el a többieknek, miként bukott el vele együtt a két leány!

A Harruckern-családnak s így Antóniusz páternek is egyik legérdekesebb utazása 1757. év nyarán történt. Ekkor ment végbe ugyanis a házikisasszonynak, a ragyogó szépségű Harruckern Jozefának menyegzője Károlyi Antal gróffal. A zajos és fényes lakodalmi ünnepségek Gyulán folytak le, honnét az új pár az egész családdal együtt Nagykárolyba utazott.

Mondanunk sem kell, hogy Antóniusz páter is velük utazott. Már a menyegző alkalmával nagy szerep jutott neki, mert ő írta az alkalmi színművet, ő tanította be a darabot, ő készítette a transzparenseket, kivilágítást, sőt a zene- és énekkart is ő vezette; mert a karmester a lakodalom fontosságáhöz mérten, mód nélkül elázott. Mivel az ünnepségeket Károlyban folytatni akarták, tehát Antóniusznak is utaznia kellett.

Az egész úri társaság kilenc kocsival indult útnak Károlyba. A tizenhét mérföldnyi úton a bagázsiaiakocsik és a csatlósok lovain kívül, több mint ötszáznyolcvan lovat használtak. Körösladánynál találkoztak az örömapával, Károlyi Ferenc tábornokkal, aki idáig jött a társaság elé. Az éjet az egész társaság Gyarmaton töltötte. A legtöbben sátor alatt a szabadban hálta. Maga a báró-család zárt helyiségekben kapott szállást. Mivel azonban rengeteg szúnyog volt úgy a szabadban, mint a

szobákban, lehetetlen volt pihenniök. Antóniusz páter tehát parancsot kapott, hogy üzze el a szúnyogokat! Madarakra s négylábú állatokra már sokszor vadásztam, írja a jó páter, de még szúnyogokra sohasem! Mindamellett hozzáfogott a szúnyogüzéshez; de minél jobban kergette őket a szobákból, aninál több jött be. Erre kinyitotta az összes ajtókat és ablakokat; az ajtók elé lámpásokat tett s bent a szobákban nedves szénával olyan füstöt csinált, hogy maga is majd megfulladt. Ennek ellenére seprűvel és ruhával rendre hajtotta a szúnyogokat kifelé, úgy hogy végre le lehetett pihenni. A páter ezután a faluba ment s vagy húsz darab szúnyoghálót szerzett azok számára, akik sárakban aludtak.

A következő napon Mihályfalvára értek. Ez már Károlyi-birtok volt. Tehát a grófi család inasai és huszárai szolgálták ki az úri társaságot. Fényes és bőséges ebéd üdítette itt föl az utazókat. Antóniusz páter csak azon bámult, hogy az összes edények ezüstből voltak.

Amint közelebb értek Károlyhoz, az úton hadirendben nagy tömeg lovas várta őket. A szatmármegyei huszárok voltak ezek, kik trombitaharsogás, dobpercés és zászlolengetés között üdvözölték a vendégeket, aztán pedig a menethez csatlakoztak. Félórai utazás után újabb lovascsapattal találkoztak. Szatmár és a körülötte lévő vármegyék bandériuma állott itt katonai rendben. Az üdvözlőbeszéd után a fényes lovascsapat a menet elé vágtagtatót s kivont karddal, trombitaharsogás közt vezette a vendégeket Károlyba.

Eközben a károlyi vár ágyúi folyton bőmböltek s az úton folyton újabb és újabb tömeg-

gel találkoztak. Fülsiketítő láarma, éljenzés, zeneszó, ágyúdörgés és dobpergés közt vonultak be Károlyba s csak miután egy csomó üdvözlőbeszédet végighallgattak, kocsizhattak be a várkastélyba.

A szerencsés megérkezés után megkezdték a különféle mulatságok, melyek nap-nap után folytonos változatosság közt folytak. Antóniusz páter egész fejezeteket ír a fényes beszédekről és vacsorákról, melyeken olykor ezenél is többen vettek részt, a hangversenyekről, tűzijátékokról és színielőadásokról. Magyarország legjobb zenészeinek művészijátéka ébresztette föl reggel a vendégsereget s a zene andalító hangjai mellett tértek pihenőre. minden este volt táncremulatság, melyben a házi-gazdával együtt, mindenki résztvett. Táncoltak a katonák és a szolgák, táncolt a szabadban külön zene mellett a nép is, sőt — írja Antóniusz — még a papok is táncoltak a kúruson, amint nekik Isten fütyölt.

A tömérdek vendég persze rengeteg menyiségű ételt fogyasztott el; mert ha napjában távozott is negyven-ötven, jött helyettük újabb száz. Naponkint átlag öt-hat ökröt vágtak le; a borjuk, bárányok és vadak számát még a szakácsok sem tudták megmondani, a leölt szárnyasok egész hegyet alkottak a konyhák előtt! A finomabb konfekteket csupán a főasztalokhoz hatvan szolga hozta be egyszerre óriási ezüst- és aranytálakon.

A fényes mulatságok elmulta után a Harruckern-család Antóniusz páterrel együtt viszszatért Gyulára. Itt aztán a nyár hátralevő részét a megszokott egyszerű és csöndes mulatságok között töltötték. Ha az idő kedvezett, ki-

rándultak a vidékre, vagy nagyobb sétát tettek a környéken, olykor vadásztak, máskor meg madarásztak. Az utóbbi két mesterséghoz kitünően értett Antóniusz. Az öreg Harruckern báróval egyetlen nyáron 2213 madarat fogtak. A ragadozó madarakat, miután lábukat levágta, ismét szabadon bocsátották. Egyszer azonban megesett, hogy olyan madarat fogtak, melynek lába begyógyult; ettől az időtől kezdve a ragadozó madarakat elevenen kiszegezték az ajtókra.

Egy reggel a báró felszólította Antóniusz pátert, hogy egy halálraítéltet készítsen el az utolsó útra. A dolog sehogy sem tetszett Antóniusznak, főleg mikor megtudta, hogy az illető németül sem tud. Szabadkozott is minden módon, de hiába; mert a báró kijelentette, hogy már a jurisdikciót is megszerezte számára. Mikor elérkezett a kitűzött idő s Antóniusz jól főlkészült a kényes megbízáshoz, a báró elárulta, hogy a kivégzendő nem ember, hanem egy dámavad, mely társát megölte. Erre aztán vigan indultak a bűnös dámavad kivégzésére. Miután sikerült a vadat lapockáján megsebesíteniök, a szolgák segítségével elfogták s haza-szállították, ahol az élő állatot ünnepiesen föl-akasztották.

Hasonló tréfát többször is megengedett magának az úri társaság. Egy alkalommal kacsavadászatra mentek s a szegény Antóniuszt olyan helyre küldték, ahol deréig süppedt bele az ingoványba s csak csuhájának köszönhette, hogy még mélyebbre nem sülyedt. Így is eltartott éjfélig, míg nagynehezen kivergődött a sáróból.

Ha az idő nem engedte, hogy a szabadban

járjanak, otthon zenével, énekkel, rajzolással töltötték az időt. A főúri család minden tagja otthonos volt a művészletekben s Antóniusz páter is konyított hozzájuk. Az esti időt rendesen beszélgetéssel és tréfálódzásokkal töltötték. A médium ilyenkor mindig Antóniusz páter volt. Egyik este Antóniusz nem kis rémületére egy óriási edény lisztet hoztak be, melybe egy almát rejtettek. Az almát Antóniuszna kellett megkeresni, még pedig a szájával. Prüszkölt is eleget, míg meg tudta találni. Hogy a liszt lemenjen képéről, egy nagy csöbör vizet hoztak be s abba dobták az almát. Ennek kiemelése még nehezebben ment s vagy fél csöbör vizet megivott a jó Antóniusz, míg az almát ki tudta venni ! Erre egy asztalterítőt borítottak vállaira s azt kívánták tőle, hogy álljon az asztalra s rögtönözve mondjon egy beszédet. Antóniusz ennek a kívánságnak is megfelelt: vagy félóráig nagy hévvel beszélt, anélkül hogy valaki egy szót értett volna beszédeből. A ravasz ugyanis kalábriai nyelven szónokolt.

Voltak ezeknél különb tréfák is, — írja Antóniusz — de hát ki tudná azokat mind elmondani ? Egyet azonban mégis elmond a sok közül. Egy alkalommal az erdői várkastélyt látogatta meg a bárócsalád. Az ódon várkastély pompás termeivel, számtalan tornyával, no meg aztán a bájos vidék egészen elragadták Antóniuszt. Jó kedvét azonban arra használták fel, hogy ismét tréfát üzzenek vele. Este az öreg báró kijelentette, hogy másnap mindenki köteles lesz elmondani, mit álmodott az éjjel ! Antóniusz erre azt felelte, hogy az ilyen régi várban csak a szellemekkel lehet álmodni, s ő bizonyára ezekkel fog foglalkozni egész éjjel.

Amint késő este minden nyugalomra tértek, Antóniusz is szobájába ment. Meggyújtva a világot, látja, hogy ágyában egy teljesen felöltözött alak pihen. Nini — kiáltja Antóniusz — már itt is van a szellem! Erre elkezdi őt kérdezni ősei felől, majd szándékai után tudakozódott. Mivel választ nem kapott, megragadta a „szellemet“ s jól földhöz vágta. Bizony csak egy felöltöztetett bábú volt az! Antóniusz ezután ágyába feküdt, de egy pillanat mulva hatmas ordítozás közt ugrott ki az ágyból. Valami láthatatlan doleg össze-vissza szurkálta testét. Kiáltozásaira bejön az orvos s együtt vizsgálhatják az ágyat. Nagy bámulatukra egy megfordított zsindelytetőt találnak; ennek kiálló szögei szurkálták meg Antóniuszt. Miután a tetőt kidobták, a páter ismét az ágyba veti magát. Ekkor azonban még nagyobb baj történt, az ágy egy pillanat alatt összedőlt s maga alá temette Antóniuszt. Keserves jajgatására újra bejött a szomszédban alvó orvos s kiemelte Antóniuszt az ágydarabok közül. Erre közös erővel hozzáfogtak az ágy összeállításához. Vagy két óráig tartott ez s mikor végre mindenketten lepihenhettek, megszólalt a kürt, jelezvén, hogy a kocsik útra készen állnak. Az alvásból tehát semmi sem lett. A reggelinél ennek ellenére vigan mesélte Antóniusz, mennyi boszszúságot okoztak neki az éjjel a szellemek!

Ilyen módon telt a nyár, ilyen tréfákkal igyekeztek az egyhangúságot elűzni. Amint az első hűvösebb őszi szél hordani kezdé a megsárgult falevelet, a Harruckern-család is felköltözött Pestre s Antóniusz pátert átadá a kolostor főnökének, hogy a nyáron ismét visszakérje.

TÁRCSAYÉOM.
TÁRA

	Oldal
I. A régi levelek humora.....	3
II. Bejczy uram mókái	20
III. Birák uraimék ókegyelmök.....	32
IV. Törvénybéli orvosság	41
V. A régi magyar parasztpélda, tréfabelség, hajdubeszéd	60
VI. A magyar katona és a humor	74
VII. Csáky szalmája	82
VIII. Huszár-királyok	94
IX. Hogyan ostromolta a komáromi bírót 20.000 török	102
X. A menyegzőmeghívások és a lakodalmai szokások régente	107
XI. A komáromi péntökösök.....	121
XII. Ergo limitálunk	137
XIII. A régi magyar trombitások	146
XIV. Ló, kocsi és hókös.....	155
XV. Mikor a huszár kereskedőt lop.....	167
XVI. Petheő János uram esete	178
XVII. A régi bánáti bálok	188
XVIII. Szelepcsényi György a portán	196
XIX. Régi újsághírek.....	207
XX. Udvari emberek	214
XXI. Lélekjárás	230
XXII. Ribillió Komáromban	240
XXIII. Udvari költők	248
XXIV. A régi diákleletből.....	255
XXV. Császári bálok és szinieloadások Pozsonyban	269
XXVI. A furfangos mészáros	277
XXVII. Ribillió Pesten	285
XXVIII. Polgármesterválasztás Budán 1694-ben...	300
XXIX. A megszerencsézés	312
XXX. A fóuri utazás régente	318